

ZESZYTY NAUKOWE
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

EKONOMIKA
i ORGANIZACJA
GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ

NR 122 (2018)

Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2018

RADA NAUKOWA

Ernst Berg (Faculty of Agriculture, University of Bonn), Štefan Bojnec (University of Primorska), Wojciech Józwiak (IERiGŻ-PIB), Bogdan Klepacki (SGGW), Binshan Lin (Business School, Louisiana State University), Jacek Kulawik (IERiGŻ-PIB), Walenty Poczta (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Ludwig Theuvsen (Georg-August University of Goettingen)

KOMITET REDAKCYJNY

Maria Zajączkowska (redaktor honorowy), Aldona Zawojska (redaktor naczelna), Joanna Wrześcińska-Kowal (zastępca redaktora naczelnego), Aneta Mięka (sekretarz), Alina Daniłowska (redaktor tematyczny – makroekonomia), Jarosław Gołbiewski (redaktor tematyczny – marketing), Irena Jędrzejczyk (redaktor tematyczny – ubezpieczenia), Henryk Runowski (redaktor tematyczny – zarządzanie i organizacja), Izabella Sikorska-Wolak (redaktor tematyczny – turystyka), Tomasz Siudek (redaktor tematyczny – bankowość i finanse), Wiesław Szczesny (redaktor statystyczny), Ludwik Wicik (redaktor tematyczny – mikroekonomia), Aldona Zawojska (redaktor tematyczny – polityka gospodarcza i społeczna)

Redaktor techniczny – Krystyna Piotrowska

Tłumaczenie streszczeń na język angielski – Aldona Zawojska

ISSN 2081-6979 eISSN 2543-9863

Wydawnictwo SGGW

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. 22 593 55 20 (-22, -25 – sprzedaż), fax 22 593 55 21

e-mail: wydawnictwo@sggw.pl

www.wydawnictwosggw.pl

Druk: ZAPOL sp.j., al. Piastów 42, 71-062 Szczecin

Spis treści

Sylwester Kozak

Czy niskie stopy procentowe zmniejszają udział dochodów odsetkowych
w bankach spółdzielczych w Polsce? 5

Piotr Pietrzak, Marlena Golaś

Efektywność i skuteczność kształcenia akademickiego na przykładzie
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie 17

Renata Marks-Bielska

Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi 29

Wiesława Lizińska, Roman Kisiel, Olga Senyszyn

Regulacje obrotu ziemią rolniczą w opinii rolników 43

Agata Balińska

Funkcja turystyczna jako kierunek dywersyfikacji funkcji wiejskich obszarów
przygranicznych wschodniej Polski 55

Bogdan Klepacki

Domy opieki społecznej na obszarach wiejskich – skala i potencjał
rozwojowy 67

Krzysztof Pakuła, Beata Kuziemska, Joanna Trębicka,

Krystyna Pieniak-Lendzion

Produkcja jabłek w Polsce – aspekty środowiskowe, ekonomiczne
i logistyczne 81

Marta Gacparska, Mariusz Panczyk, Iwona Traczyk

European Food Safety Authority as the source of information
on food and nutrition 95

Sylwester Kozak

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Czy niskie stopy procentowe zmniejszają udział dochodów odsetkowych w bankach spółdzielczych w Polsce?

Abstrakt: Niekonwencjonalna polityka monetarna prowadzona przez banki centralne po światowym kryzysie finansowym doprowadziła do pojawienia się zerowych, a nawet ujemnych stóp procentowych. Na podstawie danych z Europejskiego Banku Centralnego, Narodowego Banku Polskiego i Komisji Nadzoru Finansowego za lata 2009–2017 zauważono, że wieloletnie utrzymywanie ultraniskich stóp procentowych przyczynia się do obniżenia marży odsetkowej netto i udziału dochodów odsetkowych w dochodach działalności bankowej w krajach strefy euro. W Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej nastąpił proces odwrotny. Niższe stopy procentowe sprzyjały zwiększeniu akcji kredytowej i udziału wyniku odsetkowego. Duże banki spółdzielcze rozszerzając obszar działalności na duże aglomeracje miejskie, realizowały strategię podobną do sektora banków komercyjnych. Małe banki spółdzielcze mając ograniczone możliwości zwiększania akcji kredytowej, znacznie wolniej zwiększały udział zarówno dochodów odsetkowych, jak i nieodsetkowych. Wyniki wskazują, że dla dochodów odsetkowych dochody nieodsetkowe w dużych bankach spółdzielczych są komplementarne, a w małych są substytucyjne i stanowią narzędzie do ich dywersyfikacji.

Słowa kluczowe: pośrednictwo finansowe, bank, stopy procentowe

Kody JEL: G000, G210, E43

Wstęp

Łagodzenie polityki monetarnej przez banki centralne większości wysokorozwiniętych gospodarek świata doprowadziło do ustalenia się stóp procentowych na poziomach zbliżonych lub niższych od zera. Do instrumentarium polityki pieniężnej

Sylwester Kozak <https://orcid.org/0000-0001-9485-6704>

 sylwester-kozak@sggw.pl, SGGW, WNE, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

banków centralnych w kilku krajach, m.in. Danii, Japonii, Szwajcarii, Szwecji, Węgier czy strefie euro, wprowadzono operacje finansowe o ujemnej stopie procentowej¹.

Nadrzędnym celem wieloletniego utrzymywanie przez nie ultraniskich stóp procentowych było zahamowanie deflacji i pobudzenie koniunktury gospodarczej. Ubocznym skutkiem tych działań stało się jednak zawężenie marży odsetkowej netto, osłabienie tempa wzrostu wyniku odsetkowego i zdolności do podnoszenia kapitałów własnych przez banki.

Procesy te są źródłem ryzyka dla stabilnego działania sektora bankowego, o czym informują banki centralne w swych raportach stabilności finansowej. Wskazują m.in., że osłabienie dochodowości banków wynika z długotrwałego utrzymywania się niskich stóp procentowych². Zauważają też, że sytuacja ta wywiera na banki presję do poszukiwania zysków na operacjach generujących dochody nieodsetkowe. Operacje te często nie są klasycznie bankowe i nie zawsze są efektywnie realizowane. Ich przykładami są m.in.: obrót papierami wartościowymi, działalność ubezpieczeniowa czy obrót instrumentami pochodnymi. Angażowanie się banków w nowe rodzaje operacji finansowych przyczynia się do stopniowej zmiany struktury ich dochodów i wpływa na ich stabilność finansową.

Mniejsze banki, m.in. banki spółdzielcze, koncentrują zazwyczaj swoją działalność na klasycznej bankowości, tj. przyjmowaniu depozytów i udzielaniu kredytów. Głównym dochodem tak prowadzonej działalności jest wynik odsetkowych. Spadek, a także długotrwałe utrzymywanie się niskich i ultraniskich stóp procentowych często ogranicza ich wynik odsetkowy i w konsekwencji zmniejsza ich dochodowość oraz zdolność do podwyższania kapitałów własnych. Większość banków spółdzielczych realizuje strategię klasycznej bankowości. Sprawia to, że utrzymywanie się niskich stóp procentowych może wprowadzić do ich działalności ryzyko zmniejszenia się dochodowości i pogorszenia adekwatności kapitałowej. Zwiększyło to może także prawdopodobieństwo angażowania się banków spółdzielczych w bardziej ryzykowną działalność generującą m.in. dochody nieodsetkowe.

Cel i metodyka badań

Celem pracy jest ocena zmian, jakie zaszły w strukturze wyniku działalności bankowej w bankach spółdzielczych w Polsce w okresie utrzymywania się historycznie najniższych stóp procentowych. Badania są próbą odpowiedzi na pytanie,

¹Banki centralne ustanowiły ujemną wartość oprocentowania jednego lub większej liczby instrumentów polityki pieniężnej, m.in. oprocentowanie przyjmowanych depozytów, funduszy pożyczanych bankom czy też operacji otwartego rynku; zob. strony internetowe: Europejski Bank Centralny – www.ecb.eu, Narodowy Bank Danii – www.nationalbanken.dk, Narodowy Bank Szwecji – www.riksbank.se, Bank Japonii – www.boj.or.jp, Narodowy Bank Węgier – www.mnb.hu.

²Na temat obniżania się wyników odsetkowych i narastania ryzyka stopy procentowej w otoczeniu historycznie niskich stóp procentowych informowano m.in. w: Deutsche Bundesbank [2015], Banco de España [2016], Banca D'Italia [2016], National Bank of Belgium [2016].

czy środowisko niskich stóp procentowych przyczynia się do zmniejszenia udziału wyniku odsetkowego w wyniku działalności bankowej w grupie banków spółdzielczych. Zagadnienie to jest istotne dla stabilności działania tych banków, gdyż wynik odsetkowy jest ich dominującym źródłem dochodów oraz gwarantem dobrej sytuacji kapitałowej i dalszego rozwoju.

Analizą objęto lata 2009–2017, w tym okres utrzymywania historycznie najniższych stóp procentowych w Polsce, tj. lata 2015–2017. Do realizacji celu badań posłużono się analizą porównawczą danych bankowych publikowanych na stronach internetowych Europejskiego Banku Centralnego, Narodowego Banku Polskiego i Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego.

Analizie porównawczej poddano m.in. wysokość oprocentowania kredytów i depozytów w sektorach bankowych Polski i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW), strukturę dochodów sektora bankowego w tych krajach, a także wielkości odsetkowych i nieodsetkowych dochodów uzyskiwanych przez banki spółdzielcze. Ponadto porównano zmiany zachodzące w strukturze wyniku działalności bankowej dla kilku grup banków spółdzielczych sklasyfikowanych według wielkości ich aktywów.

Dalsza część artykułu ma następującą strukturę. W następnej sekcji przedstawiono wnioski z analizy literatury przedmiotu, a w kolejnych: analizę zmian, jakie zaszły w strukturze produktowej sektora bankowego w krajach EŚW, w Polsce oraz w strukturze wyniku działalności banków spółdzielczych. Całość badań podsumowano we wnioskach.

Dywersyfikacja dochodów banków – przegląd literatury

Ekspansja produktowa banków rozpoczęła się w Stanach Zjednoczonych i Unii Europejskiej w latach 80. XX w. Zwieńczeniem tego procesu było przyjęcie regulacji zezwalających bankom na oferowanie dodatkowych usług finansowych, m.in. prowadzenie działalności inwestycyjnej i ubezpieczeniowej. Deregulacja ta była możliwa dzięki, odpowiednio, ustawie o modernizacji usług finansowych z 1999 r. (Gramm–Leach–Bliley Act, tzw. Financial Services Modernization Act) i dyrektywie Rady 89/646/EWG z 1989 r. Nowe przepisy zezwoliły bankom na istotne rozszerzenie zakresu oferowanych produktów oraz poprawiły możliwości dywersyfikowania i stabilizowania dochodów. Z dobrodziejstwa tych regulacji mogły skorzystać głównie duże banki komercyjne, mające na tyle liczną grupę klientów, aby móc wykorzystać ekonomię zakresu polegającą na rozszerzeniu oferty o niebankowe usługi finansowe generujące dochody nieodsetkowe, a także ekonomię skali pozwalającą na zrealizowaniu tego zadania przy ponoszeniu stosunkowo małych kosztów jednostkowych.

Intensywne rozszerzanie asortymentu usług nie zawsze przynosiło bankom pozytywne skutki. Demirguc-Kunt i Huizinga [2010] badając banki amerykańskich działające w latach 1995–2007, zauważyli, że podmioty, w których straty z tytułu zmniejszających się dochodów z działalności kredytowej starały się zrekompensować dochodami nieodsetkowymi generowanymi z takich działalności jak obrót papierami wartościowymi czy sekurytyzacja kredytów. W krótkim horyzoncie czasowym strategia ta przynosiła pozytywne efekty polegające na wzroście dochodów nieodsetkowych. W długim jednak przyczyniała się do zmniejszenia dochodowości banków i wzrostu ryzyka kredytowego, a w niektórych przypadkach upadku banków.

Badania banków amerykańskich działających w latach 1989–2001 prowadzone przez DeYounga i Rice [2004] wykazały, że w tym czasie udział nieodsetkowych dochodów w dochodach ogółem wzrósł do 40%. Zauważono też, że w relacji do dochodów odsetkowych miały one charakter komplementarny.

Na niekorzystne efekty znacznego angażowania się banków w produkty generujące dochody nieodsetkowe wskazali Stiroh i Rumble [2006]. Zauważyli oni, że wprowadzanie w latach 1997–2004 nowych operacji generujących dochody nieodsetkowe w amerykańskich holdingach finansowych stało się źródłem dodatkowego ryzyka, gdyż dochody nieodsetkowe były znacznie mniej stabilne od pozostałych i pogorszyły efektywność kosztową i dochodowość. Z kolei Williams [2016], a także Bikker i Vervliet [2017] badając banki amerykańskie działające w pierwszej dekadzie lat 2000, dostrzegli korzyści ze specjalizacji w prowadzeniu działalności bankowej. Mniejszym ryzykiem charakteryzowały się podmioty o dochodach generowanych ze sprzedaży wąskiej grupy produktów bankowych.

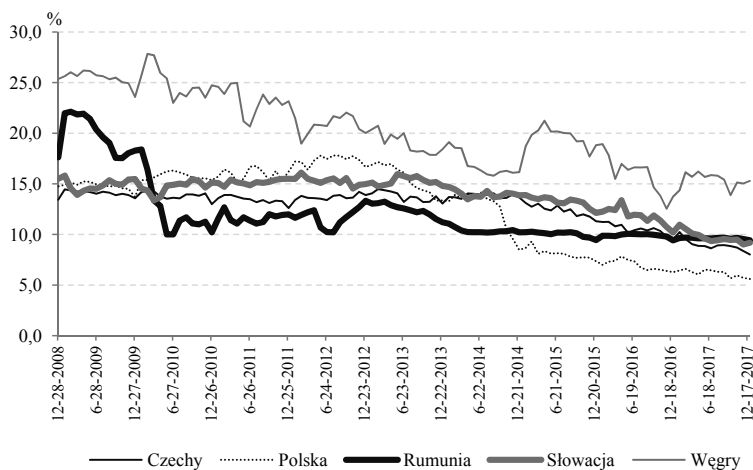
Badania prowadzone na grupie małych lokalnych bankach (ang. *community banks*) analizują także zagadnienie potrzeby dywersyfikacji dochodów w tej grupie banków. Stiroh [2004] zauważył korzyści osiągane przez banki lokalne w wyniku dywersyfikacji grup kredytobiorców, a także dzięki wprowadzeniu usług nieodsetkowych. Twierdził on, że małe banki w ramach swojego obszaru działania powinny również dążyć do wykorzystywania efektu skali. Z kolei w raporcie Federal Insurance Corporation z 2012 r. poświęconym bankom lokalnym odnotowano, że w znacznym stopniu dochody tej agencji są uzależnione od marży odsetkowej i mają mniejszą szansę na dywersyfikowanie swoich dochodów o dochody nieodsetkowe. Na podobną strukturę dochodów banków lokalnych i ograniczoną możliwość ich dywersyfikacji wskazują badania prowadzone przez analityków Systemu Rezerwy Federalnej [Amel i Prager 2014].

Zmiany w strukturze dochodów banków

Począwszy od 2008 r. Europejski Bank Centralny i banki centralne państw członkowskich spoza strefy euro systematycznie obniżały oficjalne stopy procentowe. Działania te doprowadziły do obniżenia przez banki komercyjne oprocentowa-

nia kredytów i depozytów. W krajach strefy euro zmiany polityki monetarnej EBC najsilniej oddziaływały na koszty kredytowania przedsiębiorstw, które charakteryzowały się największymi spadkami i największą zmiennością.

W krajach EŚW banki silnie zareagowały na zmiany polityki monetarnej banków centralnych. Spadki oprocentowania kredytów były uzależnione m.in. od poziomu ryzyka panującego w poszczególnych gospodarkach. W krajach o niższym długoterminowym ratingu (Węgry i Rumunia) w latach 2009–2017 oprocentowanie kredytów obniżyło się znacznie silniej niż w Czechach, Polsce i na Słowacji. Na Węgrzech i w Rumunii można zauważyć większą w stosunku do pozostałych krajów zmienność oprocentowania kredytów (rys. 1).

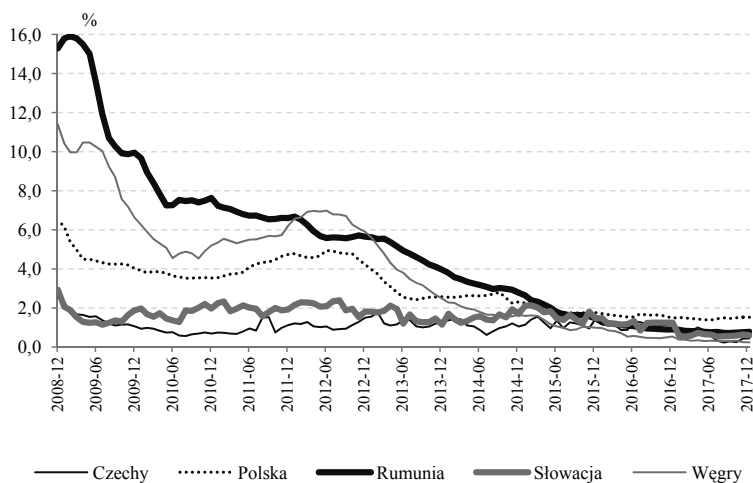
Rysunek 1

Oprocentowanie kredytów konsumpcyjnych w krajach EŚW

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EBC.

Podobnie dynamicznie zmieniło się oprocentowanie depozytów w krajach EŚW. W latach 2009–2017 w Polsce oprocentowanie depozytów gospodarstw domowych obniżyło się o ok. 5 p.p. Największe spadki oprocentowania depozytów zanotowano w Rumunii i na Węgrzech, odpowiednio 15 i 11 p.p., a najmniejsze w Czechach – ok. 2 p.p. (rys. 2).

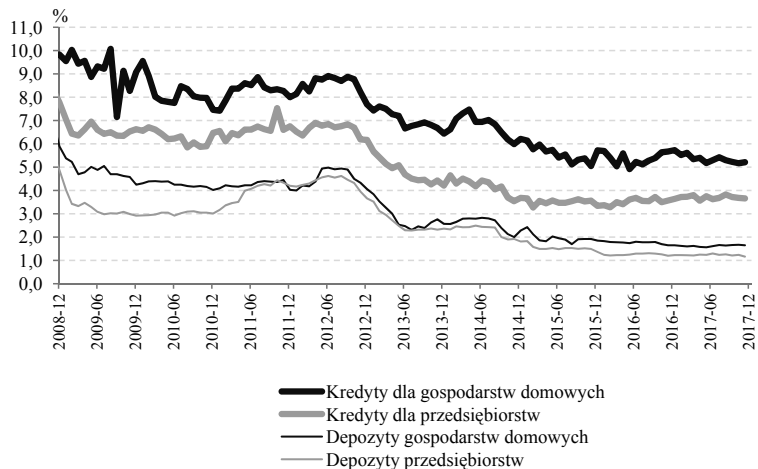
Szybsze tempo dopasowywania oprocentowania depozytów niż kredytów, szczególnie w latach 2012–2015, spowodowało, że różnica między oprocentowaniem kredytów i depozytów zwiększała się mimo obniżenia w tym samym okresie referencyjnej stopy procentowej przez banki centralne, m.in. EBC z 1 do 0,05% czy NBP z 4,5 do 1,5%. Różnica ta silnie wzrastała w przypadku kredytów udzielanych gospodarstwom domowym, a szczególnie dla kredytów konsumpcyjnych. W Polsce mimo utrzymywania od marca 2015 r. przez NBP historycznie najniższej stopy referencyjnej różnica między oprocentowaniem kredytów a oprocentowaniem

Rysunek 2

Oprocentowanie depozytów terminowych gospodarstw domowych do roku w krajach EŚW

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EBC.

depozytów nieznacznie się zwiększyła (rys. 3). Wynikało to m.in. z szybszego tempa obniżania przez banki oprocentowania depozytów niż kredytów. Taki sposób zarządzania stopami procentowymi przez banki sprawił, że wynik odsetkowy i marża odsetkowa netto w polskim sektorze bankowym utrzymywały się na stosunkowo stabilnym poziomie³.

Rysunek 3

Oprocentowanie wybranych kategorii kredytów i depozytów w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

³Marża odsetkowa netto (NIM, wynik odsetkowy w relacji do średniej wartości aktywów) między III kwartałem 2015 r. a IV kwartałem 2016 r. dla całego sektora bankowego wzrosła z 2,23 do 2,32% [NBP 2017].

Zmiany wielkości marży odsetkowej uzyskiwanej przez banki w okresie obowiązywania niskich stóp procentowych w zróżnicowany sposób wpłynęły na strukturę wyniku działalności banków w różnych krajach UE. W krajach strefy euro, m.in. Niemcy i Słowacja, utrzymywanie przez EBC stóp procentowych na poziomie zbliżonym do zera przyczyniło się do zauważalnego zmniejszenia się udziału wyniku odsetkowego w całkowitych dochodach banków (tab. 1). Jednocześnie wzrosło znaczenie dochodów z prowizji i opłat.

Z kolei w Polsce i Czechach zmiany w strukturze wyniku działalności bankowej miały przeciwny kierunek.

Tabela 1

Struktura wyniku działalności bankowej w sektorach bankowych wybranych krajów UE [%]

Wyszczególnienie		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Niemcy	A	62,5	63,3	65,5	61,7	62,3	60,6	57,9	59,0	56,5
	B	23,9	25,1	25,5	25,8	26,8	26,5	26,2	26,7	27,6
	C	13,6	11,6	9,0	12,5	10,9	12,9	15,9	14,3	15,9
Czechy	A	61,6	70,2	71,7	67,4	66,7	69,8	67,2	65,5	64,1
	B	21,4	23,8	23,6	21,7	22,3	21,5	21,0	19,7	18,9
	C	17,0	6,0	4,7	10,9	11,0	8,7	11,8	14,8	17,0
Polska	A	53,5	57,1	60,2	59,4	58,9	64,8	63,5	63,5	67,3
	B	26,7	27,3	26,3	25,3	25,6	24,5	25,4	22,3	23,8
	C	19,8	15,6	13,5	15,3	15,5	10,7	11,1	14,2	8,9
Słowacja	A	81,7	79,4	78,7	76,4	74,8	76,4	75,4	74,7	77,1
	B	17,2	19,8	20,0	21,0	22,3	22,6	23,8	22,6	21,2
	C	1,1	0,8	1,3	2,6	2,9	1,0	0,8	2,7	1,7
Węgry	A	70,0	83,2	86,4	86,4	82,1	75,3	69,8	61,2	61,4
	B	14,6	14,6	12,6	12,1	16,5	20,8	24,2	33,2	34,4
	C	15,4	2,2	1,0	1,5	1,4	3,9	6,0	5,6	4,2

A, B, C – udział, odpowiednio, wyniku odsetkowego, wyniku z prowizji i opłat, pozostałych dochodów w wyniku działalności bankowej.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EBC.

Zmiany w strukturze dochodów banków spółdzielczych

Działalność banków spółdzielczych ma bardziej klasyczne cechy od banków komercyjnych. Z tego względu w strukturze ich dochodów działalności bankowej udział dochodów z operacji finansowych i walutowych wynosił ok. 1%. Wynik odsetkowy i wynik z prowizji stanowią niemal całkowite źródła dochodów [KNF 2018]. Średni udział dochodów odsetkowych wynosił ok. 74% w porównaniu do 60% w bankach komercyjnych. Z kolei udział wyniku z prowizji utrzymywał się na poziomie ok. 25% (tab. 2).

Tabela 2

Wynik odsetkowy i wynik z prowizji w relacji do wyniku działalności bankowej i aktywów banków spółdzielczych [%]

Rok	W.O. / / W.Dz.B	W.P. / / W.Dz.B	P.O. / / Aktywa	K.O. / / Aktywa	W.O. / / Aktywa	W.P. / / Aktywa	W.Dz.B / / Aktywa
Banki spółdzielcze							
2017	76,3	22,7	3,2	0,8	2,4	0,8	3,7
2016	74,5	23,5	3,2	0,8	2,4	0,9	3,6
2015	74,3	24,0	3,6	1,0	2,6	0,9	3,9
2014	75,9	22,9	4,4	1,5	2,8	1,0	4,3
2013	75,3	24,0	4,9	2,1	2,9	1,1	4,4
2012	77,1	22,0	6,2	2,7	3,5	1,2	5,3
2011	75,0	23,7	5,9	2,4	3,5	1,3	5,4
2010	72,4	26,4	5,6	2,3	3,4	1,4	5,3
2009	70,7	27,8	5,5	2,3	3,2	1,5	5,5
Duże banki spółdzielcze o aktywach powyżej 500 mln zł							
2017	79,5	19,4	3,8	1,0	2,8	0,7	3,6
2016	76,7	20,5	2,9	0,8	2,0	0,5	2,7
2015	77,8	20,2	3,1	1,0	2,1	0,5	2,7
2014	80,3	18,3	3,9	1,5	2,4	0,5	3,0
2013	78,6	20,2	4,4	2,1	2,2	0,6	2,9
2012	79,8	18,8	5,5	2,6	2,9	0,7	3,6
2011	78,4	19,9	5,2	2,3	2,9	0,7	3,7
2010	75,4	22,8	4,9	2,1	2,8	0,8	3,7
2009	72,7	25,0	6,7	3,1	3,6	1,2	5,0
Małe banki spółdzielcze o aktywach poniżej 100 mln zł							
2017	73,3	26,0	3,6	0,7	2,9	1,0	4,0
2016	72,3	26,1	2,7	0,5	2,2	0,8	3,0
2015	72,5	26,6	3,0	0,6	2,4	0,9	3,3
2014	73,5	25,8	3,6	0,9	2,7	0,9	3,7
2013	74,0	25,8	4,1	1,3	2,9	1,0	3,9
2012	76,1	23,5	5,2	1,6	3,6	1,1	4,7
2011	73,7	25,3	4,9	1,5	3,4	1,2	4,6
2010	71,9	27,2	4,8	1,4	3,3	1,3	4,6
2009	70,5	28,5	6,3	2,0	4,3	1,8	6,1

W.Dz.B. – wynik działalności bankowej, W.O. – wynik odsetkowy, W.P. – wynik z prowizji, K.O. – koszty odsetkowe, P.O. – przychody odsetkowe.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KNF.

Struktura wyniku działalności bankowej zauważalnie zmieniła się między 2009 a 2017 r. Mimo spadku stopy referencyjnej NBP z 3,5 do 1,5% udział wyniku odsetkowego wzrósł z 71 do 76%. Oznacza to, że w otoczeniu niskich stóp procentowych banki spółdzielcze opierające swą działalność na klasycznej bankowości znacznie silniej aktywizują działalność ukierunkowaną bardziej na dochody odsetkowe niż nieodsetkowe. Sprawia to, że mimo utrzymania się niskich stóp procentowych banki spółdzielcze miały zdolność do pozostania na stabilnym poziomie dochodów z działalności odsetkowej.

Między latami 2009 a 2017 wynik odsetkowy w relacji do aktywów zmniejszył się tylko o 1,1 p.p. Było to rezultatem większej redukcji kosztów niż przychodów odsetkowych – w okresie od ostatniej obniżki stóp procentowych w marcu 2015 do końca 2017 r. koszty odsetkowe w relacji do aktywów zmniejszyły się o 0,5 p.p., a przychody odsetkowe o 0,8 p.p.

Zmiany w strukturze wyniku działalności bankowej nie miały jednak jednolitego charakteru dla całego sektora banków spółdzielczych. Stan dochodów odsetkowych mogły głównie poprawiać większe banki posiadające liczniejszą sieć placówek i mające większe możliwości udzielania kredytów. Szczególnie w latach 2011–2014 największe banki spółdzielcze rozszerzyły geograficzny obszar działania o duże aglomeracje miejskie [NBP 2015]. Sprawiało to, że w latach 2009–2017 w tej grupie banków udział wyniku odsetkowego w wyniku działalności bankowej wzrósł z 72,7 do 79,5% (tab. 2). Z kolei w małych bankach spółdzielczych mających mniejsze możliwości kredytowania bez opcji zbyt silnej redukcji oprocentowania depozytów wynik z prowizji uznawany był jako istotny element całkowitych dochodów. Jego udział w latach 2009–2017 zmniejszył się o 2,5 p.p. w małych bankach spółdzielczych, a w dużych bankach spółdzielczych o 5,6 p.p.

Takie kierunki zmian udziału wyniku z prowizji są zgodne z wnioskami De-Younga i Rice [2004], według których w przypadku silnego wzrostu działalności odsetkowej dochody nieodsetkowe są komplementarne dla dochodów odsetkowych, co zauważa się w przypadku dużych banków spółdzielczych. Z kolei w małych bankach spółdzielczych, o umiarkowanym wzroście działalności odsetkowej, dochody nieodsetkowe są substytucyjne dla dochodów odsetkowych i stają się istotnym elementem ich całkowitych dochodów, dając możliwość do ich dywersyfikacji.

Podsumowanie

Łagodna polityka monetarna prowadzona przez banki centralne po światowym kryzysie finansowym przyczyniła się do pojawienia się zerowych, a nawet ujemnych referencyjnych stóp procentowych. Wieloletnie utrzymywanie się ultraniskich stóp procentowych spowodowało zmiany udziału wyniku odsetkowego w wyniku działalności banków, m.in. spadek w krajach strefy euro i wzrost w krajach EŚW spoza strefy euro, w tym w Polsce.

Niskie stopy procentowe motywowały banki w Polsce do zwiększania kredytowania, co przy poprawiającej się sytuacji ekonomicznej kraju przyczyniło się do utrzymania stosunkowo stabilnego poziomu dochodów odsetkowych mimo obniżania stóp procentowych przez NBP. Silniejsze obniżanie oprocentowania depozytów niż kredytów pozwoliło na poprawę wyniku odsetkowego i zwiększenie jego udziału w całkowitych dochodach banków.

W sektorze banków spółdzielczych realizacja strategii klasycznej bankowości sprawiła, że wynik odsetkowy stanowił ok. 75% wyniku ich działalności, a udział ten wzrastał wraz ze spadkiem stóp procentowych. Proces ten nie jest jednak jednolity dla całego sektora. Duże banki spółdzielcze mając większą zdolność do udzielania kredytów, znacznie silniej w porównaniu do małych banków spółdzielczych zwiększyły udział wyniku odsetkowego. W ich przypadku uzyskiwane dochody nieodsetkowe były komplementarne dla dochodów odsetkowych. Małe banki spółdzielcze mając bardziej ograniczone możliwości powiększania akcji kredytowej, w większym stopniu koncentrowały swoją działalność na operacjach generujących dochody nieodsetkowe. Z tego też względu w środowisku niskich stóp procentowych dochody te stanowiły narzędzie do dywersyfikacji dochodów, gdyż były substytucyjne dla dochodów odsetkowych.

Literatura

- AMEL D., PRAGER R., 2014: *Community bank performance: How important are managers?*, Federal Reserve Board Finance and Economics Discussion Series 26.
- Banca D'Italia, 2016: *Financial stability report 2*.
- Banco De España, 2016: *Financial stability report*.
- BIKKER J., VERVLIIET T., 2017: *Bank profitability and risk-taking under low interest rates*, DNB Working Paper 560.
- DEMIRGUC-KUNT A., HUIZINGA H., 2010: *Bank activity and funding strategies: The impact on risk and returns*, Journal of Financial Economics 98 (3), 626–650.
- Deutsche Bundesbank, 2015: *Financial stability review*.
- DEYOUNG R., RICE T., 2004: *Non-interest income and financial performance at U.S. commercial banks*, The Financial Review 39, 101–127.
- Druga Dyrektywa Rady 89/646/EWG z dnia 15 grudnia 1989 r. w sprawie koordynacji przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do podejmowania i prowadzenia działalności przez instytucje kredytowe, zmieniająca dyrektywę 77/780/EWG (OJ L 386 z 30.12.1989, s. 1).
- Federal Deposit Insurance Corporation – FDIC, 2012: *FDIC community banking study*.
- Gramm–Leach–Bliley Act. Intergovernmental relations (Public Law 106–102, USC 113 Stat. 1338).
- Komisja Nadzoru Finansowego – KNF, 2018: *Informacja o sytuacji banków spółdzielczych i zrzeszających w 2017 r.*
- Narodowy Bank Polski – NBP, 2015: *Raport o stabilności system finansowego*.

- Narodowy Bank Polski – NBP, 2017: *Raport o stabilności system finansowego*.
National Bank of Belgium, 2016: *Financial stability report*.
STIROH K., 2004: *Do community banks benefit from diversification?*, *Journal of Financial Services Research* 25, 135–160.
STIROH K., RUMBLE A., 2006: *The dark side of diversification: the case of US financial holding companies*, *Journal of Banking and Finance* 30, 2131–2161.
WILLIAMS B., 2016: *The impact of non-interest income on bank risk in Australia*, *Journal of Banking and Finance* 73, 16–37.

Do low interest rates reduce the share of interest income of cooperative banks in Poland?

Abstract: The unconventional monetary policy pursued by central banks after the global financial crisis led to the appearance of zero or even negative interest rates. Based on data from the European Central Bank, the Narodowy Bank Polski and the Komisja Nadzoru Finansowego (Polish Financial Supervision Authority) of for the years 2009–2017, it was noticed that the long-term maintenance of ultra-low interest rates contributes to lowering the net interest margin and the share of interest income in the income from banking operations in the euro area countries. There was an opposite process in Poland and other Central and Eastern European countries. Lower interest rates were conducive to increasing lending and increasing the share of net interest income. Large cooperative banks, extending the area of activity to large urban agglomerations pursued a strategy similar to that of commercial banks. Small cooperative banks with limited possibilities of increasing lending increased their share of both interest and non-interest income in much slower pace. The results indicate that for interest income, the non-interest income in large cooperative banks are of complementary character, and in small banks – of substitutive character and are a tool for their income diversification.

Key words: financial intermediation, bank, interest rates

JEL classification: G000, G210, E43

Otrzymano: 5 stycznia 2018 r. / Zaakceptowano: 24 maja 2018 r.
Received: 5 January 2018 / Accepted: 24 May 2018

Piotr Pietrzak , **Marlena Gołaś**

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Efektywność i skuteczność kształcenia akademickiego na przykładzie Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Abstrakt: W artykule podjęto dyskusję na temat efektywności i skuteczności kształcenia akademickiego. Dokonano przeglądu literatury krajowej i zagranicznej w tym zakresie. W artykule zaprezentowano także wyniki wstępnych badań dla dwunastu wydziałów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Analiza efektywności i skuteczności działalności dydaktycznej dotyczyła lat akademickich 2014/2015–2015/2016. Żaden z uwzględnionych w badaniu wydziałów nie odznaczał się pełną efektywnością i skutecznością. Istnieje potrzeba kontynuacji badań na większej, ale wewnętrznie jednorodnej próbie badawczej.

Słowa kluczowe: efektywność, skuteczność, szkolnictwo wyższe, kształcenie

Kody JEL: I21, I22, I23, C14

Wstęp

Problematyka dotycząca efektywności i skuteczności funkcjonowania szkół wyższych jest obecna w debacie toczącej się zarówno na arenie międzynarodowej, jak i w Polsce (m.in. w trwających pracach nad tzw. Ustawą 2.0). Wynika to z wielu przesłanek, wśród których należy wskazać m.in. niż demograficzny i postępujący w ślad za nim spadek liczby studentów czy przewidywane zmniejszenie nakładów publicznych na edukację w związku z potrzebą finansowania innych rodzajów polityki (w tym polityki społecznej).

Warto nadmienić, że sam pomiar efektywności i skuteczności szkół wyższych nie jest zadaniem trywialnym ze względu na specyficzne cechy tych jednostek,

a w szczególności na to, że nie są to podmioty nastawione na zysk i prowadzą różnorodną działalność (dydaktyka, badania, współpraca z otoczeniem społeczno-gospodarczym, tzw. trzecia misja), której efekty są trudno mierzalne [Pietrzak 2016]. Ponadto uczelnie znajdują się pod wpływem różnych grup interesariuszy mogących mieć odmienne zdanie na temat celów ich funkcjonowania [Pietrzak i Brzezicki 2017].

Pomimo wskazanych barier problematyka pomiaru efektywności (rzadziej skuteczności) szkół wyższych jest stosunkowo często poruszana na łamach czasopism ekonomicznych. Badacze w pomiarze efektywności wykorzystują różne metody ilościowe, takie jak: nieparametryczną DEA (ang. *data envelopment analysis*), parametryczną SFA (ang. *stochastic frontier analysis*) czy wskaźników złożonych – CI (ang. *composite indicators*).

Cel, metody i źródła badań

Głównym celem artykułu jest zaprezentowanie wstępnych wyników badań nad efektywnością i skutecznością kształcenia akademickiego na przykładzie Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie – SGGW. Szersze cele obejmują: ukazanie relacji między efektywnością a skutecznością, prezentację metodyki pomiaru efektywności i skuteczności funkcjonowania szkół wyższych.

Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie wybrano ze względu na to, że zainteresowania autorów koncentrują się na uczelniach przyrodniczych oraz ze względu na dostęp do danych mikro. W odniesieniu do tej uczelni badania dotyczą jej dwunastu wydziałów¹:

- Rolnictwa i Biologii (W₁),
- Leśnego (W₂),
- Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu (W₃),
- Budownictwa i Inżynierii Środowiska (W₄),
- Technologii Drewna (W₅),
- Nauk o Zwierzętach (W₆),
- Nauk o Żywności (W₇),
- Nauk o Żywieniu Człowieka i Konsumpcji (W₈),
- Inżynierii Produkcji (W₉),
- Nauk Ekonomicznych (W₁₀),
- Nauk Społecznych (W₁₁),
- Zastosowań Informatyki i Matematyki (W₁₂).

Źródłem poznania w sensie metodologicznym jest zarówno empiria, jak i rozumowanie logiczne (dedukcyjne).

¹Z badań wyłączono Wydział Medycyny Weterynaryjnej, ponieważ jednostka ta prowadzi studia jednolite.

W celu syntetycznego ukazania zależności między efektywnością a skutecznością oraz zaprezentowania metodyki pomiaru efektywności i skuteczności funkcjonowania szkół wyższych dokonano przeglądu literatury krajowej i zagranicznej.

Materiałami źródłowymi do badań ponadto były dane pozyskane ze sprawozdań SGGW oraz z raportów publikowanych w ramach ogólnopolskiego systemu monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych – ELA.

Ze względu na niewielką liczbę obiektów badawczych w pomiarze efektywności kształcenia wydziałów SGGW wykorzystano wyłącznie jeden efekt i jeden nakład. Za rezultat działalności dydaktycznej przyjęto liczbę absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia (w osobach), a za nakład liczbę nauczycieli akademickich (w osobach).

Z kolei do pomiaru skuteczności kształcenia wydziałów SGGW przyjęto następujący zestaw zmiennych diagnostycznych:

- wynagrodzenie absolwentów w odniesieniu do miejsca zamieszkania (liczba)²,
- czas poszukiwania pracy etatowej przez absolwentów (w miesiącach)³,
- ryzyko bycia bezrobotnym w odniesieniu do miejsca zamieszkania (liczba)⁴.

Wybór okresu badawczego był podyktowany przede wszystkim dostępnością i aktualnością danych. Wszystkie zmienne wykorzystane w pomiarze efektywności (liczba absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia, liczba nauczycieli akademickich) dotyczą roku akademickiego 2014/2015. Z kolei zmienne obrazujące skuteczność kształcenia odnoszą się do roku 2015/2016 oraz uwzględniają sytuację absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia, którzy byli obecni w rejestrach ZUS (tab. 1). Warto zauważyć, że w zależności od wydziału liczba absolwentów uwzględnionych w badaniu (skuteczności kształcenia) stanowiła od 76% (Wydział Nauk o Zwierzętach) do 96% (Wydział Technologii Drewna) liczby wszystkich osób, które ukończyły studia stacjonarne drugiego stopnia w roku akademickim 2014/2015.

W procesie przetwarzania materiału badawczego wykorzystano arkusz kalkulacyjny Microsoft Excel 2013.

Relacje zachodzące między efektywnością i skutecznością

We współczesnej dyskusji naukowej nie ma zgodności w określeniu relacji zachodzącej między efektywnością (z ang. *efficiency*) a skutecznością (z ang. *effectiveness*). Przez niektórych autorów skuteczność określana jest jako warunek osiągnięcia

²Proporcja wynagrodzeń ogółem do średnich zarobków w powiecie zamieszkania absolwenta w pierwszym roku po uzyskaniu dyplomu; im większa wartość, tym lepiej.

³Liczba miesięcy, których przeciętny absolwent zatrudniony na etacie potrzebował do znalezienia pracy etatowej; im mniejsza wartość, tym lepiej.

⁴Proporcja ryzyka bycia bezrobotnym do stopy bezrobocia w powiecie zamieszkania absolwenta w pierwszym roku po uzyskaniu dyplomu; im mniejsza wartość, tym lepiej.

Tabela 1

Absolwenci wydziałów SGGW objęci badaniem (pomiar skuteczności kształcenia)

Kod wydziału	Liczba absolwentów obecnych w rejestrach ZUS (tj. liczba absolwentów objętych badaniem)	Procent absolwentów obecnych w rejestrach ZUS
W ₁	81	83
W ₂	156	91
W ₃	104	80
W ₄	84	92
W ₅	23	96
W ₆	31	76
W ₇	122	96
W ₈	119	93
W ₉	81	90
W ₁₀	266	92
W ₁₁	75	93
W ₁₂	51	90
Minimum		76
Średnia		89
Maksimum		96

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych z systemu ELA.

efektywności [Samuelson i Nordhaus 1999], a przez innych odwrotnie – efektywność jest traktowana jako kryterium oceny skuteczności [Stoner i in. 1997]. Z kolei na pojęciowe rozdzielanie tych dwóch terminów wskazują m.in. Sidor-Rządkowska [2005] i Dąbrowski [2012]. W ich rozważaniach skuteczność oznacza zgodność rezultatu działania z jego zaplanowanym celem. Zieleniewski [1969, s. 225] stwierdza, że „skutecznym nazwiemy takie działanie, które w jakimś stopniu prowadzi do skutku zamierzonego, jako cel (...). Miarą skuteczności jest tylko stopień zbliżenia się do celu (osiągnięcia, umożliwienia lub ułatwienia osiągnięcia celu)”.

W odróżnieniu od skuteczności oznaczającej „robienie właściwych rzeczy” (z ang. *doing right things*) efektywność można rozumieć jako „robienie rzeczy we właściwy sposób” (z ang. *doing the things right*) [Bukłaha 2012]. Pszczołowski [1978, s. 60] definiuje efektywność jako „dodatnią cechę działań dających oceniany pozytywnie wynik, bez względu na to, czy był on zamierzony, czy też nie”. W teorii sprawnego działania efektywność odpowiada ekonomiczności, czyli relacji uzyskiwanych efektów do ponoszonych nakładów [Rutkowska 2013]. Tak rozumiana efektywność może występować w wariacie wydajnościowym, tj. maksymalizacja efektów przy danych nakładach, lub oszczędnościowym – minimalizacja nakładów przy danych efektach [Forycki 2016].

Przy pojęciowym rozdzieleniu skuteczności i efektywności może okazać się, że niektóre działania będą skuteczne, lecz nieefektywne i na odwrót. W rzeczywistości gospodarczej stanem pożądanym jest powiązanie efektywności (ekonomiczności) ze skutecznością.

Reasumując, przez skuteczność kształcenia akademickiego należy rozumieć potencjalne korzyści finansowe, jakie absolwenci osiągają dzięki posiadanemu wykształceniu. Korzyści te mogą być wyrażone np. wartością uzyskiwanych zarobków, czasem poszukiwania pracy etatowej.

Z kolei efektywność kształcenia akademickiego oznacza relację efektów do zaangażowanych nakładów. W niniejszym artykule za efekt finalny działalności dydaktycznej przyjmuje się liczbę absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia, a za nakład – liczbę pracowników naukowych. Dla tak zdefiniowanych efektów i nakładów uzasadnione jest przyjęcie orientacji modelu ukierunkowanej na maksymalizację efektów (wariant wydajnościowy) – strategia SGGW nie zakłada redukcji potencjału kadrowego. Zatem przy porównaniu dwóch wydziałów efektywniejszy będzie ten w przypadku, którego liczba absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia przypadająca na jednego nauczyciela akademickiego będzie większa.

Pomiar efektywności i skuteczności funkcjonowania szkół wyższych – ujęcie metodyczne

Badania nad efektywnością i skutecznością funkcjonowania szkół wyższych dotyczyły zazwyczaj jednego kraju i jednego roku [Wolszczak-Derlacz 2013]. Za obiekty analityczne przyjmowano głównie uczelnie określonego typu (np. uniwersytety, politechniki czy uczelnie przyrodnicze) [Pietrzak 2016]. Należy jednak pamiętać, że szkoły wyższe nie są homogenicznym podmiotem; składają się z wielu wydziałów. Występuje tu zatem analogia do biznesu, w którym duże korporacje składają się typowo z wielu względnie niezależnych dywizji (oddziałów), traktowanych w procesie zarządzania strategicznego jako strategiczne jednostki biznesu (SJB). Zatem w pomiarze efektywności i skuteczności szkolnictwa wyższego podstawową jednostką analityczną powinien być – zdaniem autorów – wydział, a nie uczelnia jako całość.

Do oceny skuteczności i efektywności niezbędna jest znajomość nie tylko celów działania jednostki, ale też znajomość ponoszonych przez nią nakładów i osiągniętych efektów, co w przypadku uczelni nie jest zadaniem prostym. Podstawową barierą jest brak porównywalnych danych. Bonaccorsi [2014, s. 2] pisze wprost „pomimo ogromnego nacisku na rozwój gospodarki i społeczeństwa opartych na wiedzy, nadal istnieją aktorzy, którzy produkują i udostępniają wiedzę, a którzy są niewidoczni dla oficjalnej statystyki – są to uniwersytety”, dlatego „zebranie danych mikro (na poziomie pojedynczych wydziałów) nie jest zadaniem trywialnym”

[Wolszczak-Derlacz i Parteka 2010, s. 44]. Szczególnie widoczne jest to w Polsce, gdzie badacze niejednokrotnie zmuszeni są do bezpośredniego kontaktowania się z władzami jednostek i w wielu przypadkach sięgnięcia po statystyki dostępne wyłącznie w formie papierowej [Pietrzak 2016].

Nie wolno również zapominać, że wybrany zestaw zmiennych diagnostycznych zależy od celu analizy. W dotychczasowych badaniach związanych z pomiarem efektywności szkół wyższych jako nakłady (działalności dydaktycznej⁵) najczęściej przyjmowano: liczbę nauczycieli akademickich, liczbę pracowników administracyjnych, wartość przychodów z działalności dydaktycznej, a jako efekty: liczbę absolwentów, liczbę dyplomów licencjackich i magisterskich, wyniki testów z egzaminów.

Problematyczną zmienną jest liczba studentów, gdyż nie do końca wiadomo, czy powinna zostać zaliczona do nakładów, czy do wyników działalności dydaktycznej szkół wyższych. Agasisti i Johnes [2009] oraz Celik i Ecer [2009] w swoich badaniach uwzględnili liczbę studentów po stronie nakładów, zaś Avkiran [2001] oraz Abbott i Doucouliagos [2003] – po stronie efektów. Brzezicki i Pietrzak [2017] wprost określają studentów „produktem pośrednim”. Z kolei Mancebon i Bandres [1999] wskazują, że studenci nie są normalnym zasobem uczelni i dlatego nie mogą być traktowani w kategorii nakładu. Mając na uwadze powyższe trudności związane z klasyfikacją studentów – zdaniem autorów – ich liczba nie powinna być uwzględniana w pomiarze efektywności instytucji szkolnictwa wyższego. W niniejszym artykule przyjęto ujęcie Julkowskiego [2014], zgodnie z którym jedynym efektem działalności dydaktycznej uczelni są ich absolwenci przygotowani do pracy.

Zdecydowanie rzadziej w piśmiennictwie krajowym i zagranicznym poruszane są kwestie skuteczności kształcenia akademickiego. Z perspektywy celu niniejszego artykułu na szczególną uwagę zasługuje badanie Pietrzaka [2018], który oszacował skuteczność kształcenia na kierunkach reprezentujących nauki rolnicze (np. zootechnika, rolnictwo, ochrona środowiska, czy biotechnologia). Za miary skuteczności działalności dydaktycznej przyjęto: wynagrodzenie, ryzyko bezrobocia oraz czas poszukiwania pracy przez absolwentów. W analizach warto także uwzględnić warunki panujące na lokalnych rynkach pracy, oceniając odchylenia „in plus” lub „in minus” od średniej. Z tego powodu w niniejszym artykule zarówno wynagrodzenie absolwentów, jak i ryzyko bezrobocia odniesiono do miejsca ich zamieszkania.

Efektywność i skuteczność kształcenia akademickiego – wyniki badań

W pierwszym kroku analizy – wykorzystując wariant wydajnościowy – oszacowano efektywność dydaktyczną poszczególnych wydziałów zgodnie z przyjętą formułą obliczeniową, tj. liczba absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stop-

⁵W artykule pominięto kwestie dotyczące dwóch pozostałych obszarów funkcjonowania szkół wyższych, tj. działalności badawczej i upowszechnieniowej.

nia dzielona przez liczbę nauczycieli akademickich. Średnia wartość wskaźnika efektywności dydaktycznej dla wydziałów SGGW w roku akademickim 2014/2015 wyniosła 1,27. Największą efektywnością odznaczał się Wydział Nauk Ekonomicznych (W_{10}), zaś najmniejszą – Wydział Technologii Drewna (W_5), czyli na Wydziale Nauk Ekonomicznych na jednego nauczyciela akademickiego przypadała największa liczba absolwentów studiów stacjonarnych drugiego stopnia (2,40), a na Wydziale Technologii Drewna – najmniejsza (0,44).

W kolejnym kroku analizy określono skuteczność kształcenia wydziałów na podstawie wartości trzech wskaźników cząstkowych: wynagrodzenia absolwentów w odniesieniu do miejsca zamieszkania (wskaźnik skuteczności 1), czasu poszukiwania pracy etatowej przez absolwentów (wskaźnik skuteczności 2), ryzyka bycia bezrobotnym w odniesieniu do miejsca zamieszkania (wskaźnik skuteczności 3). Wskaźniki te odzwierciedlały sytuację absolwentów SGGW na rynku pracy na przełomie lat 2015 i 2016, czyli wyłącznie w okresie do roku po uzyskaniu dyplomu. Charakterystykę wydziałów SGGW pod względem wskaźników wykorzystanych w badaniu zawiera tabela 2.

Tabela 2

Wartości surowe i znormalizowane wskaźników efektywności i skuteczności

Kod wydziału	1	2	3	4	5	6	7	8
W_1	1,08	0,33	0,57	0,16	2,87	0,59	1,24	0,57
W_2	2,20	0,90	0,71	0,39	2,86	0,60	0,68	1,00
W_3	1,27	0,42	0,47	0,00	3,88	0,09	1,98	0,00
W_4	0,73	0,15	0,68	0,35	2,05	1,00	1,76	0,17
W_5	0,44	0,00	0,92	0,75	2,36	0,85	1,40	0,45
W_6	0,57	0,07	0,55	0,13	4,07	0,00	1,74	0,18
W_7	1,38	0,48	0,67	0,33	2,25	0,90	0,79	0,32
W_8	1,03	0,30	0,65	0,30	2,84	0,61	1,57	0,46
W_9	1,46	0,52	0,48	0,02	3,07	0,49	1,38	0,69
W_{10}	2,40	1,00	0,58	0,18	2,62	0,72	1,09	0,92
W_{11}	1,88	0,74	0,55	0,13	2,74	0,66	1,07	0,70
W_{12}	0,75	0,16	1,07	1,00	2,13	0,96	1,70	0,22

1 – wskaźnik efektywności kształcenia (wartość surowa); 2 – wskaźnik efektywności kształcenia (wartość znormalizowana); 3 – wskaźnik skuteczności kształcenia 1 (wartość surowa); 4 – wskaźnik skuteczności kształcenia 1 (wartość znormalizowana); 5 – wskaźnik skuteczności kształcenia 2 (wartość surowa); 6 – wskaźnik skuteczności kształcenia 2 (wartość znormalizowana); 7 – wskaźnik skuteczności kształcenia 3 (wartość surowa); 8 – wskaźnik skuteczności kształcenia 3 (wartość znormalizowana).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych z systemu ELA oraz sprawozdania Rektora SGGW [2015].

Zgodnie z założeniem badawczym ostatnim etapem analizy jest porównanie wyników efektywności i skuteczności kształcenia. Zmienne były wyrażone w różnych jednostkach, dlatego konieczne było doprowadzenie ich do wzajemnej porównywalności. Z analizy literatury przedmiotu wynika, że najlepsze właściwości formalne wśród metod normalizacji ma unitaryzacja zerowana [Kukuła 2012]. Formuły normujące zastosowane dla wskaźników będących stymulantami, tj. wskaźnik efektywności oraz wskaźnik skuteczności 1 (zbiór stymulant oznaczono symbolem S), oraz wskaźników będących destymulantami, tj. wskaźnik skuteczności 2 i 3 (zbiór destymulant oznaczono symbolem D), przyjęły następującą postać:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}, X_j \in S \quad (1)$$

$$z_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}}, X_j \in D \quad (2)$$

gdzie:

z_{ij} – znormalizowana wartość j -tej zmiennej dla i -tego obiektu (tu: wydziału),

x_{ij} – wartość j -tej zmiennej dla i -tego obiektu,

$\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}$ – rozstęp zmiennej j .

Wartości znormalizowane wszystkich czterech wskaźników zawiera tabela 2.

W kolejnym kroku analizy, bazując na znormalizowanych wartościach wskaźników skuteczności kształcenia 1, 2, 3, obliczono wskaźnik zagregowany. Jego wartość dla każdego wydziału została obliczona na podstawie następującego wzoru:

$$CI_r = \sum_{q=1}^Q w_q I_{qr} \quad (3)$$

gdzie:

CI_r – wartość wskaźnika złożonego skuteczności kształcenia dla r -tego wydziału,

w_q – waga q -tego wskaźnika cząstkowego skuteczności kształcenia,

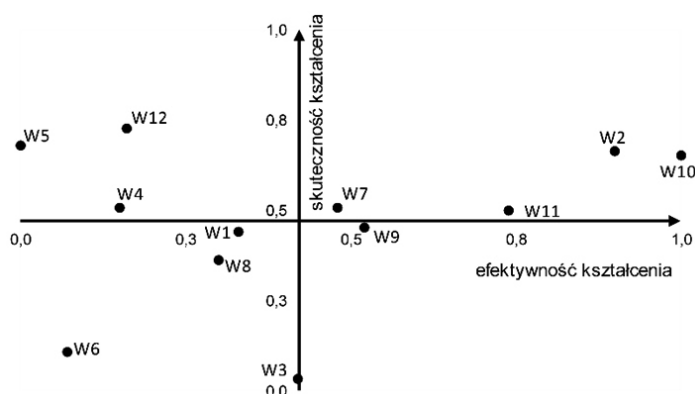
I_{qr} – wartość znormalizowana q -tego wskaźnika cząstkowego skuteczności kształcenia dla r -tego wydziału

dla: $r = 1, \dots, R$ – R to liczba wydziałów uwzględnionych w analizie (tu: $R = 12$)

oraz $q = 1, \dots, Q$ – Q to liczba wskaźników cząstkowych skuteczności kształcenia (tu: $Q = 3$).

W niniejszym artykule wartość zagregowanego wskaźnika skuteczności kształcenia dla każdego wydziału została obliczona jako średnia arytmetyczna wartości znormalizowanych trzech wskaźników cząstkowych.

Otrzymane wyniki badań wskazują, że żaden wydział SGGW nie był w pełni efektywny i skuteczny w zakresie działalności dydaktycznej (znormalizowane wartości wskaźników powinny wynosić 1,0) – rysunek. W grupie jednostek, w których zarówno efektywność i skuteczność kształcenia były mniejsze od średniej, znalazły się: Wydział Rolnictwa i Biologii (W_1), Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu (W_3), Wydział Nauk o Zwierzętach (W_6) oraz Wydział Nauk o Żywnieniu Człowieka i Konsumpcji (W_8). Z kolei ponadprzeciętna efektywność i skuteczność kształcenia cechowały: Wydział Leśny (W_2), Wydział Nauk o Żywności (W_7), Wydział Nauk Ekonomicznych (W_{10}) oraz Wydział Nauk Społecznych (W_{11}). Szczególnymi przypadkami są wydziały: Budownictwa i Inżynierii Środowiska (W_4), Technologii Drewna (W_5) oraz Zastosowań Informatyki i Matematyki (W_{12}), w przypadku, których wskaźniki efektywności kształcenia były mniejsze od średniej uczelnianej, a wskaźniki skuteczności kształcenia – większe. Mała efektywność kształcenia wynika prawdopodobnie ze specyfiki prowadzonych zajęć w tych jednostkach oraz z mistrzowskiego kształtu edukacji (w przypadku Wydziału Technologii Drewna), które to determinują liczbę studentów, a w konsekwencji liczbę absolwentów. Z kolei duża wartość wskaźnika skuteczności kształcenia, zdaniem autorów, wpisuje się w tendencje obserwowane na polskim rynku pracy. Obecnie wzrasta popyt na pracowników o specjalistycznej wiedzy, w tym z zakresu IT czy budownictwa, a do takich można zaliczyć absolwentów Wydziału Zastosowań Informatyki i Matematyki oraz Wydziału Budownictwa i Inżynierii Środowiska. W przypadku absolwentów Wydziału Technologii Drewna ich silna pozycja zawodowa może wynikać z unikalności posiadanych umiejętności, bowiem SGGW jest jedną z dwóch uczelni w Polsce (obok Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu) prowadzącą zajęcia na kierunku „technologia drewna”.

Rysunek

Umiejscowienie wydziałów SGGW względem wskaźników efektywności i skuteczności kształcenia
 Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych z systemu ELA oraz sprawozdania Rektora SGGW [2015].

Podsumowanie

W niniejszym artykule autorzy przedstawili wstępne wyniki w zakresie efektywności i skuteczności kształcenia na przykładzie dwunastu wydziałów wyodrębnionych w strukturze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Na ich podstawie stwierdza się, że żadna jednostka nie odznaczała się jednocześnie największą/najmniejszą efektywnością i skutecznością w zakresie działalności dydaktycznej. W grupie wydziałów, których wskaźniki efektywności i skuteczności były większe od średniej uczelnianej, znalazły się: Leśny, Nauk o Żywności, Nauk Ekonomicznych oraz Nauk Społecznych.

Oczywiście należy pamiętać o ograniczeniach przeprowadzonych badań. Najważniejsze z nich to, zdaniem autorów, nieliczna próba badawcza, która została skompletowana metodą doboru dogodnego (kryterium: dostępności danych). Trzeba także pamiętać o dyskusyjności przyjętych założeń. Po pierwsze, ekonomiczny wymiar aktywności ludzkiej (wynagrodzenie, ryzyko bezrobocia, czas poszukiwania pracy) jest ważną, lecz nie jedyną kwestią, którą należy uwzględnić przy analizie skuteczności kształcenia. Po drugie, w badaniu pominięto absolwentów, którzy nie są uwzględniani w raportach ZUS, a mianowicie osoby ubezpieczone w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, osoby mające umowy o pracę podpisane za granicą oraz osoby bez formalnej umowy o pracę. Po trzecie, wątpliwości może budzić założenie, że pomiar skuteczności kształcenia został dokonany z perspektywy pierwszego roku po skończeniu studiów.

Tym samym niniejszy artykuł w żadnej mierze nie wyczerpuje podjętej problematyki, a ze względu na wskazane ograniczenia powinien być traktowany, jako preludeum do dalszych badań z tego zakresu.

Literatura

- ABBOTT M., DOUCOULIAGOS C., 2003: *The efficiency of Australian universities: a data envelopment analysis*, *Economics of Education Review* 1 (22), 89–97, DOI: 10.1016/S0272-7757(01)00068-1
- AGASISTI T., JOHNES G., 2009: *Beyond frontiers: comparing the efficiency of higher education decision-making units across more than one country*, *Education Economics* 1 (17), 59–79, DOI: 10.1080/09645290701523291
- AVKIRAN K.N., 2001: *Investigating technical and scale efficiencies of Australian universities through data envelopment analysis*, *Socio-Economic Planning Sciences* 1 (35), 57–80, DOI: 10.1016/S0038-0121(00)00010-0
- BONACCORSIA. (red.), 2014: *Knowledge, diversity and performance in European higher education. A Changing landscape*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham – Northampton.
- BRZEZICKI Ł., PIETRZAK P., 2017: *Efektywność dwuetapowego procesu dydaktycznego w publicznych uczelniach technicznych*, *Studia Ekonomiczne* 2 (93), 221–238.

- BUKLAHA E., 2012: *Sukces, skuteczność i efektywność w zarządzaniu projektami*, Studia i Prace Kolegium Zarządzania i Finansów 113, 24–34.
- CELIK O., ECER A., 2009: *Efficiency in accounting education: Evidence form Turkish universities*, *Critical Perspectives on Accounting* 5 (20), 614–634, DOI: 10.1016/j.cpa.2008.01.007
- DĄBROWSKI J., 2012: *Metodyczne aspekty pomiaru efektywności przedsiębiorstw portowych*, Studia i Materiały Instytutu Transportu i Handlu Morskiego 9, 31–50.
- ELA³ – Ogólnopolski system monitorowania Ekonomicznych Losów Absolwentów szkół wyższych. Edycja 3, 2018: *Ekonomiczne aspekty losów absolwentów – raport ogólnopolski*, <http://ela.nauka.gov.pl> [dostęp: 04.04.2018].
- FORZYCKI Z., 2016: *Metody pomiaru efektywności projektów innowacyjnych*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 418, 61–68, DOI: 10.15611/pn.2016.418.06
- JULKOWSKI B., 2014: *Problematyka oceny efektywności szkolnictwa wyższego*, *Gospodarka Rynek Edukacja* 3 (15), 31–36.
- KUKUŁA K., 2012: *Propozycja budowy rankingu obiektów z wykorzystaniem cech ilościowych oraz jakościowych*, *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych* 1 (13), 5–16.
- MANCEBON M.-J., BANDRES E., 1999: *Efficiency evaluation in secondary schools: the key role of model specification and of ex post analysis of results*, *Education Economics* 2 (7), 131–152, DOI: 10.1080/09645299900000012
- PIETRZAK P., 2016: *Efektywność funkcjonowania publicznych szkół wyższych w Polsce*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- PIETRZAK P., 2018: *Skuteczność kształcenia akademickiego w zakresie nauk rolniczych*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 22 (1), 104–110.
- PIETRZAK P., BRZEZICKI Ł., 2017: *Wykorzystanie sieciowego modelu DEA do pomiaru efektywności wydziałów Politechniki Warszawskiej*, *Edukacja* 3 (142), 83–93, DOI: 10.24131/3724.170306
- PSZCZOŁOWSKI T., 1978: *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- RUTKOWSKA A., 2013: *Teoretyczne aspekty efektywności – pojęcie i metody pomiaru*, *Zarządzanie i Finanse* 1 (4), 439–453.
- SAMUELSON P.A., NORDHAUS W.D., 1999: *Ekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SIDOR-RZĄDKOWSKA M., 2005: *Kształtowanie nowoczesnych systemów ocen pracowników*, Wydawnictwo Oficyna Ekonomiczna, Kraków.
- Sprawozdanie Rektora SGGW prof. dr. hab. Alojzego Szymańskiego z działalności Uczelni za 2014 rok*, 2015. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- STONER J.A.F., FREEMAN R.E., GILBERT D.R., 1997: *Kierowanie*, PWE, Warszawa.
- WOLSZCZAK-DERLACZ J., 2013: *Efektywność naukowa, dydaktyczna i wdrożeniowa publicznych szkół wyższych w Polsce – podejście nieparametryczne*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.

- WOLSZCZAK-DERLACZ J., PARTEKA A., 2010: *Produktywność naukowa wyższych szkół publicznych w Polsce – bibliometryczna analiza porównawcza*, Wydawnictwo EY – Sprawne Państwo, Warszawa.
- ZIELENIEWSKI J., 1969: *Organizacja i Zarządzanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Efficiency and effectiveness of academic teaching based on the example of Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Abstract: The paper discusses the efficiency and effectiveness of academic teaching. A review of the relevant domestic and international literature is included. The article presents also the results of research for twelve faculties of the Warsaw University of Life Sciences – SGGW. The analysis covers the period from 2014/2015 to 2015/2016. None of the faculties included in the study was characterized by full efficiency and effectiveness. There is a need to continue research on a larger, but internally homogeneous research sample.

Key words: efficiency, effectiveness, higher education, teaching

JEL classification: I21, I22, I23, C14

Otrzymano: 14 kwietnia 2018 r. / Zaakceptowano: 22 czerwca 2018 r.
Received: 14 April 2018 / Accepted: 22 June 2018

Renata Marks-Bielska

Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi

Abstrakt: Celem pracy było wskazanie ewolucji znaczenia ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Analizy zagadnienia dokonano na podstawie wybranych pozycji krajowej literatury przedmiotu. Zakres czasowy dotyczy lat 1944–2016. Ziemia pełni ważną funkcję w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi. Wielkość gospodarstwa była dawniej podstawowym kryterium statusu społecznego na wsi i wśród rolników. Obecnie o miejscu w strukturze społecznej polskiej wsi w wysokim stopniu decyduje również obszar użytkowanej ziemi (w formie własności lub dzierżawy). Zmienia się sytuacja użytkowników ziemi rolniczej. Są nimi bowiem nie tylko osoby identyfikujące się z zawodem rolnika. W składzie struktury społecznej polskiej wsi znajduje się coraz więcej osób, które w świetle prawa są rolnikami (posiadają wymagany areal gruntów rolnych), ale wieś jest dla nich tylko miejscem zamieszkania. Następną grupę tworzą tzw. nieobecni właściciele, których z wsią łączy posiadanie gruntów rolnych, które traktują często jako lokatę kapitału (wzrost cen gruntów i możliwość otrzymywania dopłat ze środków Unii Europejskiej i z budżetu krajowego). W wyniku transformacji ustrojowej swoje usytuowanie w strukturze społecznej wsi znaleźli także dzierżawcy i nabywcy ziemi przejętej do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa po byłych państwowych gospodarstwach rolnych.

Słowa kluczowe: struktura społeczna, ziemia rolnicza, wieś, rolnik

Kody JEL: A10, A14

Wstęp

Struktura społeczna występuje w różnych postaciach, przybierając zarówno formę hierarchii, dystansów, nierówności, jak i podziałów oraz zróżnicowań. W gospodarce preindustrialnej wieś stanowiła odrębne części: społeczną, kulturową

Renata Marks-Bielska <https://orcid.org/0000-0001-7319-1918>

 renatam@uwm.edu.pl, UWM, WNE, ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn

i ekonomiczną. W społeczeństwie przemysłowym utraciła swoją odrębność i została włączona do społeczeństwa globalnego [Podedworna 2001b].

Od początku dziejów ziemia miała wartość nie tylko jako warsztat pracy, lecz także oś organizująca życie rodzinne, religijne i społeczne rodzin rolniczych. Ziemia jako niemobilny czynnik produkcji wiąże ze sobą siłę roboczą. Stąd znane zjawisko „przywiązania chłopca do ziemi”. Współcześni rolnicy mają także pewne trudności w gospodarowaniu związane z niemobilnością ziemi, funkcjonując w realiach, w których wygrywiają najmniej mobilni [Błąd 2011].

Wraz z upływem czasu można zaobserwować zmiany w odgrywaniu specyficznej roli ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Ważna jest kategoria własności, a szczególnie rzeczywiste uprawnienia własnościowe przypisane najpełniej własności prywatnej. Własność ziemi w panoramie dziejów najczęściej dodawała właścicielom prestiżu, sytuowała ich na wysokich pozycjach w hierarchii społecznej (np. majątki szlacheckie, ziemiańskie, gospodarstwa popegeerowskie). Z drugiej strony jednak zauważyć można również sytuację, w której ziemia utrudniała funkcjonowanie gospodarstwa rolnego i domowego oraz ograniczała uzyskiwanie dochodu dla rodziny (np. dostawy obowiązkowe, brak świadczeń emerytalnych dla rolników, utrudniony dostęp do statusu osoby bezrobotnej).

Celem artykułu było wskazanie ewolucji znaczenia ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Praca ma charakter monograficzny. Analizy zagadnienia dokonano na podstawie wybranych pozycji krajowej literatury przedmiotu. Zakres czasowy dotyczy lat 1944–2016 ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji związanej z transformacją ustrojową i integracją z Unią Europejską.

Na potrzeby zrealizowania podjętego problemu badawczego przyjęto definicję struktury społecznej, która określa ją jako układ stosunków między ludźmi, kategoriami społecznymi i instytucjami [Domański 2004].

Ziemia w kształtowaniu struktury społecznej w świetle literatury przedmiotu

Od momentu reformy rolnej w 1944 r. wytworzył się w Polsce specyficzny układ sił, w którym podmiotem decyzji stała się władza przyjmująca jako swój cel budowę socjalizmu. Adresatem tych decyzji byli chłopcy mający silne tradycje i nawyki indywidualnego gospodarowania, emocjonalną więź z ziemią i świadomość, że może być im ona odebrana [Duczowska-Małysz 1985].

Duczowska-Małysz [1985] zwróciła uwagę na to, że dla państwa jako podmiotu realizującego politykę ekonomiczną ziemia jest bogactwem narodowym, które miało poddawać się z góry założonym przemianom – procesowi uspołecznienia (państwowe gospodarstwa rolne, rolnicze spółdzielnie produkcyjne). Przedmiotowemu traktowaniu ziemi sprzyjała realizacja celów strategicznych (m.in. wzrost produkcji rolniczej i korzystnej, ze społecznego punktu widzenia, zmiany jej struktury oraz wzrostu poziomu dochodów w rolnictwie).

Halamska [2006] podkreśliła znaczenie „klas agrarnych” („żyjących z ziemi”) w momentach przełomowych (np. transformacja ustrojowa w Polsce). Ważną rolę odgrywa nie tylko ich liczebność, ale także wewnętrzna struktura i usytuowanie wobec władzy centralnej.

Po czasach realnego socjalizmu Polska odziedziczyła, unikatową w skali Europy Zachodniej i Wschodniej, strukturę wsi. Specyfika przejawiała się w przewadze drobnych i mało wydajnych gospodarstw rolniczych, których znaczenie rynkowe było i jest niewielkie oraz liczną grupą dwuzawodowców chłopo-robotników i chłopo-pracowników utrzymujących się głównie z pracy poza rolnictwem. Polityka państwa, ograniczenia i restrykcje administracyjne, które stosowano wobec dużych gospodarstw indywidualnych w czasach realnego socjalizmu, hamowały dynamikę wewnętrzną struktury wsi i ograniczały polaryzację ekonomiczną, prowadząc do tzw. ześrodkowania rolników [Podedworna 2001b].

Jak podkreśliła Podedworna [2001b], w analizach przemian dokonujących się w strukturze społecznej środowiska wiejskiego w latach 90. XX w. w wyniku procesów transformacji zwraca się uwagę na rosnące zróżnicowanie, zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i regionalnym. Wielkość gospodarstwa była dawniej podstawowym kryterium statusu społecznego na wsi i wśród rolników. Obecnie obszar gospodarstwa jest nie tylko pierwszym wskaźnikiem rozwarstwienia majątkowego wśród rolników, lecz także informacją o naturze pracy wykonywanej przez jego właścicieli (wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa rośnie zaangażowanie pracowników najemnych i zmienia się charakter pracy użytkownika-właściciela – rośnie obciążenie czynnościami menedżerskimi) [Halamska 2006].

W pierwszej połowie lat 90. XX w. został zahamowany bardzo zróżnicowany przestrzennie proces przemian struktury społeczno-zawodowej wsi. Liczba osób zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym wzrosła najbardziej w województwach południowych i południowo-wschodnich oraz centralnych. Miało to związek z utratą pracy przez chłopo-robotników. Liczebność grupy „dwuśrodowiskowców” została znacznie zredukowana, gdyż okazali się oni najsłabsi w konkurencji o miejsca pracy i jako pierwsi zostali narażeni na jej utratę [Podedworna 2001a].

Ziemia dla polskich rolników ma nie tylko wartość użytkową, ale jest także ważna jako terytorium gwarantujące ich niezależność. Stosunek gospodarza do ziemi nie może być określony jednowymiarowo przez prawne przypisanie stosunku własności czy przez znaczenie jako środka produkcji albo przedmiotu transakcji. Zmiany norm i regulacji instytucjonalnych, pociągają za sobą także zmiany wyobrażeń i praktyk społecznych, reorientujących nastawienie społeczeństwa do własności [Halamska i in. 2004]. Zauważalne jest także instrumentalne traktowanie ziemi, a praca stanowi środek do celu, jakim jest osiągnięcie powodzenia materialnego [Kaczor-Pańków 1995].

Po przemianach gospodarczych w latach 90. XX w., po przejściu Polski od transformacji ustrojowej do integracji europejskiej oraz po zapoczątkowaniu proce-

sów globalizacji i włączeniu naszego kraju w system gospodarki światowej szczególnego znaczenia jako system gospodarczy zaczyna nabierać rolnictwo rodzinne [Tomczak 2006]. Zgodnie z polskim ustawodawstwem (zapis konstytucyjny, ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego) gospodarstwo rodzinne (indywidualne do 300 ha użytków rolnych) stanowi podstawę ustroju rolnego Rzeczypospolitej Polskiej.

Historyczny, ale i nowy, specyficzny element struktury społecznej w Polsce i struktury społecznej wsi stanowią gospodarstwa wielkoobszarowe [Łapińska-Tyszcza 2001]. Z badań Fedyszak-Radziejowskiej [1998] wynika, że w efekcie przekształceń w rolnictwie pojawiła się elita producentów rolnych, która zakupiła bądź dzierżawi ziemię (najczęściej z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa).

Grupa właścicieli i dzierżawców wielkoobszarowych gospodarstw rolnych stanowi relatywnie nową jakościowo formację i mimo małej liczebności tworzy nowe elementy struktury społecznej [Łapińska-Tyszcza 2001]. Jest ona zróżnicowana wewnętrznie. Część z członków tej grupy będzie bliższa przedsiębiorcom, a część bogatym chłopom, którzy powiększyli swój majątek, kierując się etosem pracy i ziemi oraz zachowując wiejską tożsamość. Mogli to być także wykształceni rolnicy z zamiłowania podejmujący taką działalność, a także osoby niezwiązane z rolnictwem, ale motywowane chęcią zmiany miejsca zamieszkania czy stylu życia na wiejski.

W rolnictwie kształtują się trzy odmienne typy struktur produkcyjnych [Halamska i in. 2004]:

- wielkoobszarowe gospodarstwa kapitalistyczne, oparte na pracy najemnej i funkcjonujące według racjonalności kapitalistycznego przedsiębiorstwa,
- dynamiczne, duże gospodarstwa rodzinne, kierujące się rynkową racjonalnością i zmierzające do modelu rodzinnego przedsiębiorstwa,
- liczna grupa gospodarstw drobnych, pełniących przede wszystkim funkcje socjalne (samozaopatrzenie), społeczne (reprodukcja pewnego modelu życia) lub psychologiczne (poczucie bezpieczeństwa w niepewnych czasach).

Wilkin [2000] wskazał, że wśród ludności wiejskiej w Polsce można wyodrębnić co najmniej trzy duże grupy charakteryzujące się odmiennymi cechami zawodowymi, strukturą dochodów, możliwościami rozwojowymi oraz stopniem powiązania ze środowiskiem wiejskim:

- rolnicy-farmerzy dostarczający większość produkcji towarowej rolnictwa, dla których dochody z produkcji rolnej stanowią główne źródło utrzymania, praca w gospodarstwie absorbuje większość siły roboczej rodzin, a gospodarstwa te są silnie powiązane z rynkiem,
- wielozawodowa ludność chłopska, która wykorzystuje gospodarowanie w rolnictwie jako uzupełniające źródło dochodów i samozaopatrzenia, utrzymuje się z pracy poza rolnictwem i z dochodów transferowych,
- wiejska ludność bezrolna utrzymująca się z dochodów nierolniczych, niekorzystająca efektów polityki rolnej i niepowiązana z funkcjonowaniem rynku rolne-

go, są to osoby silnie uzależnione od rynku pracy na obszarach wiejskich bądź form i zakresu polityki socjalnej państwa.

Dla każdej z tych grup zdecydowanie odmienne jest znaczenie polityki rolnej (krajowej i unijnej). Łączy je natomiast wspólny interes związany z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Przyszłość i siła polskiego rolnictwa powinna być budowana na dużych, nowoczesnych gospodarstwach rolnych. W tej grupie gospodarstw można wyróżnić duże gospodarstwa rodzinne (z dominującym udziałem dochodów z produkcji rolnej), wielkoobszarowe gospodarstwa towarowe, gospodarstwa rodzinne z wysokim stopniem dywersyfikacji dochodów pochodzących z produkcji i usług, gospodarstwa z produkcją warzywniczą, ogrodniczą i specjalną (np. pieczarkarnie, szkółki drzew i krzewów owocowych i ozdobnych itp.). Kierunek i szybkość tych przekształceń będzie zależał od tempa rozwoju gospodarczego kraju, ale małe, niskotowarowe gospodarstwa produkujące na samozaopatrzenie i tzw. gospodarstwa rekreacyjne (hobbystyczne) na długo jeszcze pozostaną w krajobrazie polskiej wsi [Majewski 2005].

W świadomości rolników dokonują się istotne przewartościowania znaczenia i istoty ziemi oraz własnego zawodu. Prowadzenie gospodarstwa rolnego stało się jednym ze sposobów utrzymania rodzin wiejskich. Jego wartościowanie zależy od stopnia, w jakim zaspokajają potrzeby materialne i niematerialne. Identyfikacja jednozawodowych rodzin rolniczych ze swoim gospodarstwem i z zawodem jest zazwyczaj większa od tej u rodzin, w których dochody rodziny pochodzą również z innych źródeł.

Ziemia to w coraz większej mierze biznes, który musi przynosić dochody. Sprzątać wymogom gospodarki rynkowej mogą tylko ci rolnicy, którzy zmieniają swój stosunek do ziemi. Z ekonomicznego punktu widzenia z wielkiej grupy ludności wiejskiej powinni wyłonić się ci, dla których gospodarstwo będzie miejscem pracy zawodowej, a z ziemią będą kojarzyć się takie kategorie ekonomiczne, jak: poziom i rozmiary produkcji towarowej, kierunek i nastawienie gospodarstwa, koszty produkcji, opłacalność produkcji czy rynek i konkurencja [Duczkowska-Małysz 1998].

Rolnictwo, podobnie jak i wiele innych działów gospodarki, redukuje liczbę bezpośrednio zatrudnionych w nim osób, a zbędną siłę roboczą „wypycha” do innych działów gospodarki, zwłaszcza do usług. Tych zaś, którzy nie są w stanie znaleźć zatrudnienia poza rolnictwem, przekształca w bezrobotnych, jawnie rejestrowanych bądź uczestników bezrobocia ukrytego. Jednym z ważnych składników tzw. kwestii agrarnej jest niedostateczne wykorzystanie i niedostateczne wynagrodzenie czynnika ludzkiego w rolnictwie [Wilkin 2006].

Współcześnie obszary wiejskie stanowią miejsce zamieszkania ludności zarówno związanej z rolnictwem, jak i mającej z nim niewiele lub nic wspólnego (w sensie miejsca pracy i źródła utrzymania). W ostatnich latach migracja z miasta na wieś *per saldo* jest liczniejsza niż ta tradycyjna w kierunku odwrotnym. Nie oznacza to, że do

zawodów rolniczych często wiedzie droga z miast. Oznacza to jednak, że nastąpiło silne zróżnicowanie „społecznej waloryzacji ziemi”. Zostały dowartościowane m.in. takie jej funkcje, jak: osadnicza (rezydencjalna), środowiskowa (w sensie ekologicznym i społecznym) oraz tezauryzacja [Styk 2008].

Podedworna [2001b] podkreśliła, że struktura społeczna polskiej wsi zmienia się bardzo wolno. Kształtująca się w środowisku wiejskim struktura społeczna jest dualna. Na jednym biegunie znajduje się powstająca kategoria społeczno-zawodowa właścicieli nowoczesnych, silnych ekonomicznie, produkujących na rynek gospodarstw rolnych. Ta grupa będzie odgrywała ważną rolę w przemianach społeczno-gospodarczych na wsi. Drugi biegun stanowią ci, którzy „rozluźnią” związki z rolnictwem, pozyskują środki utrzymania z innych źródeł (m.in. z emerytur, rent, zasiłków, pracy poza rolnictwem). Nawet jeżeli ta grupa zachowa niewielkie gospodarstwa, to nie będą one obecne na rynku, a ich znaczenie ograniczy się do funkcji uzupełniających, socjalnych, rekreacyjnych itp. Ludzie ci, żeby nie znaleźć się na pozycji *underclass*, muszą być objęci działaniami osłonowymi ze strony polityki społecznej.

Znaczenie ziemi w kształtowaniu struktury społecznej jest szczególnie ważne w polskiej kulturze. Mieszkańcy wsi posiadający ziemię, niekoniecznie nawet gospodarujący na niej, niechętnie ją sprzedają. Szczególnie ziemię, która jest własnością danej rodziny od pokoleń. Z badań własnych [Marks-Bielska 2010] wynika, że od rodziców/teściów otrzymało ziemię prawie 80% spośród 943 badanych, a przekazać ją dzieciom/wnukom zamierzało ponad 73% (ponad 90% osób, które posiadały dzieci/wnuki) bez względu na to, czy następne pokolenie było zainteresowane pracą w rolnictwie, czy też pracowało w innym zawodzie lub kształciło się w zupełnie odmiennym kierunku niż rolnictwo i kierunki pokrewne. Skłonność do sprzedaży ziemi była bardzo mała, bowiem tylko 1,8% deklarowało zamiar sprzedaży całości ziemi, a niewiele ponad 2% część i chodziło tu o tę część gospodarstwa, która została zakupiona z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa i od sąsiada, a nie o tę, którą odziedziczono.

Obecnie właściciele ziemi¹ są traktowani jako grupa społeczna, która zyskała wiele i należy do lokalnej elity. Ziemia nie stanowi tylko środka produkcji, ale jest także pozaprodukcyjnym źródłem dochodu. Nastąpiła bowiem kapitalizacja wsparcia unijnego (dopłaty obszarowe), obserwuje się także ciągły wzrost cen ziemi. Przez wiele lat tak dużego zwrotu kapitału jak zakup ziemi nie dawały żadne inne inwestycje.

Biorąc pod uwagę kryterium uzyskania statusu producenta rolnego, wyróżnia się dwie skrajne grupy. Na jednym biegunie są dobrze wykształceni prowadzących towarowe, wyspecjalizowane, inwestujące, zaliczane do obszarowo większych go-

¹Opinie te autorka opiera na obserwacji i rozmowach z mieszkańcami obszarów wiejskich, które miały miejsce podczas prowadzenia badań empirycznych dotyczących rynku ziemi rolniczej (szczegółowa metodyka i wyniki badań w Marks-Bielska [2010]).

spodarstwo/przedsiębiorstwo rolne lub gospodarstwo ekologiczne. Na drugim biegunie znajdują się osoby, które mają bardzo luźne związki z rolnictwem, prowadzące gospodarstwo „sentymentalne” lub „hobbystyczne”. Wśród typów pośrednich wyróżnić można gospodarstwa, które nie stanowią głównego źródła dochodu dla jego użytkowników, właścicieli, jest w nich prowadzona działalność dodatkowa (najczęściej agroturystyka), gospodarstwa mniejsze obszarowo, słabo wyposażone w potrzebne maszyny i urządzenia, ale pozwalające uzyskiwać wraz z dopłatami niezbędne dochody, które zaspakajają minimum egzystencji.

Na podstawie obserwacji zewnętrznej podczas prowadzenia terenowych badań ankietowych i rozmów z sołtysami autorka opracowała klasyfikację istniejących grup producentów rolnych. Współczesna struktura polskiej wsi kształtuje się następująco:

- **producenci rolni**² – osoby zamieszkujące obszary wiejskie lub mieszkające w mieście, które uzyskały status producenta rolnego:
- osoby pracujące w gospodarstwie rolnym (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca w rolnictwie, zarejestrowani w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej związanej z rzeczywiście prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areału gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych, tam gdzie istnieje taka możliwość także z wykorzystaniem Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa,
- osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu

²Pojęcie producenta rolnego znajduje różny wyraz w aktach prawnych. Zgodnie z ustawą z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. 2004 nr 10, poz. 76 z późn. zm.) producent rolny to posiadacz gospodarstwa rolnego, będący osobą fizyczną lub prawną lub grupę osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz która prowadzi działalność rolniczą lub jest posiadaczem zwierząt. Nowelizacja ustawy z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2007 nr 35, poz. 217 z późn. zm.), która weszła w życie 27 lutego 2007 r., poszerzyła definicję producenta rolnego o pojęcie rolnika w rozumieniu art. 2 lit. a rozporządzenia Rady (WE) 1782/2003. Według przywołanego rozporządzenia rolnik oznacza osobę fizyczną lub prawną bądź grupę osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz które prowadzą działalność rolniczą. Według art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. 2006 r. nr 52, poz. 379 z późn. zm.) producent rolny to osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym.

korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniający tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areалу gospodarstwa rolnego, najczęściej kierujące się przewidywanymi korzyściami związanymi z posiadaniem gospodarstwa rolnego (ziemi rolniczej),

- osoby chcące nabyć grunty rolne jako właściciel (współwłaściciel) w celu utworzenia gospodarstwa rolnego, podjęcia w nim pracy będącej ich głównym źródłem utrzymania, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej (np. w ramach działania „Młody rolnik”) związanej z rzeczywiście prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby zamierzające podjąć inwestycje związane z powiększeniem areалу gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych,
- osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniając tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby zainteresowane nabywaniem atrakcyjnych gruntów rolnych w celu uzyskania korzyści związanych ze wzrostem cen ziemi, możliwości zmiany przeznaczenia gruntu itp. (inwestorzy lokujący kapitał w nieruchomości rolne),
 - **nieobecni dziedzice** – osoby, które otrzymały gospodarstwo (ziemię rolną) jako darowiznę, spadek, mieszkają w mieście, pracują poza rolnictwem, najczęściej w mieście; ziemia jest uprawiana przez rodziców – emerytów lub wydzierżawiona,
 - **osoby tylko mieszkające na wsi** – osoby, dla których wieś jest tylko miejscem zamieszkania, niezwiązane z rolnictwem, posiadające siedlisko (powyżej 1 ha – status gospodarstwa rolnego) lub działkę o mniejszym areale; najczęściej obszary wiejskie w bezpośrednim sąsiedztwie miast, wieś obszary wiejskie spełniają dla tej grupy wyłącznie funkcje rezydencyjne,
 - **osoby zamieszkujące osiedla byłych państwowych gospodarstw rolnych (PGR)** – osoby związane w przeszłości z pracą w dawnych PGR (w tych regionach, gdzie takie gospodarstwa istniały), potomkowie byłych pracowników PGR, osoby pracujące w gospodarstwach dawnych PGR, osoby niezwiązane z byłym sektorem państwowym w rolnictwie, które zakupiły mieszkania i pracują w mieście, najczęściej jest to ludność nieposiadająca ziemi, z nielicznymi wyjątkami tych, którzy kupili lub wydzierżawili grunty z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa,
 - **inne osoby** – członkowie rodzin rolniczych, emeryci renciści, osoby rozwijające na obszarach wiejskich własną działalność gospodarczą, osoby posiadające na obszarach wiejskich drugie domy i korzystające z nich okresowo (urlop, wolne od pracy dni świąteczne).

O ograniczony zasób ziemi rolniczej konkuruje coraz więcej interesariuszy (m.in.: rolnicy, inwestorzy, amatorzy sielskiego życia), różnego rodzaju producentów rolnych, tych rzeczywistych i quasi-producentów rolnych, którzy posiadanie ziemi utożsamiają ze źródłem relatywnie łatwego dochodu (dopłaty bezpośrednio do ziemi utrzymywanej w dobrej kulturze rolnej), a także osoby, które obszary wiejskie traktują tylko jako miejsce zamieszkania.

Możliwość uzyskania dodatkowych środków finansowych w związku z posiadaniem ziemi prowadzi do konfliktów w rodzinach, dla których ziemia jest przedmiotem spadku lub darowizny. Przed objęciem polskiego rolnictwa instrumentami wspólnej polityki rolnej tego typu konflikty ujawniały się bardzo rzadko.

Niektóre konflikty związane z ziemią wynikają nie tylko z bezpośredniego konkutowania podmiotów o ten zasób, ale np. z prowadzoną określoną działalnością, która może być uciążliwa dla lokalnej społeczności (powodować negatywne efekty zewnętrzne³). Przykładem mogą być farmy drobiu, zwierząt futerkowych i trzody chlewnej (uciążliwe zapachy, obornik, gnojowica), lokalizacja farm wiatrowych (męczący hałas) i inne, a nierzadko niezrozumienie specyfiki pracy rolnika i efektów zewnętrznych związanych z nią przez ludność napływową⁴. Należy pamiętać o tym, że obszary wiejskie, mimo tego, że w ostatnich latach w wiejskiej przestrzeni dynamicznie rozwija się coraz więcej funkcji pozarolniczych, to nieustannie są miejscem rozwoju funkcji produkcyjnych prowadzących do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego kraju.

Na kształtowanie struktury społecznej polskiej wsi związanej z posiadaniem i użytkowaniem ziemi rolniczej mają również wpływ regulacje prawne. Na mocy ustawy o wstrzymaniu sprzedaży ziemi rolniczej z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa i nowelizacji ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, która weszła w życie

³Coase [1960] dowodził, że problemy wynikające z istnienia efektów zewnętrznych można rozwiązać przez negocjacje. Podejmowanie arbitralnej decyzji (np. przez państwo) dotyczącej jednej ze stron zawsze będzie powodować niesprawiedliwość. Założenia modelowe, które wprowadził Coase, są trudne do jednoczesnego spełnienia w rzeczywistości gospodarczej: prawa własności (w tym odpowiedzialność wynikająca z tych praw) związane z sytuacją, w której występują efekty zewnętrzne, są jasno sprecyzowane; rynek jest doskonały (jego uczestnicy dysponują pełną informacją); nie występują (lub są bardzo małe) koszty transakcyjne [Gajos i Prandecki 2017].

⁴W ogólnopolskich mediach rozpoczęła się niecodzienna kampania informacyjna sfinansowana przez Ministerstwo Rolnictwa, a jej przesłanie ma dotrzeć do mieszkańców miast i tych osób, które niedawno przeprowadziły się na wieś, szukając tam ciszy, spokoju, zabawy. Społeczeństwo ma dowiedzieć się, że na wsi czasami brzydko pachnie obornik czy gnojowica, maszyny rolnicze hałasują, zwierzęta w gospodarstwie nie znają pojęcia ciszy nocnej, a pył niesiony przez wiatr z polnych dróg nie musi oznaczać, że ktoś nie posprzątał posesji. Jest to odpowiedź na coraz częstsze skargi na zakłócanie porządku, które policja otrzymuje od nowych mieszkańców wsi, którym po przeprowadzeniu z miasta zaczyna doskwierać sąsiedztwo gospodarstw rolnych. Dolnośląska Izba Rolnicza rozkleja we wsiach plakaty „Stop. Wieś – teren pracy rolnika”. Do tego rodzaju działań przyczyniły się fakty np. ukarania rolnika mandatem za „zakłócanie porządku” po skargach sąsiadów z osiedla domów jednorodzinnych, które powstało w bezpośrednim sąsiedztwie jego posesji, czy też wezwanie policji przez alergika. Interwencja dotyczyła pylącej plantacji rzepaku [Rabij 2018].

30 kwietnia 2016 r., w Polsce państwowa interwencja na rynku ziemi rolniczej jest większa niż dotychczas. Wprowadzone zmiany dotyczą:

- wstrzymania sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa przez 5 lat od wejście w życie ww. ustawy,
- preferowania dzierżawy jako formy użytkowania gruntów rolnych Skarbu Państwa,
- utrzymania prawa pierwokupu przysługującego Krajowemu Ośrodkowi Wsparcia Rolnictwa (KOWR), które dotyczy zarówno transakcji na rynku prywatnym (rolnicy indywidualni), jak i akcji oraz udziałów w spółkach prawa handlowego będących właścicielami nieruchomości rolnych (prawo pierwokupu przysługuje także dzierżawcy będącemu rolnikiem indywidualnym),
- wprowadzenia w celu wyeliminowania możliwości spekulacyjnego zakupu ziemi zakazu zbycia lub oddania nieruchomości rolnej w posiadanie innemu podmiotowi bez zgody sądu przez 10 lat od dnia jej nabycia (z wyjątkiem KOWR i jednostek samorządu terytorialnego) oraz ustalenia, że nabywcami nieruchomości rolnych mogą być rolnicy indywidualni⁵.

Zauważalna jest także zmiana podejścia do pracy w rolnictwie kobiet – zarówno jako zarządzających/współzarządzających gospodarstwami rolnymi, jak i będących żonami farmerów. Współcześnie ze względu na wysoki poziom mechanizacji udział kobiet w pracach polowych zdecydowanie zmalał. Kobiety często są zatrudnione poza rolnictwem. Bycie żoną farmera nabrało większego prestiżu niż do niedawna bycie żoną rolnika. Z tego też względu zaobserwować można coraz mniejszy odsetek samotnych mężczyzn prowadzących gospodarstwa (przedsiębiorstwa) rolne, co można uznać za pozytywne zjawisko.

Podsumowanie

Podstawę kształtowania struktury społecznej polskiej wsi stanowi ograniczony zasób ziemi, który jest wykorzystywany m.in. przez właścicieli (użytkowników) gospodarstw silnie powiązanych z rynkiem, a także przez grupę wielozawodowej ludności (wykorzystującej gospodarstwo rolne jako źródło samozaopatrzenia i uzupełniającego dochodu). Polskie obszary wiejskie zamieszkuje także ludność bezrolna, której źródłem utrzymania jest dochód nierolniczy.

Społeczności wiejskiej (a w szerszym ujęciu całemu społeczeństwu) nie jest obojętne, jakie będzie ekonomiczno-rolne wykorzystanie ziemi. O charakterze polityki gruntowej przesądza ustrój społeczny, którego podstawą są określone stosunki

⁵Rolnik indywidualny – osoba fizyczną będącą właścicielem, użytkownikiem wieczystym, samoistnym posiadaczem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych, których łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze oraz co najmniej od 5 lat zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i prowadzącą przez ten okres osobiście to gospodarstwo.

produkcji wynikające bezpośrednio z form i typów własności środków produkcji, a zwłaszcza ziemi.

Użytkownikami ziemi rolniczej są nie tylko osoby identyfikujące się z zawodem rolnika. W strukturze społecznej polskiej wsi znajduje się coraz więcej osób, które w świetle prawa są rolnikami (posiadają wymagany areal gruntów rolnych), mają status producenta rolnego (wpis do ewidencji producentów rolnych w ARiMR), ale wieś jest dla nich tylko miejscem zamieszkania. Następną grupę tworzą tzw. nieobecni właściciele, których z wsią łączy posiadanie gruntów rolnych, traktowanych często jako lokata kapitału (wzrost cen gruntów i możliwość otrzymywania dopłat ze środków Unii Europejskiej i z budżetu krajowego). W wyniku transformacji ustrojowej swoje usytuowanie w strukturze społecznej wsi znaleźli także dzierżawcy i nabywcy ziemi przejętej do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa po byłych państwowych gospodarstwach rolnych. Grupa ta przez wejście w posiadanie lub możliwość użytkowania gruntów (w przypadku dzierżawy) poprawiła swój status społeczny, stając się lokalną elitą. Zmarginalizowaniu uległa zaś grupa bezrolnych pracowników byłych państwowych gospodarstw rolnych.

Literatura

- BŁAD M., 2011: *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*, IRWiR, PAN, Warszawa.
- COASE R., 1960: *The problem of social cost*, *Journal of Law and Economics* 3, 1–44.
- DOMAŃSKI H., 2004: *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- DUCZKOWSKA-MAŁYSZ K., 1985: *Ziemia w polityce rolnej PRL*, *Wiś i Rolnictwo* 4 (49), 27–42.
- FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA B., 1998: *Nowi gospodarze dawnych PGR wobec gospodarki rynkowej. Typologia podstaw: właściciel menadżer, przedsiębiorca*, [w:] B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze*, IRWiR PAN, Warszawa, 81–97.
- GAJOS E., PRANDECKI K., 2017: *Rolnictwo a afekty zewnętrzne*. [W:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (40). *Rynkowe i instytucjonalne metody internalizacji efektów zewnętrznych*, Monografie Programu Wieloletniego 62. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 17–35.
- HALAMSKA M., 2006: *Czy rolnicy hamują rozwój Polski?* *Studia Regionalne i Lokalne* 3 (25), 5–24.
- HALAMSKA M., LAMARCHE H., MAUREL M-C., 2004: *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*, IRWiR PAN, Warszawa.
- KACZOR-PAŃKÓW G., 1995: *Struktura społeczna wsi. Stare i nowe zróżnicowania*, [w:] B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Wiś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań*, IRWiR PAN, Warszawa, 61–66.
- ŁAPIŃSKA-TYSZKA K., 2001: *Właściciele i dzierżawcy wielkoobszarowych gospodarstw popegeerowskich jako nowe elementy struktury społecznej*, [w:] I. Bukraba-Rylska,

- A. Rosner (red.), *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, IRWiR PAN, Warszawa, 176–196.
- MAJEWSKI E., 2005: *Miejsce rolnictwa w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi*, [w:] J. Wilkin (red.), *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa, 91–97.
- MARKS-BIELSKA R., 2010: *Rynek ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Wydawnictwo UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- PODEDWORNA H., 2001a: *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, Monografie i Opracowania SGH 492, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- PODEDWORNA H., 2001b: *Stare i nowe klasy w strukturze społecznej polskiej wsi*, [w:] L. Gilejko (red.), *Studia nad zmianami w strukturze społeczeństwa polskiego (lata 90.)*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 171–198.
- RABIJ M., 2018: *Polska nowa wieś*, Tygodnik Powszechny 33, 10–17.
- Rozporządzenia Rady (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników oraz zmieniające rozporządzenia (EWG) nr 2019/93, (WE) nr 1452/2001, (WE) nr 1453/2001, (WE) nr 1454/2001, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 1251/1999, (WE) nr 1254/1999, (WE) nr 1673/2000, (EWG) nr 2358/71 i (WE) nr 2529/2001 (OJ L 270 z 21.10.2003, s. 1).
- STYK J., 2008: *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*, www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Styk.pdf [dostęp: 16.02.2018].
- TOMCZAK F., 2006: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, wyd. II, IRWiR PAN, Warszawa.
- Ustawa z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. 2004 nr 10, poz. 76 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. 2006 r. nr 52, poz. 379 z późn. zm.).
- Ustawa z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2007 nr 35, poz. 217 z późn. zm.).
- WILKIN J. 2000: *Struktura wsi i rolnictwa – Polska a kraje Unii Europejskiej*, [w:] *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 34–52.
- WILKIN J. 2006: *Człowiek w ekonomii, czyli o konwersji zasobów ludzkich w kapitał*, [w:] K. Szafraniec (red.), *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, IRWiR PAN, Warszawa, 97–106.

The importance of agricultural land in the shaping of the social structure of Polish village

Abstract: The aim of the study was to identify the importance of the evolution of land resources in shaping the social structure. The analysis was based on selected references from the Polish literature on the subject. The time range covers the years 1944–2016. Land plays an important role in shaping the social structure of the Polish countryside. The size of a farm

used to be the primary criterion for social status in the countryside and among farmers. Currently, a position in the social structure of the Polish rural communities is highly determined by the area of farmed land (owned or leased). The situation of agricultural land users is changing. These are not only people who identify themselves with the profession of a farmer. The social structure composition in the Polish countryside comprises more and more people who are farmers in the light of law (they have the required acreage of agricultural land) but they do not reside in the countryside. Another group consists of so-called absent owners, who are connected with a village by possessing in it some agricultural land, but it is often treated as an investment (an increase in land prices and the possibility of receiving subsidies from the European Union and from the national budget). As a result of Poland's political transformation, the social structure of rural communities now also comprises leases and buyers of land acquired by the Agricultural Property of the Treasury from former state farms.

Key words: social structure, agricultural land, village, farmer

JEL classification: A10, A14

Otrzymano: 24 maja 2018 r. / Zaakceptowano: 22 czerwca 2018 r.

Received: 24 May 2018 / Accepted: 22 June 2018

Wiesława Lizińska , **Roman Kisiel, Olga Senyszyn**

Wydział Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Regulacje obrotu ziemią rolniczą w opinii rolników

Abstrakt: Celem artykułu była diagnoza świadomości rolników odnośnie wprowadzonych zmian i relatywnie największych utrudnień spowodowanych regulacjami w ramach ustawy z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw [Dz.U. 2016, poz. 585]. W artykule zwrócono również uwagę na kwestię znaczenia dzierżawy ziemi z ZWRSP. Do realizacji wymienionych celów wykorzystano wyniki badań bezpośrednich przeprowadzonych w II połowie 2016 r. wśród 143 rolników powiatu elbląskiego (województwo warmińsko-mazurskie). W zdecydowanej większości (83,8%) dla rolników, którzy dzierżawią grunty z ZWRSP, ma ona istotne znaczenie. Potwierdzają oni opieranie funkcjonowania gospodarstwa na tej formie użytkowania gruntów. Istotniejsze jest jednak dla nich kupno takich gruntów (51,8% rolników) niż dzierżawa. Największym utrudnieniem w obrocie ziemią (53,1%) może być konieczność spełnienia licznego warunków przy nabywaniu nieruchomości oraz zakaz zbywania nieruchomości przez 10 lat od dnia jej nabycia. Rolnicy w większości (58,7%) potwierdzili skuteczność wprowadzonych regulacji w ograniczaniu spekulacyjnego obrotu ziemią rolniczą.

Słowa kluczowe: interwencja państwa, regulacje prawne, rynek ziemi rolniczej

Kody JEL: Q15, Q18, R38

Wstęp

Interwencja państwa na rynku ziemi rolniczej w postaci regulacji prawnych jest przedmiotem toczącej się dyskusji nie tylko w Polsce, ale także w Europie i na świecie. Głównym jej powodem jest zjawisko nadmiernej koncentracji oraz wykorzystywania ziemi na cele pozarolnicze [Sobiecki 2015]. Tradycyjną formą interwencji państwa w rolnictwie było kształtowanie ram instytucjonalnych funkcjonowania

tego sektora, w tym zwłaszcza regulowanie praw własności [Yucer i in. 2016]. Interwencja taka może być efektem określonych celów politycznych, a wprowadzane regulacje mogą mieć różny charakter i wpływać na różne prawa częściowe [De Alessi 1980]. Każda interwencja rządu narusza jednak interesy jednych grup społecznych na rzecz innych. W polityce kształtowania ustroju rolnego grupą uprzywilejowaną w dostępie do ziemi są rolnicy indywidualni [Maśniak 2015].

Konkurencja na rynku ziemi jest związana nie tylko z bezpośrednim dostępem do gruntów, często bowiem użytkowanie gruntów jest ważnym aspektem kształtowania stosunków społecznych [Duczkowska-Małysz 1985, Marks-Bielska 2010, Exner i in. 2015]. Chociaż gospodarka rynkowa zmienia postawę rolników wobec ziemi na bardziej racjonalną [Podedworna 2001], to jednak, jak zauważają Halamska i inni [2003] oraz Marks-Bielska [2010], polscy rolnicy mają silne poczucie przywiązania do ziemi. Ze względu na wykorzystywanie przez rolnictwo specyficznego czynnika produkcji, jakim jest ziemia, na gruncie teorii zawodności rynku wyrosło silne przekonanie o potrzebie interwencjonizmu w tym obszarze [Wilkin 2003].

Integracja Polski z Unią Europejską zdeterminowała nowe uwarunkowania kształtowania rynku ziemi rolniczej [Majewski 2008]. Wpłynęło to m.in. na decyzje o ustanowieniu w obrocie ziemią tzw. okresów przejściowych [Swinnen i Vranken 2009]. Choć nowe regulacje nie mogą utrudniać prowadzenia działalności lub też różnicować dostępu do powszechnych ułatwień, to jednak każde państwo posiada autonomię w kwestii szczegółowych regulacji w tym zakresie [Marks-Bielska i Zielińska 2015]. Stopień i forma regulacji są zróżnicowane, ale najbardziej restrykcyjne przepisy w większości państw odnoszą się do nieruchomości wykorzystywanych turystycznie lub rekreacyjnie, a także nieruchomości przygranicznych [Ciaian i in. 2012].

Zakończenie okresów przejściowych powinno co do zasady oznaczać liberalizację przepisów. Rynek ziemi rolniczej w niektórych państwach jest postrzegany jako wyjątkowo wrażliwy, w związku z tym zdecydowano o jego dalszej ochronie wobec cudzoziemców [Marks-Bielska i Lizińska 2015, Polauf i Tiba 2015]. Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny wskazuje, że dążąc do ograniczenia niekorzystnych praktyk na rynku ziemi rolniczej, powinny być dozwolone działania mające na celu ograniczenie spekulacji, utrzymanie lokalnych tradycji i zapewnienie odpowiedniego użytkowania gruntów [Lizińska i in. 2017]. Według wytycznych Komisji Europejskiej z października 2017 r., uwzględniających orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE, interwencja na rynku ziemi rolniczej i ograniczanie wolności działalności gospodarczej powinny respektować zasadę proporcjonalności użytych środków do zamierzonego celu [Pyrgies 2018]. Wskazany cel został uwzględniony w ustawie o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej

Skarbu Państwa (ZWRSP) oraz o zmianie niektórych ustaw [Dz.U. 2016, poz. 585]. Jak wskazuje się w uzasadnieniu do ustawy [ANR 2016], rozwiązanie takie było konieczne ze względu na interesy ekonomiczne państwa oraz ochronę polskich rolników, którzy powinni mieć równe szanse w dostępie do państwowej ziemi rolnej w Polsce. Jak zauważa Hurrelmann [2008], pojawienie się nowych barier wejścia na ten rynek wskutek wprowadzenia nowych regulacji może determinować zmiany po stronie popytowej na rynku ziemi rolnej. W uzasadnieniu do ustawy wskazano, że ziemia rolnicza powinna pozostać nadal w dyspozycji Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR), a podstawowym sposobem zagospodarowania tej ziemi powinny być korzystne dla rolników trwale dzierżawy [ANR 2016].

Współcześnie istota dzierżawy gruntów rolnych sprowadza się do możliwości utworzenia albo powiększenia gospodarstwa rolnego bez konieczności wydatkowania znacznych środków w celu nabycia własności ziemi [Marks-Bielska i in. 2006]. Na przestrzeni wieków dzierżawa rolnicza stanowiła zawsze istotny instrument mobilności gruntów [Tańska-Hus 2010]. Użytkowanie gruntów rolnych na zasadach dzierżawy stanowi również od wielu lat wyznacznik przemian agrarnych i procesów koncentracji w rolnictwie [Jarka 2010]. Jak zauważa Urban [2017], wstrzymanie sprzedaży nieruchomości rolnych z ZWRSP oraz to, że większość pozostających w tym zasobie gruntów została wydzierżawiona na wieloletnie okresy, spowodują wzrost roli międzysąsiedzkich dzierżaw ziemi rolnej. Dzierżawa gruntów rolnych stanowi również istotny element kształtowania struktury agrarnej państw członkowskich UE. Powierzchnia gruntów rolnych znajdującej się w dzierżawie często przekracza w niektórych krajach 50% zasobów ziemi rolnej (od 16% w Irlandii do 88% na Słowacji) [Majchrzak 2013].

Nowe przepisy obowiązujące aktualnie na rynku ziemi rolnej wzbudzą jednak w społeczeństwie nie tylko różne opinie, ale także wprowadziły pewne niejasności czy też wątpliwości niezwiązane z głównym celem ich wprowadzenia¹. W związku z tym Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi opublikowało w marcu 2018 r. na stronie Rządowego Centrum Legislacji projekt ustawy o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw [RCL 2018].

Celem artykułu była diagnoza świadomości rolników odnośnie wprowadzonych zmian i relatywnie największych utrudnień spowodowanych regulacjami w ramach ustawy z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw [Dz.U. 2016, poz. 585]. Ze względu na wskazanie w uzasadnieniu do cytowanej ustawy, że podstawowym sposobem zagospodarowania ziemi z ZWRSP powinny być korzystne dla rolników trwale dzierżawy, w artykule zwrócono również uwagę na kwestię znaczenia dzierżawy ziemi z ZWRSP dla funkcjonowania badanych gospodarstw.

¹Wątpliwości wystąpiły m.in. w kwestii sprzedaży egzekucyjnej, zabezpieczenia kredytu hipoteką czy też przekazywania ziemi zastępnym. Wiele niedogodności odczuwają osoby niebędące rolnikami indywidualnymi przy podziałach majątku z racji rozvodu bądź dziedziczenia po śmierci osoby bliskiej.

Metody i źródła badań

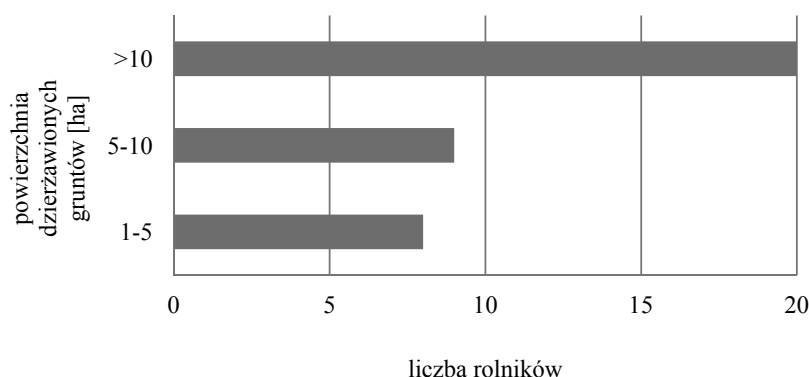
Realizację omówionych celów przeprowadzono dzięki wykorzystaniu wyników badań bezpośrednich zrealizowanych w II połowie 2016 r. wśród 143 rolników powiatu elbląskiego (województwo warmińsko-mazurskie). Wybór zarówno województwa, jak i powiatu był uwarunkowany znaczeniem sektora rolnictwa w rozwoju tych jednostek terytorialnych oraz stosunkowo dużą powierzchnią gruntów z ZWRSP do rozdysponowania (23 tys. ha – stan na koniec 2016 r.) oraz wydzierżawionych (119 tys. ha) [Sikorska 2017]. Powierzchnia użytków rolnych województwa warmińsko-mazurskiego stanowiła w 2016 r. 53,9% jego powierzchni (średnio w Polsce 60,1%) i jednocześnie 7,0% powierzchni użytków rolnych w kraju. Dominujące w rolnictwie gospodarstwa indywidualne użytkowały 876,1 tys. ha (90,2%). Udział ten średnio w kraju wynosił 91,4%. Jak wynika z danych GUS, w 2016 r. udział pracujących w sekcjach rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo wynosił dla województwa 16,0%, średnio w kraju 15,6% [GUS 2017].

Wyniki badań

Mimo stosunkowo dużej podaży gruntów z ZWRSP pozostających do rozdysponowania w województwie warmińsko-mazurskim wśród badanych rolników tylko część z nich (37 ze 143 rolników) dzierżawi grunty od ANR. Jednocześnie na podstawie danych GUS [2017] oraz IERiGŻ-PIB [Sikorska 2017] zauważa się, że w województwie warmińsko-mazurskim na koniec 2016 r. zawartych było 5202 umów dzierżawy z ZWRSP, co przy ogólnej liczbie gospodarstw wynoszącej 42 862 tys. daje udział na poziomie 12,1%. W badanej grupie rolników udział ten był ok. dwa razy większy.

Grunty dzierżawione z ZWRSP to zazwyczaj grunty o stosunkowo dużej powierzchni. W badanej grupie rolników największą grupę (54,0%) stanowili ci, którzy dzierżawili powierzchnię powyżej 10 ha. Dzierżawcy ci byli często jednocześnie posiadaczami dużych gospodarstw, bowiem 18 rolników posiadało gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha. Powierzchnia dzierżawionych gruntów często stanowiła ok. 50% powierzchni gospodarstwa (rys. 1).

Znaczenie dzierżawionych gruntów dla funkcjonowania gospodarstw potwierdzili badani rolnicy, stwierdzając, że chcą korzystać z dzierżawy w kolejnych latach (83,8% badanych). Motywacji ich deklaracji upatruje się w dwóch zasadniczych aspektach. Z jednej strony podkreśla się znaczenie uprawnień, jakie daje dzierżawa z punktu widzenia chęci zakupu ziemi po zakończeniu umowy, z drugiej stanowi ona alternatywę dla zakupu ziemi, co jest szczególnie ważne, gdy rolnik nie dysponuje wystarczającym zasobem kapitału lub nie ma możliwości nabycia gruntu ze względu na brak oferty sprzedaży.

Rysunek 1

Zróźnicowanie powierzchni gruntów dzierzawionych z ZWRSP przez badanych rolników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Badani rolnicy nie opowiedzieli się jednoznacznie, która z form użytkowania gruntów jest dla nich ważniejsza: posiadanie gruntów na własność czy dzierżawa. Rolnicy wskazywali jednak najczęściej, że istotniejsze dla nich jest kupno gruntów (51,8% rolników). Stosunkowo dużą grupę stanowili rolnicy, którzy nie byli zdecydowani w tej kwestii (30,8%).

Uwzględniając zatem, że ponad połowa rolników przypisywała duże znaczenie do możliwości zakupu ziemi po zakończeniu umowy dzierżawy, można wnioskować o jednocześnie dużym znaczeniu dla rolników nowych regulacji związanych ze wstrzymaniem sprzedaży gruntów z ZWRSP i zmianami innych ustaw. Biorąc pod uwagę znaczenie cytowanych ustaw dla kształtowania rynku ziemi rolniczej w Polsce istotne jest również poznanie opinii rolników na temat ich znaczenia dla prowadzonej działalności – aktualnie i w przyszłości.

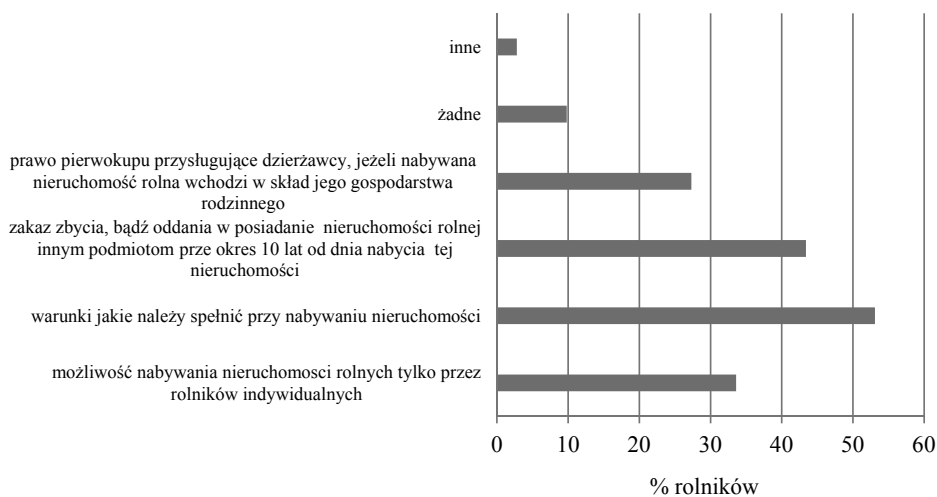
Jak zauważa Pyrgies [2018], przy istotnych ograniczeniach stosowanych w obrocie własnościowym prywatna dzierżawa stanowi swoisty bufor bezpieczeństwa, który łagodzi konsekwencje tych ograniczeń.

Oczywistą konsekwencją wprowadzenia nowych regulacji były skutki nie tylko dla rynku ziemi rolniczej, ale także m.in. dla rynku nieruchomości inwestycyjnych. Zasadniczą kwestią dla samych rolników jest ta, która odnosi się do zmiany uwarunkowań zarządzania rozwojem gospodarstw, głównie w sferze możliwości kształtowania ich powierzchni. W związku z tym w badaniach podjęto także problem diagnozy poziomu wiedzy rolników dotyczącej nowych zasad obrotu ziemią rolną. Wiedza taka jest bowiem, jak w każdej działalności gospodarczej, niezbędna do właściwego podejmowania decyzji związanych z zarządzaniem gospodarstwem. Niestety 60,1% ankietowanych rolników nie zna wszystkich nowych przepisów mimo ich obowiązywania już od kilku miesięcy. Znajomość tych treści zadeklarowało 39,9% ankietowanych. Zdiagnozowany poziom znajomości nowych regulacji może być efektem tego, że w badanej grupie rolników tylko ok. 1/4 dzierżawiło

grunty z ZWRSP i potencjalnie to oni powinni być bardziej zainteresowani informacjami na temat nowych regulacji niż pozostali rolnicy. Brak wiedzy na temat nowych przepisów może być także związany z ogólnym brakiem świadomości rolników o znaczeniu wprowadzania nowych przepisów dla całego rynku ziemi rolniczej, jej obrotu – nie tylko na rynku ziemi państwowej, ale także na rynku ziemi prywatnej². Rolnicy mogą również koncentrować się na tych przepisach, które mogą mieć dla nich znaczenie, pomijając pozostałe regulacje, które uznają za mniej istotne.

Do wskazanych powyżej regulacji odnieśli się rolnicy, oceniając potencjalne skutki ich wprowadzenia dla sytuacji na rynku ziemi rolnej. Zdaniem rolników największym utrudnieniem w obrocie ziemią rolniczą może być konieczność spełnienia przez osoby fizyczne chcące nabyć nieruchomość licznych warunków (53,1%), czyli m.in.: konieczność posiadania wykształcenia rolniczego czy zamieszkiwanie na terenie gminy przez 5 lat od dnia nabycia nieruchomości w danej gminie (rys. 2).

Kolejnym przepisem, który według 43,4% ankietowanych może sprawiać trudności w obrocie ziemią, jest zakaz zbycia bądź przekazania nieruchomości rolnej

Rysunek 2

Utrudnienia w obrocie ziemią rolniczą w opinii rolników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

²Dotyczy to m.in. kontroli prywatnego obrotu nieruchomościami rolnymi (oprócz wprowadzonego trybu administracyjnego, pozostawiono prawo pierwokupu i wykupu przez ANR), rozszerzonego prawa pierwokupu akcji i udziałów w spółkach, będących właścicielami nieruchomości rolnych (z wyjątkiem: zbywania akcji dopuszczonych do obrotu na rynku giełdowym oraz zbywania akcji i udziałów na rzecz osoby bliskiej), poszerzonego zakresu stosowania prawa wykupu (m.in. do nieruchomości rolnych od spółek osobowych, a także w przypadkach, gdy nabycie następuje w wyniku orzeczenia sądu, organu administracji publicznej i w wielu innych przypadkach, przy jednoczesnym określeniu wyjątków, kiedy prawo wykupu nie ma zastosowania) [Pyrgies 2018].

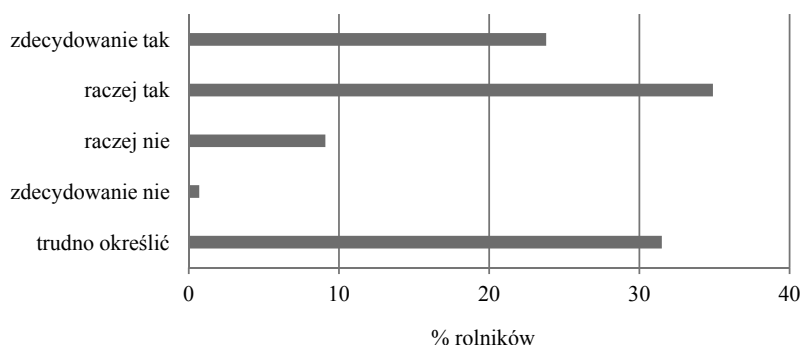
podmiotowi innym podmiotom bez zgody sądowej przez 10 lat od dnia jej nabycia. Potwierdzeniem istotności tego utrudnienia, a jednocześnie pewnej nieadekwatności do różnych sytuacji życiowych rolników jest propozycja rozwiązania [RCL 2018], które przygotowano jako odpowiedź na oczekiwania rolników, uwzględniając znaczną część wniosków przekazywanych przez organizacje rolnicze, jednostki samorządu terytorialnego, a także osoby fizyczne i prawne oraz Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). Nowe regulacje dotyczą umożliwienia sprzedaży lub oddania nieruchomości rolnej w posiadanie przed upływem 10 lat od dnia jej nabycia w przypadku, gdy nabywcą będzie osoba bliska zbywcy, będąca rolnikiem indywidualnym lub młodym rolnikiem zarządzającym gospodarstwo rolne. Ponadto zgoda na zbycie lub oddanie w posiadanie nabytej nieruchomości rolnej przed upływem 10 lat od dnia jej nabycia będzie wyrażana przez dyrektora generalnego KOWR w drodze decyzji administracyjnej, a nie przez sąd [RCL 2018].

Jak zauważa Pyrgies [2018], gdyby sprzedaż była realizowana przede wszystkim na rzecz sprawdzonych i wiarygodnych dzierżawców w ramach pierwszeństwa w nabyciu, nie byłoby większych obaw co do racjonalnego rozdysponowania gruntów – uwzględniając nie tylko potrzeby rolników indywidualnych, ale także zasadność zachowania efektywnych gospodarstw wielkotowarowych korzystających przede wszystkim z dzierżawy nieruchomości ZWRSP. Według autora ekspertyzy część rygorystycznych ograniczeń wprowadzonych ustawą byłaby zbędna (m.in. wstrzymanie sprzedaży nieruchomości ZWRSP, zakaz zbywania czy przekazania w użytkowanie przez 15 lat nieruchomości nabytych z ZWRSP pod groźbą sankcji finansowych).

W związku ze zmianami w ustawach oraz wstrzymaniem sprzedaży ziemi z ZWRSP zakazano m.in. kupna podmiotom innym niż rolnicy indywidualni gruntów powyżej 0,3 ha. Badani rolnicy w zdecydowanej większości popierają tę regulację (56,7%). Zatem mimo przeważającej przychylności dla zaostrzenia przepisów dotyczących nabywania nieruchomości rolnych dla podmiotów innych niż rolnicy indywidualni istnieje wśród samych rolników wiele wątpliwości. Wielu z nich zauważa bowiem, że niektóre nowe przepisy mogą sprawić trudności dla nich samych.

Uwzględniając zatem istniejące utrudnienia w obrocie ziemią oraz odnosząc się do dotychczasowych doświadczeń i wiedzy rolników w zakresie faktycznych transakcji na rynku ziemi rolnej, w badaniach podjęto także problem skuteczności wprowadzonych regulacji w ograniczaniu spekulacyjnego obrotu ziemią rolniczą. Większość z nich (58,7%) oceniło wprowadzone regulacje jako skuteczne narzędzie ograniczania spekulacji. Należy jednak zauważyć, że stosunkowo liczna (31,5%) była również grupa rolników, której trudno było ocenić, czy te zmiany będą skuteczne (rys. 3).

Stwierdza się, że większość rolników jest przekonana, choć w różnym stopniu, że dzięki nowej ustawie nie będą występowały nieprawidłowości (głównie poprzez wykorzystanie luk w przepisach) przy transakcjach kupna–sprzedaży ziemi, jakie występowało do momentu wstrzymania sprzedaży gruntów z ZWRSP.

Rysunek 3

Ocena skuteczności wprowadzonych regulacji w ograniczaniu spekulacyjnego obrotu ziemią rolniczą w opinii rolników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Interesujące jest to, że np. w całym 2016 r. w stosunku do roku poprzedniego w zakresie rynkowego i nierynkowego obrotu ziemią rolniczą liczba transakcji kupna–sprzedaży uległa zmniejszeniu, a wzrosła liczba transakcji o charakterze nierynkowym, zwłaszcza darowizn. Z punktu widzenia przemian strukturalnych jest to zjawisko niekorzystne, gdyż jak podkreśla Pyrgies [2018], to transakcje rynkowe mają pozytywny wpływ na zmiany struktury obszarowej gospodarstw, transakcje nierynkowe zaś sprzyjają stagnacji i opóźniają procesy koncentracji w rolnictwie, zwłaszcza, że część z nich może mieć charakter działań pozornych.

Jak wynika z analizy sytuacji na rynku ziemi rolniczej przeprowadzanej przez IERiGŻ-PIB [Sikorska 2017], w 2016 r. notariaty odnotowały o 25% mniej transakcji kupna–sprzedaży ziemi niż w roku poprzednim. Spadek liczby tych transakcji dotyczył przede wszystkim transakcji z udziałem osób prawnych, głównie z udziałem ANR (spadek o 75%). Tak duży spadek może być skutkiem wprowadzonych w 2016 r. regulacji, należy jednak jednocześnie zauważyć, że relacja taka uwarunkowana była stosunkowo dużą liczbą transakcji zawartych w 2015 r. W przypadku transakcji kupna–sprzedaży na rynku prywatnym ich liczba w 2016 r. była zbliżona do tych z lat 2011 i 2013. Przypuszcza się, że wzrost liczby transakcji kupna–sprzedaży w 2015 r. z udziałem osób prawnych był uwarunkowany zapowiedziami wprowadzenia nowych regulacji na rynku ziemi rolniczej, związanych z końcem okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców.

Podsumowanie

Jednym z istotniejszych wydarzeń, które w istotny sposób wpłynęło na sytuację na rynku ziemi rolniczej w Polsce w ostatnich latach, jest integracja z UE. Konsekwencje tego procesu można zauważyć nie tylko w obrębie zmieniających się sukces-

sywnie regulacji prawnych związanych z obrotem ziemią rolniczą, ale także sytuacji na tym rynku w postaci kształtującej się podaży, popytu i ceny ziemi (dodatkowo stymulowanej m.in. instrumentami wspólnej polityki rolnej). Elementem dającym podstawę do oceny zasadności i skuteczności wprowadzanych regulacji jest z jednej strony analiza zawieranych na rynku transakcji, a z drugiej opinia tych, których w sposób bezpośredni dotyczą wprowadzane przepisy, a mianowicie rolników.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że w zdecydowanej większości dla rolników, którzy dzierżawią grunty z ZWRSP, dzierżawa ta ma dla nich istotne znaczenie, gdyż potwierdzają, że funkcjonowanie gospodarstwa jest uwarunkowane dzierżawieniem gruntów (83,8%), jednocześnie podkreślając, że możliwość kupna takich gruntów jest także dla nich ważna (51,8% rolników). Wprowadzone cytowaną ustawą regulacje obrotu ziemią rolniczą mogą mieć dla nich zatem duże znaczenie.

Odnosząc się do nowych regulacji na rynku ziemi rolniczej, badani stwierdzili, że największym utrudnieniem (53,1%) może być konieczność spełnienia licznych warunków przy nabywaniu nieruchomości oraz zakaz zbycia nieruchomości przez 10 lat od dnia jej nabycia. Uwzględniając obowiązujące regulacje oraz dotychczasowe doświadczenia i wiedzę w zakresie transakcji na rynku ziemi rolnej, rolnicy w większości (58,7%) potwierdzili skuteczność wprowadzonych regulacji w ograniczaniu spekulacyjnego obrotu ziemią rolniczą. Stosunkowo licznej grupie rolników (31,5%) trudno było ocenić, czy te zmiany będą skuteczne. Z takimi wątpliwościami, dotyczącymi skuteczności regulacji na rynku ziemi rolniczej, można się także spotkać w innych opracowaniach dotyczących sytuacji na tym rynku.

Literatura

- ANR, 2016: *Uzasadnienie do projektu ustawy o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości*, wydawnictwo Agencji Nieruchomości Rolnych, Warszawa.
- CIAIAN P., KANCS A., SWINNEN J., Van HERCK K., VRANKEN L., 2012: *Sales market regulations for agricultural land in EU Member States and candidate countries, factor markets*, Centre for European Policy Studies, Brussels.
- De ALESSI L., 1980: *The Economics of property rights: A Review of evidence*, Research of Law and Economic 2, 1–47.
- DUCZKOWSKA-MAŁYSZ K., 1985: *Ziemia w polityce rolnej PRL*, *Więś i Rolnictwo*, 4 (49), 27–42.
- EXNER A., BARTELS L.E., WINDHABER M., FRITZ S., SEE L., POLITTI E., HOCHLEITHNER S., 2015: *Constructing landscapes of value: Capitalist investment for the acquisition of marginal or unused land – The case of Tanzania*, *Land Use Policy* 42, 652–663, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2014.10.002>
- GUS, 2017: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, Dział Wydawnictw Statystycznych GUS, Warszawa, 2017.

- HALAMSKA M., LAMARCHE H., MAUREL L.C., 2003: *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*, IRWiR PAN, Warszawa.
- HURRELMANN A., 2008: *Analysing agricultural land markets as organisations: An empirical study in Poland*, *Journal of Economic Behavior & Organization* 67, 338–349.
- JARKA S., 2010: *Znaczenie dzierżawy gruntów rolnych w Polsce*, *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 84, 47–84.
- LIZIŃSKA W., MARKS-BIELSKA R., BABUCHOWSKA K., 2017: *Intervention on the agricultural land market in relation to the end of the transitional period for purchasing agricultural land by foreigners*, *Equilibrium, Quarterly Journal of Economics and Economic Policy* 12 (1), 171–183, DOI: 10.24136/eq.v12i1.9
- MAJCHRZAK A., 2013: *Rola dzierżawy gruntów rolnych w kształtowaniu struktury agrarnej Polski na tle państw członkowskich Unii Europejskiej*, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 2, 63–82.
- MAJEWSKI E., 2008: *Historic landmarks in the development of agricultural land market in Poland after the year 1989*, *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT* 1–2, 41–44, DOI: 10.19041/APstract/2008/1-2/6
- MARKS-BIELSKA R., 2010: *Rynek ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Wydawnictwo UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- MARKS-BIELSKA R., KISIEL R., DANILCZUK J., 2006: *Dzierżawa jako podstawowa forma zagospodarowania popegeerowskiego mienia*, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie*, Olsztyn.
- MARKS-BIELSKA R., LIZIŃSKA W., 2015: *Kształtowanie się cen ziemi w Polsce z uwzględnieniem okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców*, *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich* 102 (3), 42–55.
- MARKS-BIELSKA M., ZIELIŃSKA A., 2015: *Farmland acquisition by foreigners in Poland in years 2000–2013*, [w:] *Rural Development 2015: Innovations and Sustainability, 7th International Scientific Conference, Kaunas*, DOI: <http://doi.org/10.15544/RD.2015.100>
- MAŚNIAK J., 2015: *Interwencjonizm na rynku ziemi rolniczej z perspektywy austriackiej szkoły ekonomii*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 17 (3), 265–270.
- PODEDWORNA H. 2001: *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- POLAUF T., TIBA M., 2015: *Hungary. New legislative regime concerning Hungarian agricultural land*, Cerha Hempel Spiegelfeld Hlawati, Vienna, http://www.chsh.com/fileadmin/docs/2013_2014/CHSH-_1035809-v1-CEE_NL_2_2014_HP_-_HU.pdf.
- PYRGIES J., 2018: *Rynek ziemi rolniczej w Polsce*, TEP, Warszawa.
- RCL, 2018: *Projekt ustawy o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, Rejestr prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów UD330/2018, Rządowe Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12304900>
- SIKORSKA A. (red.), 2017: *Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy*, *Analizy Rynkowe* 20. Publikacje Programu Wieloletniego 2015–2019, Warszawa.

- SOBIECKI R., 2015: *Interwencjonizm w rolnictwie: dlaczego jest konieczny?*, *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie* 2, 38–47.
- SWINNEN J.F.M., VRANKEN L., 2009: *Land & EU accession review of the transitional restrictions by new member states on the acquisition of agricultural real estate*, Centre for European Policy Studies, Brussels.
- TĄŃSKA-HUS B., 2010: *Dzierżawa rolnicza jako instrument mobilności gruntów w Polsce na przestrzeni wieków*, *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G* 97 (3), 279–289.
- URBAN S., 2017: *Dzierżawa ziemi rolniczej w Polsce*, *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy* 22 (1), 25–36.
- US Olsztyn, 2017: *Rolnictwo w województwie warmińsko-mazurskim w 2016 r.*, wydawnictwo Urzędu Statystycznego w Olsztynie, Olsztyn.
- Ustawa z dnia 14 kwietnia 2016 r. o wstrzymaniu sprzedaży nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 2016, poz. 585, z późn. zm.).
- WILKIN J., 2003: *Interwencjonizm państwowy w rolnictwie – dlaczego był, jest i będzie*, [w:] A. Kowalski (red.), *Dostosowanie polskiego rynku rolnego do wymogów Unii Europejskiej*, SGH, IERiGŻ, ARR, Warszawa, 39–50.
- YUCER A.A., KAN M., DEMIRTAS M., KALANLAR S., 2016: *The importance of creating new inheritance policies and laws that reduce agricultural land fragmentation and its negative impacts in Turkey*, *Land Use Policy*, 56, 1–7, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.04.029>

Agricultural land market regulations in the opinion of farmers

Abstract: The purpose of the paper was to diagnose farmers' awareness of the changes introduced and the relatively greatest difficulties caused by regulations under the Act of 14 April 2016 on suspending the sale of agricultural property of the State Treasury and amending certain acts [Journal of Laws 2016, item 585]. The article also draws attention to the issue of the importance of land lease from the Agricultural Property Stock of the State Treasury. Implementation of the above objectives were based on the results of direct research carried out in the second half of 2016 among 143 farmers in the Elbląski powiat (Warmińsko-Mazurskie Voivodeship). In the vast majority (83.8%) for farmers who lease land from the Agricultural Property Stock of the State Treasury, it is significant. They confirm the operation of the holding on this form of land use. However, it is more important for them to buy such land (51.8% of farmers) than lease. The biggest obstacle in the turnover of land (53.1%) may be the need to meet a number of conditions when purchasing real estate and prohibit the sale of real estate for a period of 10 years from the date of its acquisition. Most farmers (58.7%) confirmed the effectiveness of the introduced regulations in limiting speculative trade in agricultural land.

Key words: state intervention, law regulations, agricultural land market

JEL classification: Q15, Q18, R38

Otrzymano: 28 maja 2018 r. / Zaakceptowano: 22 czerwca 2018 r.
Received: 28 May 2018 / Accepted: 22 June 2018

Agata Balińska

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Funkcja turystyczna jako kierunek dywersyfikacji funkcji wiejskich obszarów przygranicznych wschodniej Polski

Abstrakt: Teren wschodniej Polski, szczególnie obszar leżący w bezpośrednim sąsiedztwie granicy państwa, jest równocześnie wschodnim pograniczem Unii Europejskiej. Ma on wszystkie cechy typowe dla obszarów peryferyjnych. Utrudnione możliwości rozwoju gospodarczego sprawiają, że na znaczeniu zyskuje turystyka. Celem artykułu jest ocena rozwoju funkcji turystycznej na terenie powiatów leżących wzdłuż wschodniej granicy Polski. Jej poziom w poszczególnych powiatach jest zróżnicowany, co zobrazowano wskaźnikami. Analizę wskaźników uzupełniono prezentacją informacji pozyskanych z badań ankietowych wykonanych na próbie 600 mieszkańców tego terenu. Wyniki ankiety wskazały, że mieszkańcy oczekują rozwoju funkcji turystycznej oraz potrafią właściwie ocenić korzyści i problemy z niej wynikające.

Słowa kluczowe: funkcja turystyczna, obszary wiejskie, wschodnia Polska

Kody JEL: O18, R10

Wstęp

Proces rozszerzania się Unii Europejskiej prowadzi do osłabienia roli granic wewnętrznych i równoczesnego wzmocnienia granic zewnętrznych. Polska z uwagi na swoje położenie jest miejscem urzeczywistniania obu tych zjawisk równocześnie. To drugie zjawisko występuje na granicy Polski z Ukrainą, Białorusią i Rosją. Charakter granicy wpływa na obszary do niej przylegające. „Zamknięcie wschodniej granicy Polski przyniosło [...] drastyczne ograniczenie wymiany towarowej i osobowej, w konsekwencji będąc zdecydowanym negatywnym impulsem dla gospodarki całego regionu” [Zarycki 2009, s. 40]. Zarycki postrzega tereny przylegające

do granicy (pogranicza) jako z jednej strony skazane na rozwój poprzez transfer innowacji z centrów, z drugiej przypisuje im cechy, takie jak: otwartość, tolerancja, swoboda wyboru tożsamości i innowacyjność, czyli te przypisywane centrom. Jałowiecki i Kaprański także zauważyli, że pogranicze to nie tylko bariera, ale „może być także zasobem i sposobem na życie” [Jałowiecki i Kaprański 2011, s. 11–12]. Zasób ten wykorzystywany jest najczęściej do rozwoju drobnego handlu i usług na rzecz mieszkańców z zagranicy oraz podróży tranzytowych. Z kolei z badań Weidenfelda wynika, że przejrzystość granic nie zawsze wpływa korzystnie na rozwój terenów przygranicznych [Weidenfeld 2013]. Na funkcję granicy jako bariery, która znacznie ogranicza rozwój sąsiadujących z nią obszarów, wskazywali Timothy i Tosun [2003].

Regiony leżące w bezpośrednim sąsiedztwie granicy pozostają w mniejszym lub większym stopniu zmarginalizowane w wielu wymiarach, zwłaszcza ekonomicznym i politycznym. Zdaniem Grossa „unijna polityka rozwoju obszarów wiejskich w naturalny sposób odnosi się do regionów peryferyjnych, zwłaszcza silnie związanych z gospodarką rolną i leśną” [Grosse 2007, s. 163]. Problem peryferyjności jest poważnym zagadnieniem podejmowanym w Unii Europejskiej. Zgodnie z raportem „Growing Regions, Growing Europe” 26% wszystkich regionów zaklasyfikowanych jest do regionów peryferyjnych (20% powierzchni UE) i zamieszkuje je ¼ obywateli [EC 2007].

O funkcjach produkcyjnych i pozaprodukcyjnych obszarów przygranicznych decyduje nie tylko charakter granicy, ale przede wszystkim szeroko rozumiane zmiany społeczne, gospodarcze i polityczne. Istotne znaczenie mają procesy integracyjne. Zachodnia i południowa granica Polski przestały być barierą w momencie wejścia Polski do UE. Na wschodzie sytuacja ta dotyczy tylko niespełna 100-kilometrowej granicy z Litwą. Granica z Rosją, Białorusią i Ukrainą stała się równocześnie zewnętrzną granicą UE. Nie oznacza to, że nie ma współpracy między jednostkami terytorialnymi (np. w ramach euroregionów) i podmiotami po obu stronach granicy. Jest ona jednak znacznie utrudniona, przede wszystkim z uwagi na reżim granicy oraz niespójność przepisów prawnych. Czynnikiem wpływającym na rozwój funkcji turystycznej może być występowanie przejść granicznych. Zwiększają one napływ turystów (głównie tranzytowych), ale równocześnie ograniczają turystykę pobytową (realizującą funkcje wypoczynkowe). Na polskiej granicy z Białorusią znajduje się 7 przejść granicznych, a z Ukrainą 6. Natężenie ruchu jest na nich dość intensywne.

Pierwotną funkcją obszarów wiejskich była produkcja żywności, ale rozwój cywilizacyjny osłabił jej znaczenie. Obecnie coraz większego znaczenia nabierają funkcje pozaprodukcyjne i rozwój wielofunkcyjny [Kłodziński 2010, Wilkin 2010]. Z punktu widzenia turystyki ważne są zarówno produkcyjne, jak i pozaprodukcyjne funkcje obszarów wiejskich i rolnictwa. Tradycyjne gospodarstwa rolne są elementem krajobrazu kulturowego, a rodziny wiejskie reprezentantami kultury ożywionej.

Elementy te są z powodzeniem wykorzystywane w rozwoju turystyki. Są też coraz częściej traktowane jako dobro publiczne.

Uwzględniając dominującą rolę poszczególnych form użytkowania i zagospodarowania obszaru, autorka proponuje podział na funkcje [Balińska 2015]:

- rolniczą „monoprodukcyjną” – dominacja gospodarstw wyspecjalizowanych, np. mleczarskich,
- rolniczo-sadowniczą – dominacja gospodarstw sadowniczych, np. okolice Grójca,
- rolniczo-ogrodniczą – np. Przytyk koło Radomia (polskie „zagłębie papryki”),
- rolniczą „poliprodukcyjną” – brak dominacji gospodarstw wyspecjalizowanych, (wielokierunkowa produkcja rolnicza),
- rolniczo-leśną – z dużym udziałem obszarów leśnych,
- mieszkaniową – osiedla położone w pobliżu dużych miast, na których rozwija się budownictwo jednorodzinne, zasiedlane przez „neowieśniaków” (migrantów z pobliskich miast), których aktywność zawodowa jest realizowana nadal w tym mieście,
- mieszkaniowo-socjalną – wsie zamieszkane przez właścicieli niewielkich gospodarstw, którzy większość produkcji przeznaczają na własne potrzeby, oraz osoby starsze, które swoje gospodarstwa przekazały dzieciom lub oddały w dzierżawę albo sprzedały,
- produkcyjną i produkcyjno-usługową – z uwagi na mniejsze koszty wynajmu niektórzy przedsiębiorcy lokują swoje przedsiębiorstwa na obszarach wiejskich,
- rekreacyjną – tereny położone w pobliżu miast, przeznaczone do wypoczynku weekendowego, z osiedlami ogródków działkowych i tzw. drugich domów,
- turystyczno-rekreacyjną – tereny położone w oddaleniu od miast, przeznaczone do pobytów długookresowych, z rozwiniętą infrastrukturą turystyczną,
- wielokierunkowe – łączenie dwóch lub więcej funkcji (rozwój wielofunkcyjny).

Istniejące funkcje obszarów wiejskich utworzyły się więc pod wpływem dwóch czynników: intensyfikacji produkcji rolniczej i „ucieczki” od rolnictwa ludności wiejskiej. Jak zauważa Rosner [2011], mieszkańcy obszarów wiejskich położonych w korzystnej lokalizacji komunikacyjnej względem miast (do 100 km) mają możliwość podjęcia pracy w tych miastach bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania. W przypadku obszarów położonych peryferyjnie konieczne jest dywersyfikowanie źródeł dochodów poprzez rozwijanie innych funkcji obszarów wiejskich, w tym funkcji turystycznej. Pojawia się zatem konieczność rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa i obszarów wiejskich. Fałkowski, Jakubowski i Strawiński wskazują, że dywersyfikacja aktywności zawodowej i źródeł dochodów przez mieszkańców wsi jest bardziej korzystna niż skupianie się tylko na produkcji rolniczej lub pracy poza rolnictwem [Fałkowski i in. 2014].

Przedmiotem analizy jest funkcja turystyczna. „Jednostki przestrzenne, w których turystyka stanowi dominującą formę działalności gospodarczej, określa się powszechnie mianem jednostek o funkcji turystycznej, podobnie jak w przypadku obszarów uprzemysłowionych i rolniczych mówi się o funkcjach przemysłowych i rolniczych” [Warszyńska i Jackowski 1979, s. 47]. W głównym nurcie badań ekonomicznych nad funkcją turystyczną wykorzystywane są dwie główne cechy traktowane jako symptomy rozwoju takiej funkcji, czyli: wielkość i rodzaj bazy noclegowej oraz intensywność ruchu turystycznego.

Korzyści z rozwoju funkcji turystycznej są istotne i trudne do uzyskania w przypadku innych kierunków rozwoju. Polegają na wykorzystaniu elementów, które w przeciwnym razie nie byłyby wykorzystane, takich jak walory przyrodnicze, kultura czy usługi. Bardzo często turystyka pozwala też na zagospodarowanie niewykorzystanej zabudowy oraz kapitału społecznego. Na terenach przygranicznych rozwijane są szlaki i sieciowe produkty turystyczne skupiające elementy po dwóch stronach granicy, co jest działaniem integrującym i więziotwórczym. Następuje też promocja regionu i wytwarzanych tam dóbr.

W polityce UE turystyka traktowana jest jako ważny element budowania współpracy ekonomicznej i społecznej, przełamania barier między krajami. Jak podkreślono w raporcie „Tourism as a driving force for regional cooperation across the EU” jednym z dokumentów „wiele innych przykładów współpracy można oprzeć na wcześniejszych inicjatywach związanych z turystyką, nawet w przypadku regionów przygranicznych krajów mających konflikty” [CESCI 2016, s. 9]. W dokumencie tym podkreślono też krótkie tradycje w rozwoju współpracy transgranicznej w krajach środkowej i południowo-wschodniej Europy. Wskazano, że trudno jest zastosować jeden model rozwoju turystyki na obszarach przygranicznych. Działania powinny być dopasowane do określonej przestrzeni uwzględniającej potrzeby lokalnej społeczności i turystów. Dobrymi przykładami rozwoju turystyki na pograniczach są: Lake Constance Tourism Ltd. i Espace Mont-Blanc. Żaden z tych projektów nie jest jednak realizowany na peryferiach UE.

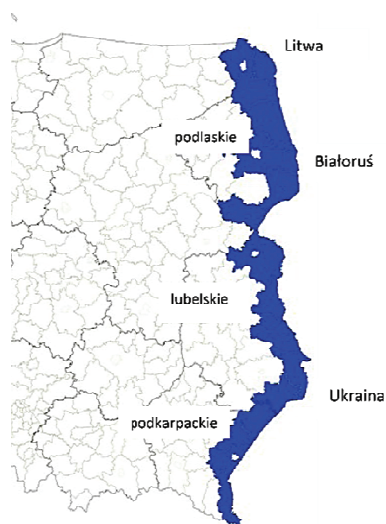
Celem artykułu jest ocena rozwoju funkcji turystycznej wzdłuż wschodniej granicy kraju. Wykorzystano stosowane w badaniach innych autorów wskaźniki: Charvata (W_{Ch}), Schneidera (W_{Sch}), Baretje'a i Deferta (W_{BD}), gęstości bazy noclegowej (W_{GBN}) [Szromek 2012]. W obliczaniu wartości tych wskaźników skorzystano z najnowszych dostępnych danych statystyki publicznej za 2016 r.

Metody i źródła badań

Jako obszar badań przyjęto 16 powiatów (NTS 4) leżących wzdłuż wschodniej granicy kraju (953 km) na terenie trzech województw: podlaskiego lubelskiego i podkarpackiego (rys.). Badany obszar, poza peryferyjnym położeniem, charakte-

ryzuje się dominacją funkcji rolniczej, niską gęstością zaludnienia, znaczną lesistością i słabym rozwojem gospodarczym. Zajmuje on powierzchnię 25,3 tys. km² i zamieszkuje go 274 tys. osób. Wielokrotne na przestrzeni wieków przesunięcia granicy państwowej i migracje ludności sprawiły, że jest to teren o bogatej i niezwykle różnorodnej kulturze.

Analiza danych wtórnych została uzupełniona o prezentację wybranych wyników badań ankietowych zrealizowanych na badanym obszarze na próbie 600 mieszkańców wsi¹. Badania te miały na celu poznanie opinii mieszkańców na temat zasadności rozwoju funkcji turystycznej na obszarze przygranicznym. W badaniach uwzględniono tylko mieszkańców wsi, ponieważ mają oni mniejsze niż mieszkańcy miast możliwości podjęcia pracy zarobkowej i rozwoju zawodowego. W badaniach celowo uwzględniono tylko osoby niezwiązane z branżą turystyczną. Ich opinie cechuje większy obiektywizm i krytycyzm niż tych, którzy czerpią korzyści finansowe z działalności turystycznej.

Rysunek
Obszar badań (opracowanie własne).

Wyniki badań

Pomiar i stan rozwoju funkcji turystycznej na terenie badań

Najczęściej w badaniach nad pomiarem funkcji turystycznej stosowane są następujące wskaźniki [Chudy-Hyski 2006, Stec 2013, Szromek 2013]:

¹Badania wśród mieszkańców wsi przeprowadzono w 2012 r. i w większości zaprezentowano w publikacji Balińska 2016.

$$\text{wskaźnik Schneidera } (W_{Sch}) = \frac{\text{liczba turystów korzystających z noclegów}}{\text{liczba stałych mieszkańców obszaru}} \cdot 100$$

$$\text{wskaźnik Baretje'a i Deferta } (W_{BD}) = \frac{\text{liczba turystycznych miejsc noclegowych}}{\text{liczba stałych mieszkańców obszaru}} \cdot 100$$

$$\text{wskaźnik Charvata } (W_{Ch}) = \frac{\text{liczba udzielonych noclegów}}{\text{liczba stałych mieszkańców obszaru}} \cdot 100$$

$$\text{wskaźnik gęstości bazy noclegowej } (W_{GBN}) = \frac{\text{liczba turystycznych miejsc noclegowych}}{\text{powierzchnia obszaru [km}^2\text{]}}$$

Obliczone wartości wskaźników dla powiatów przygranicznych zamieszczono w tabeli 1.

Poziom funkcji turystycznej na badanym obszarze jest zróżnicowany i w największym stopniu rozwinięty w powiecie bieszczadzkim, a w najmniejszym w powiecie sokólskim. Tylko w powiecie bieszczadzkim wartość wskaźników W_{DB} znalazła się w przedziale 10–40, wskazującym na istotną, ale nie wiodącą funkcję turystyczną, a wartość wskaźnika W_{Sch} zbliżyła się do progowej wartości 500 mówią-

Tabela 1

Wartości wskaźników opisujących funkcję turystyczną w badanych powiatach

Powiat	W_{Ch}	W_{Sch}	W_{BD}	W_{GBN}
Suwalski	133	53	2,23	0,61
Sejneński	155	49	3,40	0,81
Augustowski	347	102	4,17	1,48
Sokólski	26	15	0,36	0,12
Białostocki	87	51	1,14	0,56
Hajnowski	301	144	3,28	0,89
Siemiatycki	38	25	0,68	0,21
Biański	79	61	1,37	0,56
Włodawski	285	80	7,30	2,27
Chełmski	10	9	0,60	0,29
Hrubieszowski	20	11	0,38	0,20
Tomaszowski	72	36	1,13	0,65
Bieszczadzki	1339	479	14,62	2,82
Lubaczowski	378	43	2,25	0,97
Jarosławski	16	10	0,77	0,91
Przemyski	60	38	0,95	0,59

Źródło: Badania własne.

cej o dobrze rozwiniętej funkcji turystycznej. W żadnym powiecie wskaźnik W_{GBN} nie osiągnął progowej wartości 50. Dla wskaźnika W_{Ch} nie ustalono przedziałów – im większa nominalna wartość tego wskaźnika, tym poziom rozwoju funkcji turystycznej jest wyższy. Na badanym obszarze jest to powiat bieszczadzki. W każdym z wymienionych powiatów znajdują się kwatery prywatne, gospodarstwa agroturystyczne czy tzw. drugie domy, które nie są uwzględnione w danych statystyki publicznej. Poziom rozwoju funkcji turystycznej mierzony powszechnie stosowanymi wskaźnikami należy więc uznać za niedoszacowany. Rozwój tej funkcji na badanym obszarze jest wspierany także ze środków unijnych w ramach Programu Operacyjnego Polska Wschodnia (w perspektywie finansowej 2013–2017 Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej).

Wyniki badań empirycznych

Badaniami objęto 600 mieszkańców wsi niezaangażowanych w działalność turystyczną. W badanej próbie przeważały kobiety. Ponad połowę respondentów stanowiły osoby w wieku 35–54 lata (tab. 2).

Wykształcenie wyższe było częściej deklarowane przez osoby z przedziału wiekowego 25–34 lata. W grupie wiekowej 45–54 lata tylko 10,5% wskazało na wykształcenie wyższe. Wykształcenie zasadnicze zawodowe dominowało wśród osób w przedziale wiekowym 55–64 lata.

Tabela 2

Podstawowe dane opisujące respondentów [%]

Wyszczególnienie	Ogółem $N = 600$	Kobiety $N = 363$	Mężczyźni $N = 237$
Wiek [lata]			
19–24	4,3	4,7	3,8
25–34	16,3	18,2	13,5
35–44	26,7	28,4	24,1
45–54	28,7	27	31,2
55–64	19,3	17,1	22,8
65 i więcej	4,7	4,7	4,6
Wykształcenie			
Niepełne podstawowe	0,7	0,6	0,8
Podstawowe	8,3	9,1	7,2
Zasadnicze zawodowe	25,7	25,3	26,2
Średnie	37,7	38,6	36,3
Niepełne wyższe	8,7	8,3	9,3
Wyższe	19	18,2	20,3

Źródło: Badania własne.

Zdecydowana większość respondentów (94,8%) posiadała gospodarstwo rolne, a ich powierzchnia była w znacznym stopniu zróżnicowana. Największy udział stanowiły gospodarstwa o powierzchni 5–10 ha (22,5%) oraz powyżej 15 ha (22,3%). Udział pozostałych klasyfikował się następująco: 1–2 ha (18,0%), 2–5 ha (17,3%), 10–15 ha (14,7%). Produkcja w co trzecim gospodarstwie (32,3%) przeznaczona była na własne potrzeby, a nadwyżka na rynek, w 30,2% głównie na rynek, a w 22,3% tylko na własne potrzeby. Przedmiotem badań była akceptacja różnych kierunków rozwoju badanego obszaru (tab. 3).

Odnotowano statystycznie istotną zależność między płcią, poziomem wykształcenia i wielkością gospodarstwa a rolniczym kierunkiem rozwoju badanych gmin. Kierunek ten był wskazywany w większym stopniu przez kobiety, osoby z grupy wiekowej 51 i więcej lat, osoby najslabiej wykształcone, ale posiadające największe gospodarstwa. Na przykładzie rynku przetwórstwa owocowo-warzywnego wykazano statystycznie istotną zależność między wiekiem respondenta a rozwojem agroturystyki. W tej kwestii najmniej twierdzących odpowiedzi uzyskano od osób z najmłodszej grupy wiekowej.

Statystycznie istotna zależność była widoczna także między poziomem wykształcenia i wielkością gospodarstwa rolnego a intensyfikacją funkcji turystycznej. Na rozwój poprzez intensyfikację tej funkcji wskazywały przede wszystkim osoby najlepiej wykształcone, posiadające gospodarstwa rolne należące do największej grupy obszarowej.

Respondenci podali też korzyści, które ich zdaniem powoduje rozwój funkcji turystycznej. Były to przede wszystkim: możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych (24,7% próby), wzrost dochodów (23,2%), rozwój gminy poprzez podniesienie jej prestiżu i przyciągnięcie inwestorów (7,7%), kontakt z ludźmi (6,2%), promocja gminy i regionu (6%), wzrost poziomu zatrudnienia (5,8%), poprawa estetyki wsi (1,2%), możliwość wykorzystania bliskości granicy (1%), agroturystyka jako alternatywa dla nieopłacalnej produkcji rolniczej (0,7%), możliwości wykorzystania walorów kulturowych regionu (0,5%), aktywizacja mieszkańców i zmiana ich mentalności (0,3%) oraz zainteresowanie ze strony turystów (0,2%). Wśród argumentów przemawiających przeciwko rozwojowi turystyki na badanym terenie znalazły się: degradacja środowiska przyrodniczego, na którą wskazało 2,2% respondentów, małe zainteresowanie ze strony turystów (1,2%), mała atrakcyjność regionu (0,8%), mała opłacalność działalności turystycznej (0,7%) oraz uciążliwość ruchu tranzytowego (0,2%). Są to istotne bariery rozwoju funkcji turystycznej wynikające przede wszystkim z braku tradycji w jej realizacji, obawy przed przyjazdem turystów oraz słabej promocji turystycznej tego obszaru.

Tabela 3

Preferowane kierunki rozwoju badanego obszaru w zależności od płci, wieku i poziomu wykształcenia respondentów (respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź)

Wyszczególnienie			Kierunek rozwoju				
			przetwórstwo owocowo- warzywne	handel	produkcja przemysłowa	rolnictwo	turystyka
Płeć	kobieta	N	119	108	96	126	191
		%	32,78	29,75	26,45	34,71	52,62
	mężczyzna	N	87	65	54	115	113
		%	36,71	27,43	22,78	48,52	47,68
	χ^2			0,981 $p = 0,322$	0,378 $p = 0,539$	1,025 $p = 0,311$	11,382 $p = 0,001$
Wiek	do 39 lat	N	54	61	48	81	112
		%	27,00	30,50%	24,00	40,50	56,00
	40–50 lat	N	82	63	63	75	101
		%	38,14	29,30	29,30	34,88	46,98
	51 lat i więcej	N	70	49	39	85	91
		%	37,84	26,49	21,08	45,95	49,19
	χ^2			7,16 $p = 0,028$	0,79 $p = 0,674$	3,744 $p = 0,154$	5,077 $p = 0,079$
Wykształcenie	niepełne podstawowe / / podstawowe	N	16	17	7	32	25
		%	29,63	31,48	12,96	59,26	46,30
	zasadnicze zawodowe	N	54	41	42	77	64
		%	35,06	26,62	27,27	50,00	41,56
	średnie / niepełne wyższe	N	104	77	73	97	143
		%	37,41	27,70	26,26	34,89	51,44
	wyższe		32	38	28	35	72
		28,07	33,33	24,56	30,70	63,16	
χ^2			3,717 $p = 0,294$	1,851 $p = 0,604$	4,844 $p = 0,184$	21,854 $p < 0,001$	12,706 $p = 0,005$
Wielkość gospodarstwa (N = 569)	do 3 ha	N	52	39	41	38	67
		%	37,96	28,47	29,93	27,74	48,91
	3,1–14,9 ha	N	92	87	78	128	129
		%	31,83	30,10	26,99	44,29	44,64
	15 ha i więcej	N	51	40	28	66	83
		%	35,66	27,97	19,58	46,15	58,04
	χ^2			1,711 $p = 0,425$	0,254 $p = 0,881$	4,318 $p = 0,115$	12,836 $p = 0,002$
Ogółem	N	206	173	150	241	304	
	%	34,33	28,83	25	40,17	50,67	

Źródło: Badania własne.

Podsumowanie

Obszary położone wzdłuż wschodniej granicy Polski są typowymi peryferiami. Charakteryzuje je słaby rozwój gospodarczy, wyludnienie oraz duży udział lasów i terenów zielonych. Sąsiedztwo granicy sprawia, że mogą one stanowić ciekawy obszar turystyczny zarówno dla turysty krajowego, jak i zagranicznego. Rozwój funkcji turystycznej pozwala na zagospodarowanie tych elementów środowiska przyrodniczego i społecznego, których żadna inna forma działalności nie byłaby w stanie zagospodarować. Ciekawym przykładem jest tu powiat bieszczadzki. Badania ankietowe pokazały, że mieszkańcy powiatów przygranicznych oczekują rozwoju funkcji turystycznej. Dostrzegają jej atuty, które w badaniach ilościowych (danych statystyki publicznej) są niemożliwe do wychwycenia. Dostrzegają też, choć w mniejszym stopniu, skutki negatywne. Przeprowadzona analiza pokazała konieczność łączenia badań ilościowych i jakościowych, bowiem ograniczony zakres danych statystyki publicznej nie pozwala uzyskać pełnego obrazu faktycznych korzyści z rozwoju turystyki.

Literatura

- BALIŃSKA A., 2016: *Znaczenie turystyki w rozwoju gmin wiejskich na przykładzie obszarów peryferyjnych wschodniego pogranicza Polski*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Central European Service for Cross-Border Initiatives – CESCO 2016: *Tourism as a driving force for regional cooperation across the EU. Cross-border aspects of tourism development*, Budapest, http://www.cesci-net.eu/tiny_mce/uploaded/CoR_CBC-tourism_contribution-of-CESCO.pdf [dostęp: 15.01.2018].
- CHUDY-HYSKI D., 2006: *Ocena wybranych uwarunkowań rozwoju funkcji turystycznej obszaru*, Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich PAN, Oddział w Krakowie 2 (1), 129–141.
- European Communities – EC, 2007: *Growing Regions, growing Europe*. Fourth report on economic and social cohesion. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/.../reports/cohesion4/pdf/4cr_en.pdf [dostęp: 15.01.2018].
- FALŃKOWSKI J., JAKUBOWSKI M., STRAWIŃSKI P., 2014: *Returns for income strategies for rural Poland*, *Economics of Transition* 22 (1), 139–178.
- GROSSE T.G., 2007: *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- JAŁOWIECKI B., KAPRALSKI S., 2011: *Peryferie i pogranicza jako interdyscyplinarny obszar badawczy*, [w:] B. Jałowiecki, S. Kapralski S. (red.), *Peryferie i pogranicza. O potrzebie różnorodności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- KŁODZIŃSKI M., 2010: *Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej*, *Studia BAS* 4 (24), 9–28.

- ROSNER A., 2011: *Zróźnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich*, [w:] I. Nurzyńska, M. Drygas (red.), *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje, polityki*, IRWiR PAN, Warszawa, 155–174.
- STEC A., 2013: *Rozwój funkcji turystycznej a zmiany na rynku podmiotów świadczących usługi turystyczne w latach 2004–2012 w województwie podkarpackim*, *Modern Management Review* 18, 20 (4), 203–204.
- SZROMEK A., 2012: *Wskaźniki funkcji turystycznej. Koncepcja wskaźnika funkcji turystycznej i uzdrowiskowej*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- SZROMEK A., 2013: *Pomiar funkcji turystycznej obszarów za pomocą wskaźników funkcji turystycznej na przykładzie obszarów państw europejskich*, [w:] J. Mika, K. Zeug-Żebro (red.), *Zastosowania metod matematycznych w ekonomii i zarządzaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, 91–103.
- TIMOTHY D.J., TOSUN C., 2003: *Tourists' perceptions of the Canada–USA border as a barrier to tourism at the International Peace Garden*, *Tourism Management* 24, 411–421.
- WARSZYŃSKA J., JACKOWSKI A., 1979: *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- WEIDENFELD A., 2013: *Tourism and cross border regional innovation system*, *Annals of Tourism Research* 42, 191–213.
- WILKIN J., 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa.
- ZARYCKI T., 2009: *Peryferie. Nowe ujęcie zależności centro-peryferyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Tourist function as a direction of diversification of the functions of rural border areas of eastern Poland

Abstract: The area of eastern Poland, especially the area lying in the immediate vicinity of the state border, is also the eastern borderland of the European Union. It has all the features typical of peripheral areas. Difficult opportunities for economic development make tourism more important. The aim of the article is to assess the development of the tourist function in the poviats along the eastern Polish border. Its level in particular poviats is varied, as illustrated by indicators. The analysis of indicators was supplemented with the presentation of information obtained from surveys made on a sample of 600 inhabitants of this area. The results of the survey indicated that the inhabitants expect the development of a tourist function and are able to properly assess the benefits and problems resulting from it.

Key words: tourist function, rural areas, eastern Poland

JEL classification: O18, R10

Otrzymano: 15 marca 2018 r. / Zaakceptowano: 10 maja 2018 r.
Received: 15 March 2018 / Accepted: 10 May 2018

Bogdan Klepacki

Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Domy opieki społecznej na obszarach wiejskich – skala i potencjał rozwojowy

Abstrakt: W opracowaniu autor podjął problematykę możliwości pozyskiwania dochodów na wsi z innych źródeł niż rolnictwo. Wskazał możliwe formy aktywności niszowej, ze szczególnym uwzględnieniem związanych z tworzeniem ośrodków pomocy społecznej. W związku z wydłużaniem życia ludzi oraz zmianą modelu życia rodzin (odejście od rodzin wielopokoleniowych) zainteresowanie miejscami w takich domach zwiększa się, a ich liczba rośnie. Około 40% takich obiektów istnieje na terenach wiejskich, stając się czynnikiem oddziałującym na sytuację społeczno-ekonomiczną gmin. Funkcjonowanie obiektów takich jak domy pomocy społecznej może przysporzyć terenom wiejskim wielu korzyści związanych ze sferą dochodową, poziomem zatrudnienia, wzrostem popytu na lokalne produkty i usługi czy też rozwojem infrastruktury oraz życia kulturalnego. Choć można spodziewać się pewnych negatywnych opinii związanych z przyjazdem „obcych”, to suma korzyści znacznie przeważa potencjalne zagrożenia.

Słowa kluczowe: domy opieki społecznej, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich

Kody JEL: I15, O18, R11, R12

Wstęp

Obszary wiejskie są przedmiotem badań różnych nauk, szczególnie społecznych i ekonomicznych. Zainteresowanie nimi podlega pewnym wahaniom – od marginalizacji, pewnego zafascynowania urbanizacją po idealizację wsi, jej środowiska przyrodniczego, kultury, przywiązania do tradycji itd. Różnie też definiowane są te tereny. Najprostsze ujęcie pojęcia wsi to wszystko to, co znajduje się poza granicami

miast. Według Eurostatu obszar miejski stanowią „gridy”¹, które spełniają łącznie dwa warunki:

- gęstość zaludnienia powyżej 300 osób/km²,
- minimalna liczba ludności obszaru stworzonego przez zgrupowanie danego „gridu” wraz z 8 sąsiadującymi „gridami” – powyżej 5 tys. osób [GUS 2016]. Obszar wiejski stanowią więc te „gridy”, które nie spełniają powyższych kryteriów.

Według OECD na poziomie lokalnym jednostki administracyjne klasyfikowane są jako wiejskie, gdy gęstość zaludnienia nie przekracza 150 osób/km² [GUS 2016]. Na poziomie regionalnym jednostki funkcjonalne lub administracyjne OECD klasyfikuje w zależności od udziału ludności mieszkającej na obszarach wiejskich.

W Polsce obszary wiejskie w 2014 r. zajmowały 93,1% powierzchni i mieszkało na nich prawie 40% ludności kraju. Sytuacja jest interesująca, bowiem po wieloletnim trendzie spadkowym udział ludności wiejskiej w Polsce rośnie – od 2002 r. zwiększył się o 1,4 p.p. (z 38,3 do 39,7% w 2014 r.). Wieś jest też obszarem o korzystniejszej sytuacji niż miasto pod względem przyrostu naturalnego (0,7 wobec 0,0 na 1000 mieszkańców w 2014 r.), udziału osób w wieku produkcyjnym (63,3 wobec 63,0% w miastach), a nawet salda migracji ogółem (+1,6 na 1000 mieszkańców), w tym wewnętrznej (+1,9) [GUS 2016].

Przez tysiące lat wieś zapewniała większości mieszkańców warunki bytowe, a poziom życia na wsi i w miastach w średniowieczu mógł być zbliżony. W okresie późniejszym, zwłaszcza w końcowym okresie feudalizmu, ze względu na rozwój miast oraz zwiększającą się szybko liczbę ludności nastąpiło relatywne (a często i rzeczywiste) pogorszenie warunków życia wsi. W początkach kapitalizmu powodowało to gwałtowny przepływ ludności z przeludnionej wsi do uprzemysławiających się miast lub za granicę. Współcześnie w wielu regionach kraju liczba ludności spadła do poziomu zagrażającemu istnieniu wsi. Wskazują na to np. dane dotyczące ich liczebności – w 2002 r. było w Polsce 56 587 miejscowości wiejskich, a w 2014 r. 52 545, czyli przez 12 lat ubyło w Polsce 7,1% wsi [GUS 2016]. Z badań wynika, że znaczna liczba wsi, zwłaszcza oddalonych od miast i infrastruktury drogowej, bardzo zmniejszyła swoją liczebność [Klepacki i Klepacka 2012].

Najtrudniejsza jest sytuacja ekonomiczna obszarów Polski Wschodniej, gdzie dochody oraz wydatki w przeliczeniu na jednego mieszkańca są relatywnie mniejsze w porównaniu z innymi rejonami kraju. Mimo rosnących dochodów i wydatków budżetów gmin trudno jest mówić o szansach zmniejszenia dystansu rozwojowego wobec gmin z centralnej i zachodniej części Polski [Klepacki i Klepacka 2012]. Istnieją uzasadnione obawy, że dysproporcje rozwojowe będą pogłębiały się ze względów ekonomicznych i demograficznych. Z badań przeprowadzonych w województwie mazowieckim wynika, że pogłębiła się dysproporcja między najbardziej i najmniej rozwiniętymi powiatami [Siudek i in. 2017]. Tymczasem istnieje potrzeba, zarów-

¹ „Grid” to kwadrat o wymiarach 1 × 1 km, którego obszar wyznaczono liniami siatki geograficznej.

no ze względów gospodarczych, jak i społecznych, kulturowych oraz politycznych, utrzymania żywotności terenów wiejskich. Okazuje się, że współczesne rolnictwo nie jest w stanie dostarczyć wystarczających dochodów do osiągnięcia parytetu dochodów na poziomie porównywalnym z osiąganym przez mieszkańców miast. Poszukiwane są różne rozwiązania wewnątrz rolnictwa, takie jak np. produkcja ekologiczna. Na większości obszarów w Polsce istnieją bowiem korzystne warunki klimatyczno-glebowe, a zanieczyszczenie środowiska naturalnego jest relatywnie małe, co powinno ułatwić rolnikom produkcję zgodnie z procedurami rolnictwa ekologicznego [Drabarczyk i Wrzesińska-Kowal 2015]. Niestety na ogół dochody z niej nie są zbyt duże, z czego wynika nieustające poszukiwanie przez mieszkańców wsi źródeł zarobkowania w pozarolniczej działalności na terenach wiejskich.

Celem opracowania jest próba wskazania niszowych działalności, które mogą aktywizować gospodarczo wieś, umożliwiając osiągnięcie tzw. efektu mnożnikowego, a także potencjalnych kierunków oddziaływania w zakresie tworzenia i funkcjonowania domów opieki społecznej na terenach wiejskich. W opracowaniu wykorzystano literaturę przedmiotu, wieloletnie obserwacje i przemyślenia własne autora oraz dane statystyczne GUS za lata 2006–2014.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich i jej uwarunkowania społeczno-gospodarcze

Odpowiedzią na trudności rozwojowe rolnictwa i wsi lat 80. XX w. było powstanie koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [Kłodziński 1996]. Wiązało się ono nie tylko z tworzeniem miejsc pracy w rolnictwie i poza nim, lecz także zróżnicowaniem lokalnej gospodarki, włączaniem w przestrzeń wiejską coraz więcej nowych funkcji pozarolniczych. W latach 90. powstało wiele opracowań z tego zakresu, zwłaszcza przygotowanych w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN² oraz na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW³.

Pokrewnym zagadnieniem jest wielofunkcyjność rolnictwa oraz gospodarstw rolniczych. To pierwsze zjawisko wiąże się z funkcjami, jakie pełni rolnictwo poza produkcją żywności, a mianowicie środowiskowymi, kulturowymi, gospodarczymi i społecznymi, a drugie z wielozawodowością i ekonomiczną dywersyfikacją gospodarstw rolniczych [Wilkin 2010].

Tematyka wielofunkcyjności terenów wiejskich była szerzej podejmowana w pierwszej dekadzie XXI w., obecnie zainteresowanie nią zmalało. Wydaje się jednak, że właśnie teraz powstają coraz lepsze warunki do rozwijania zarówno teorii,

²Problematyką tą zajmowały się zwłaszcza takie osoby, jak: M. Kłodziński, D. Gałąj, J. Okuniewski, K. Duczkowska-Małysz, M. Duczkowska-Piasecka.

³Tu powstała m.in. rozprawa doktorska WER SGGW [Grzejszczak 1998].

jak i praktyki wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Przemawia za tym wiele elementów, spośród których tylko kilka zostanie wymienionych.

1. Rozwój infrastruktury na terenach wiejskich z jednej strony umożliwia łatwiejsze dotarcie do odległych, atrakcyjnych krajobrazowo i turystycznie regionów, z drugiej upodabnia socjalny aspekt pobytu do warunków, do jakich przyzwyczajeni są na co dzień potencjalni klienci, czyli mieszkańcy miast.
2. Poprawa infrastruktury technicznej i społecznej jest czynnikiem zachęcającym (warunkującym) wybór wiejskiej lokalizacji dla mało uciążliwych przedsięwzięć z branży logistycznej, usługowej czy produkcyjnej.
3. Odległość w wielu rodzajach działalności, zwłaszcza twórczej czy usługowej, przestaje być czynnikiem ograniczającym lokalizację inwestycji czy zamieszkania. Nowoczesne środki łączności pozwalają świadczyć usługi bez bezpośredniego kontaktu klienta z usługodawcą.
4. Koszty inwestycji na terenach wiejskich na ogół są mniejsze niż w miastach. Wynika to zarówno z tańszych nieruchomości, jak i mniejszych wymogów płacowych i „około płacowych”.
5. Zwykle władze lokalne tworzą bardziej sprzyjający klimat do inwestycji od istniejącego w dużych miastach. Jedna duża inwestycja w gminie wiejskiej może mieć olbrzymie znaczenie dla sytuacji na rynku pracy i budżetu gminy (przykładem jest budżet gminy Mielnik na Podlasiu, gdzie zlokalizowana jest przepompownia ropy naftowej z Rosji w ramach rurociągu „Przyjaźń”).
6. Pogarszanie warunków środowiskowych w miastach, zwłaszcza w dużych aglomeracjach (Warszawa, Kraków) oraz w regionach uprzemysłowionych (Śląsk), powoduje, że ludzie coraz częściej odczuwają potrzebę przynajmniej okresowego pobytu w terenach z nieskażonym powietrzem. Coraz więcej gmin wiejskich organizuje interesujące obiekty turystyczne i imprezy kulturalne; mocniej eksploatowane są różnego rodzaju pamiątki historyczne (czasem pseudohistoryczne), zapraszane są na występy znane zespoły artystyczne na dni miasteczek (porównaj „Dni Drohiczyzna”, „Dni Siemiatycz” itp.). Zwiększa to atrakcyjność zwłaszcza letniego wypoczynku w odległych od aglomeracji miejscowościach⁴. Turystyka wiejska może stanowić czynnik aktywizujący rozwój obszarów wiejskich, nawet jeśli występuje jako funkcja uzupełniająca. Jej sezonowy charakter i wrażliwość na czynniki zewnętrzne sprawiają, że jest to dobra forma dodatkowego zasilania finansowego działalności rolniczej [Ferens 2013]. Agroturystyka jako forma aktywności pozarolniczej mieszkańców wsi pozwala także na zachowanie i podtrzymanie wiejskiego charakteru obszarów wiejskich. Jej dynamiczny rozwój wpisuje się w koncepcje wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i przynosi mieszkańcom wsi różnorodne korzyści społeczne i ekono-

⁴Przykładem choćby spotkania z D. Olbrychskim czy J. Gajosem, występy Czerwonych Gitar w małym Drohiczyźnie.

miczne. Agroturystyka jest istotnym źródłem dochodów dla kwaterodawców i lokalnej społeczności [Balińska i Zawadka 2013].

7. Wzrasta popularność postaw i zachowań prozdrowotnych, dlatego też tworzone są, szczególnie na terenach wiejskich, miejsca pobytowe dla osób chcących w oderwaniu od wielkomiejskiej codzienności, w ciszy zastosować specjalistyczną dietę, dokonać odrobaczenia organizmu, wziąć udział w ćwiczeniach jogi itp. Nie ma lepszego do tego miejsca jak polana wśród lasu, w warunkach nieskażonego powietrza i czystej wody, śpiewu ptaków, prawie dzikiej roślinności i ciszy („aż w uszach dzwoni”)⁵. Podobną rolę odgrywają ośrodki specjalistyczne, łączące np. wiedzę i zastosowanie zielarstwa z wypoczynkiem, działalnością restauracyjną itp.⁶
8. Chęć wypoczynku poza miastem można coraz częściej łączyć z turystyką kwalifikowaną, np. związaną z winiarstwem, czyli enoturystyką [szerzej Pizło-Mazurkiewicz 2013], kajakarstwem, kolarstwem, hippiką⁷. Relatywnie dobrze zapowiadającą się działalnością gospodarczą, z uwagi na starzenie się społeczeństwa, wydłużanie przeciętnej długości życia człowieka (co wiąże się z modyfikacją okresu emerytalnego) oraz załamanie modelu rodziny wielopokoleniowej, jest prowadzenie domów opieki społecznej⁸.

Zmiany w postawach społecznych, modzie, a także rosnące potrzeby ludności miejskiej i wiejskiej – pozarolniczej mogą być wykorzystane w decyzjach dotyczących kierunków inwestowania na wsi, odmieniając jej charakter – z rolniczego na ogólnousługowy. Współcześnie nie należy oczekiwać wielkich, jednorodnych inwestycji na podobieństwo industrializacji. Szanse poprawy sytuacji dochodowej ludności wiejskiej, zdaniem autora, tkwią w wykorzystaniu niszowych obszarów działalności. Nie stanowią one remedium na wszelakie potrzeby ludności wiejskiej, należy jednak wykorzystywać wszystkie, nawet najdrobniejsze – a dla jednostek ważne, podstawowe – formy aktywności. Jako taką aktywność niszową wymienia się działalność produkcyjną i usługową co najmniej na kilku obszarach, np.:

- a) działalność przetwórcza, zwłaszcza związana z wykorzystaniem surowców lokalnych, żywnościowych i poza żywnościowych; w tym względzie obiecujące są produkcja i zbieractwo oraz przetwarzanie i przygotowanie ziół uprawnych oraz polnych, leśnych, łąkowych⁹, a także wytwarzanie produktów lokalnych i regionalnych,
- b) działalność związana z aktywnością prozdrowotną, uruchamianiem pensjonatów i domów pobytowych dla osób zainteresowanych wypoczynkiem w nieska-

⁵Przykładem jest pensjonat D. Klepackiej-Sulima i M. Sulima w Smarklicach koło Drohiczyzna.

⁶Taką funkcję pełni ośrodek „Ziołowy Zakątek” w Korycinach koło Ciechanowca na Podlasiu.

⁷Badania z tego zakresu na Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW prowadzi M. Gryglak [Gryglak i Wojciechowski 2016].

⁸Badania z tego zakresu w SGGW prowadzą B. Klepacki i A. Rasilewicz.

⁹Problematyka ta jest przedmiotem zainteresowania M. Golonko z Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW [Klepacki i Golonko 2015, Golonko 2017].

żonym środowisku naturalnym, połączonym z oczyszczaniem organizmu, programami prozdrowotnymi, aktywnością fizyczną, poznawaniem bogactwa kulturowego regionu itp.,

- c) organizacja kompleksowych usług turystycznych i agroturystyki, połączona z odkrywaniem mało znanych zakątków kraju czy też imprez niekonwencjonalnych, nastawionych na specyficznego odbiorcę (obozy przeżycia, paint ball, enoturystyka, rajdy konne), w tym dla dzieci „mieszczuchów” (sianokosy, żniwa na wsi¹⁰) itd.,
- d) relatywnie nowym obszarem niszowym, ale wybitnie rozwojowym, jest tworzenie na terenach wiejskich domów spokojnej starości, opieki społecznej, domów dla osób upośledzonych, inwalidów, domów dziecka itp.; skala potrzeb w tym względzie stale rośnie, co wynika zarówno ze zwiększającej się liczby chętnych/zmuszonych do korzystania z nich, lepszych warunków środowiskowych i mniejszych kosztów ich prowadzenia na wsi.

Powstawanie jednostek usługowych i produkcyjnych na wsi nie jest sprawą prostą. Na terenach tych często brakuje inicjatorów rozwoju przedsiębiorczości oraz środków finansowych. Potrzebne byłyby więc instytucje wspierające takie procesy, na wzór angielskich Rad do spraw Wytwórczości na Wsi (COSiRA), a także kształcenie woli i umiejętności przedsiębiorczości na poziomie szkół wiejskich [Kłodziński 2011, 2012].

Domy i zakłady opieki społecznej – skala zjawiska w Polsce

Zgodnie z prawem dom pomocy społecznej (DOS) to placówka świadcząca usługi bytowe, opiekuńcze, wspomagające i edukacyjne osobom wymagającym całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności [Rozporządzenie MPS 2005]. Jego mieszkańcami mogą być osoby:

- a) w podeszłym wieku,
- b) przewlekle somatycznie chore,
- c) przewlekle psychicznie chore,
- d) dorosłe niepełnosprawne intelektualnie,
- e) małoletnie (dzieci i młodzież) niepełnosprawne intelektualnie,
- f) niepełnosprawne fizycznie,
- g) uzależnione od alkoholu.

Możliwe jest prowadzenie łącznie ośrodków dla osób w podeszłym wieku i chorych przewlekle somatycznie, chorych przewlekle somatycznie oraz niepełnosprawnych fizycznie, w podeszłym wieku i niepełnosprawnych fizycznie, dorosłych oraz dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, a także dzieci i młodzie-

¹⁰Dobrze zorganizowany pobyt w gospodarstwie rolniczym może być atrakcyjniejszy od wyjazdu na plażę w „ciepłych krajach”.

ży, które nie mają rodziców bądź rodzice nie mają pieniędzy na utrzymanie, pracy, siły, zdrowia, lub nie mogą opiekować się nimi z innych powodów.

Do prowadzenia domów pomocy społecznej są uprawnione jednostki samorządu terytorialnego, Kościół katolicki, inne związki wyznaniowe, fundacje i stowarzyszenia, pozostałe osoby prawne, a także osoby fizyczne.

W ostatnim okresie domów i zakładów społecznych przybywa – w latach 2006–2014 w skali kraju ich liczba wzrosła o 25,5%, z czego w miastach o 27,2%, a o 23,0% na wsi. Szczegółowe liczby dotyczące liczby tych jednostek w ujęciu przestrzennym przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Liczba domów i zakładów opieki społecznej w Polsce w 2014 r.

Wyszczególnienie		Liczba domów i zakładów*		
		ogółem	na obszarach wiejskich	na obszarach miejskich
Polska w 2006 r.		1335	530	805
Polska w 2014 r.		1676	652	1024
Województwo	dolnośląskie	110	33	77
	kujawsko-pomorskie	69	28	41
	lubelskie	85	37	48
	lubuskie	42	16	26
	łódzkie	101	40	61
	małopolskie	158	65	93
	mazowieckie	246	112	134
	opolskie	58	30	28
	podkarpackie	80	35	45
	podlaskie	49	21	28
	pomorskie	111	40	71
	śląskie	209	38	171
	świętokrzyskie	65	32	33
	warmińsko-mazurskie	75	31	44
	wielkopolskie	139	61	78
	zachodnio-pomorskie	79	33	46

*Rozróżnienie między domem a zakładem nie jest klarowne; terminy są używane zamiennie, choć zakładem określane są często jednostki świadczące usługi lecznicze, rzadziej pobytowe, np. zakład opiekuńczo-leczniczy.

Źródło: GUS [2016].

W skali kraju najwięcej domów i zakładów opieki społecznej jest zlokalizowanych w województwach największych oraz najludniejszych, takich jak: mazowieckie, śląskie i małopolskie. Najmniej jest ich w województwach „rolniczych”, mniejszych lub o mniejszym zagęszczeniu ludności, takich jak: lubuskie, podlaskie

czy świętokrzyskie. Niewiele inna kolejność występuje w przypadku samych terenów wiejskich. Tu najwięcej omawianych jednostek występuje w województwach: mazowieckim, małopolskim i wielkopolskim, czyli województwo śląskie zastąpiło wielkopolskie. Najmniej obiektów zarejestrowano na lubuskiej, podlaskiej i kujawsko-pomorskiej wsi.

Liczba obiektów jest tylko jedną z miar nasycenia domami opieki pomocy społecznej poszczególnych województw, nie uwzględnia jednak liczby miejsc i populacji województw. Miernikiem bardziej precyzyjnym jest liczba miejsc w przeliczeniu na liczbę mieszkańców regionu (tab. 2).

Tabela 2

Liczba miejsc w domach i zakładach opieki społecznej w Polsce w 2014 r.

Wyszczególnienie		Liczba miejsc w domach i zakładach na 10 tys. ludności		
		ogółem	na obszarach wiejskich	na obszarach miejskich
Polska 2006 r.		26	27	26
Polska w 2014 r.		29	29	29
Województwo	dolnośląskie	28	35	25
	kujawsko-pomorskie	25	25	24
	lubelskie	26	25	27
	lubuskie	29	37	24
	łódzkie	32	28	34
	małopolskie	30	23	37
	mazowieckie	29	37	25
	opolskie	38	44	33
	podkarpackie	26	22	31
	podlaskie	29	29	28
	pomorskie	30	36	27
	śląskie	28	22	29
	świętokrzyskie	34	29	40
	warmińsko-mazurskie	34	28	38
	wielkopolskie	26	27	24
	zachodnio-pomorskie	33	36	31

Źródło: GUS [2016].

W ujęciu krajowym nastąpił wzrost liczby miejsc w domach opieki społecznej o ok.12% (ponad 7% na wsi), a jednocześnie występuje dość duża zbieżność ich zagęszczenia na terenach miejskich i wiejskich. Większe różnice występują w ujęciu przestrzennym, od 25 w województwie kujawsko-pomorskim do 38 w opolskim. Na terenach wiejskich rozrzut ten sięgał od 22 w województwach podkarpackim

i śląskim do 44 w opolskim (na terenach miejskich różnice były mniejsze, od 24 do 40). Interesujące jest, że w 9 na 16 województw zagęszczenie było większe na terenach wiejskich niż miejskich. Oznacza to, że tereny wiejskie są uważane przez decydentów za korzystną lokalizację domów i zakładów opieki społecznej. Zmiany w tym zakresie przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Zmiana liczba miejsc w domach i zakładach opieki społecznej w Polsce w 2014 r. w stosunku do 2006 r.

Wyszczególnienie		Zmiana liczby miejsc w domach i zakładach na 10 tys. ludności		
		ogółem	na obszarach wiejskich	na obszarach miejskich
Polska		3	2	3
Województwo	dolnośląskie	4	3	4
	kujawsko-pomorskie	-2	-4	-2
	lubelskie	0	-1	2
	lubuskie	3	3	2
	łódzkie	3	-2	5
	małopolskie	3	3	4
	mazowieckie	2	8	-2
	małopolskie	2	2	3
	podkarpackie	0	0	0
	podlaskie	4	6	2
	pomorskie	7	5	7
	śląskie	6	6	6
	świętokrzyskie	3	4	1
	warmińsko-mazurskie	5	7	3
	wielkopolskie	4	-1	5
	zachodnio-pomorskie	3	-2	5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS [2016].

Wysycenie kraju w miejsca w domach i zakładach opieki społecznej w Polsce z badanych lat wzrosło we wszystkich województwach z wyjątkiem kujawsko-pomorskiego i podkarpackiego. Zwiększenie jest najwyraźniejsze w województwach: pomorskim, śląskim i warmińsko-mazurskim. Na terenach wiejskich liczba miejsc najbardziej wzrosła na Mazowszu, Warmii i Mazurach, Podlasiu i Śląsku, zaś miejsc ubyło we wsiach województw północno-zachodniej Polski (kujawsko-pomorskie, zachodniopomorskie, wielkopolskie).

Potencjalne kierunki oddziaływania lokalizacji domów opieki społecznej na rozwój lokalny

Brak jest dotychczas kompleksowych badań empirycznych dotyczących wpływu powstawania i istnienia domów opieki społecznej na sytuację społeczno-ekonomiczną gmin wiejskich. W tabeli 4 przedstawiono próbę ich systematyzacji opracowanej przez autora na podstawie literatury przedmiotu i przemysłów własnych, z wykorzystaniem metody analogii w stosunku do wpływu innych form aktywności gospodarczej.

Istnieje wiele czynników pozytywnych, zachęcających władze gmin wiejskich do wspierania inwestorów zamierzających tworzyć lub rozwijać istniejące domy opieki społecznej. Otwarcie takiej instytucji wiąże się z różnej skali inwestycjami – od budowy wszystkich obiektów po ich modernizację. To wywołuje zapotrzebowanie na pracowników, materiały budowlane, urządzenia, wyposażenie obiektów itp. Znaczną część prac mogą wykonać miejscowe firmy lub osoby, podobnie jest z materiałami – można wykorzystać lokalny budulec czy też już posiadane maszyny. Tworzy się też popyt na żywność i inne potrzebne do życia towary. Inwestycja taka „daje” więc pracę nie tylko wykonawcom budowlanym, ale także innym przedsiębiorstwom. Można wręcz oczekiwać „efektu mnożnikowego” każdej złotówki wydanej na tę inwestycję. Większe dochody ludności i gmin to także szansa na poprawę infrastruktury technicznej oraz zwiększenie atrakcyjności obszaru dla inwestorów zewnętrznych.

Bardzo ważne może być oddziaływanie omawianej inwestycji na sytuację na lokalnym rynku pracy. Pozytywne jest zwiększenie zapotrzebowania na pracowników, zarówno podczas przygotowania obiektu do uruchomienia (wykonawcy prac budowlanych i wykończeniowych, zagospodarowania terenu), jak i w czasie funkcjonowania domu (pracownicy bezpośredniej obsługi pacjentów, obsługa kuchenna, techniczna, transportu i zaopatrzenia, remontów, opieki medycznej, księgowości itd., a także osoby zarządzające). Można oczekiwać, że na lokalnym rynku pracy pojawienie się nowego, liczącego się pracodawcy może zachwiać równowagą płacową i przyczynić się do wzrostu wynagrodzeń (pożądane przez pracobiorców, niepożądane przez pracodawców), a nawet wywołać deficyt „rąk do pracy”.

Funkcjonowanie w gminie aktywnego domu opieki społecznej może być czynnikiem kulturotwórczym. Jednostki takie często organizują różne imprezy dla środowiska lokalnego, zwłaszcza poprzez zapraszanie „ciekawych ludzi”, pokazy filmów czy przygotowanie własnych atrakcji. Potrzeby pensjonariuszy mogą też skłonić władze lokalne np. do utworzenia lub uporządkowania terenów (parki, ścieżki spacerowe) służących także stałym mieszkańcom.

Z tworzeniem domów spokojnej starości wiązać się mogą pewne trudności – od technicznych, np. związanych z utrudnieniami w trakcie budowy, po obawy mieszkańców przed nowym, przybyciem i pobytem „obcych”. Ogólnie jednak można stwierdzić, że liczba pozytywów przeważa potencjalne zagrożenia.

Tabela 4

Potencjalne kierunki oddziaływania w zakresie tworzenia i funkcjonowania domów opieki społecznej na terenach wiejskich

Przykłady oddziaływania na sytuację w okresie		
tworzenia DOS		funkcjonowania DOS
Potencjalnie pozytywne		
Aspekt gospodarczy	zapotrzebowanie na wykonawców	zatrudnienie pracowników
	wzrost lokalnych wynagrodzeń (korzyść dla pracowników)	wzrost lokalnych wynagrodzeń (korzyść dla pracowników)
	zapotrzebowanie na materiały budowlane	zapotrzebowanie na żywność
	zapotrzebowanie na materiały wyposażenia	zapotrzebowanie na środki farmaceutyczne i higieniczne
	budowa elementów infrastruktury technicznej	zapotrzebowanie na nośniki energii
	zapotrzebowanie na żywność	wzrost liczby mieszkańców i osób przyjezdnych
	zmiana kierunków wykorzystania zasobów lokalnych	zachęta do tworzenia obiektów związanych z obsługą większej liczby mieszkańców i gości
	wykorzystanie nieużytków	wzrost dochodów mieszkańców
		wzrost wydatków konsumpcyjnych i inwestycyjnych mieszkańców
		wzrost obrotów w sklepach i jednostkach usługowych
wzrost dochodów gminy i budżetu (podatki)		
spadek wydatków na zasiłki dla bezrobotnych		
Aspekt społeczny	aktywizacja rejonu	poprawa sytuacji na rynku pracy
	wzrost zainteresowania gminą	aktywizacja zawodowa mieszkańców (głównie kobiet)
		ograniczenie negatywnych skutków bezrobocia
		zachęta do poprawy zagospodarowania terenu
		tworzenie miejsca potencjalnie kulturotwórczego
		promocja gminy
		aktywizacja społeczeństwa
		wzrost zainteresowania gminą potencjalnych inwestorów
		zahamowanie migracji
osiedlanie się osób spoza gminy		
Potencjalnie negatywne		
Aspekt gospodarczy	wzrost kosztów pracy w gminie (element negatywny dla pracodawców)	obawy przed chorobami
	brak pracowników do pracy w innych jednostkach gminy	zwiększony ruch na drogach
Aspekt społeczny	uciążliwość związana z budową	napływ „obcych”/pensionariuszy
	niechęć mieszkańców	napływ „obcych”/gości
	„rozjeżdżenie” dróg	konflikty „swój”-„obcy”

Źródło: Opracowanie własne.

Wnioski

Przedstawione rozważania i analizy skłaniają do wysnucia kilku wniosków.

Wysycenie kraju w miejsca w domach opieki społecznej wzrosło prawie w całym kraju, najwyraźniej w województwach: pomorskim, śląskim i warmińsko-mazurskim. Na terenach wiejskich najwięcej ich przybyło na Mazowszu, Warmii i Mazurach, Podlasiu i Śląsku.

Tworzenie domów opieki społecznej na terenach wiejskich może stanowić szansę dla aktywizacji niektórych obszarów wiejskich. Już obecnie ok. 40% takich jednostek jest zlokalizowanych na terenach wiejskich. Zaletą takiej lokalizacji jest nieskażone powietrze, cisza, spokój, piękny krajobraz, miejsca spacerowe i nadal mniejsze koszty funkcjonowania niż w mieście.

Rolnictwo nie jest w stanie zapewnić całej ludności wiejskiej poziomu dochodu zbliżonego do osiąganego poza rolnictwem, zwłaszcza w mieście. Niezbędne jest poszukiwanie innych, pozarolniczych źródeł dochodu. W przyszłości coraz większą rolę w tym zakresie będą odgrywały działalności niszowe, takie jak np. produkcja i zbieranie ziół, tworzenie mikro stadnin koni, obiektów pobytowo-leczniczych (różne diety, ćwiczenia jogi), wypoczynku weekendowego, konferencyjnych, tradycyjnych zagród (i wsi), organizacja enoturystyki, wypożyczalnie kajaków i rowerów. Dotyczy to także tworzenia na wsi domów spokojnej starości. Nie trzeba jednak oczekiwać, że któraś z tych działalności pojedynczo stanie się tak ważna, że rozwiąże wszystkie problemy dochodowe ludności wiejskiej. Siłą wsi może być różnorodność, obok rolnictwa, oferty usług i produktów, z wykorzystaniem specyfiki regionów i innowacyjności ich mieszkańców oraz osób przyjezdnych, wnoszących nowego ducha do lokalnej społeczności.

Funkcjonowanie obiektów takich jak domy pomocy społecznej mogą przysporzyć terenom wiejskim wielu korzyści związanych z poprawą sytuacji zarobkowej, poziomem zatrudnienia, wzrostem popytu na lokalne produkty i usługi czy też rozwojem infrastruktury oraz życia kulturalnego. Choć można spodziewać się pewnych negatywnych opinii związanych z przyjazdem „obcych”, to wydaje się jednak, że obawy te mogą być rozwiane przez miejscowe władze samorządowe, a suma korzyści znacznie przeważa potencjalne zagrożenia.

Literatura

- BALIŃSKA A., ZAWADKA J., 2013: *Znaczenie agroturystyki w rozwoju obszarów wiejskich*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 102, 127–144.
- DRABARCZYK K., WRZESIŃSKA-KOWAL J., 2015: *Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 111, 19–31.

- FERENS E., 2013: *Turystka jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie województwa mazowieckiego*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 102, 113–126.
- GOLONKO M., 2017: *Produkcja surowca zielarskiego w Polsce*, [w:] J. Franc-Dąbrowska (red.), *Wyzwania współczesnej gospodarki w perspektywie badań młodych naukowców: aspekty teoretyczne i praktyczne*, t. 3, 19–26.
- GRZEJSZCZAK J., 1998: *Organizacja i wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw położonych we wsiach o zróżnicowanym udziale działalności pozarolniczej*, rozprawa doktorska, SGGW, Warszawa [manuskrypt].
- GRYGLAK M., WOJCIECHOWSKIA., 2016: *Zabezpieczenie logistyczne gospodarstw specjalizujących się w hodowli konia na przykładzie rozwiązania stosowanego w Ośrodku Jazdy Konnej w Budzistowie*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Logistyki* 1 (2), 5–13.
- GUS, 2016: *Obszary wiejskie w Polsce w 2014 roku*, Dział Wydawnictw Statystycznych GUS, Warszawa – Olsztyn.
- KLEPACKI B., GOLONKO M., 2015: *Produkcja surowców zielarskich alternatywą dla rolnictwa tradycyjnego*, *Wieś Jutra* 3, 22–23.
- KLEPACKI B., KLEPACKA A., 2012: *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gminy w rejonie zagrożonym depopulacją (na przykładzie miasta i gminy Drohiczyń)*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 99, 243–250.
- KŁODZIŃSKI M., 1996: *Wielofunkcyjność warunkiem aktywizacji gospodarczo-społecznej obszarów wiejskich*, [w:] *Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych, Księga Jubileuszowa*, IRWiR PAN, Warszawa, 155–168.
- KŁODZIŃSKI M., 2011: *Kondycja ekonomiczna sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2008–2009 a problemy rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, *Wieś i Rolnictwo* 2 (151), 9–29.
- KŁODZIŃSKI M., 2012: *Bariery wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, *Wieś i Rolnictwo* 2 (155), 40–56.
- PIZŁO-MAZURKIEWICZ A., 2013: *Enoturystyka jako szansa rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich*, Dom Organizatora, Warszawa – Toruń.
- Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 19 października 2005 r. w sprawie domów pomocy społecznej (Dz.U. 2005 nr 217, poz. 1837).
- SIUDEK T., DRABARCZYK K., JAKUBIEC A., 2017: *Rozwój gospodarczy powiatów i podregionów województwa mazowieckiego*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 117, 33–46.
- WILKIN J., 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [w:] *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa, 17–41.

The role of social welfare houses in rural areas activities – scale and development potential

Abstract: In the study the author took issues of the possibility of acquiring incomes in the country from alternative sources than the farming. He showed the niche activity possible forms, of social welfare centers with particular reference to connected with creating. In relation to extending the life of people and the change of the model of the life of families (peeling off from an extended families) an interest in places in such houses is increasing, and their number is increasing. About the 40% of such objects exists on the countryside, becoming a factor having an influence on a socioeconomic situation of communes. Functioning of such objects like care centers can cause the countryside many benefits associated with the income sphere, employments, with increase in demand for local products and services, or with development of infrastructure and of cultural life. It is possible to expect also certain negative opinions associated with the arrival of “strangers”. However the sum of the benefit much is outweighing potential hazards.

Key words: social welfare houses, multifunctional rural development

JEL classification: I15, O18, R11, R12

Otrzymano: 29 maja 2018 r. / Zaakceptowano: 25 czerwca 2018 r.

Received: 29 May 2018 / Accepted: 25 June 2018

Krzysztof Pakuła¹ , **Beata Kuziemska**¹ , **Joanna Trębicka**¹,
Krystyna Pieniak-Lendzion²

¹Wydział Przyrodniczy, ²Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Produkcja jabłek w Polsce – aspekty środowiskowe, ekonomiczne i logistyczne

Abstrakt: Celem pracy była ocena warunków środowiskowo-ekonomicznych uprawy jabłek w Polsce, w tym warunków glebowo-klimatycznych, poziomu produkcji i jej opłacalności oraz struktury zagospodarowania na podstawie materiałów źródłowych za pomocą metody opisowej i porównawczej. Polska ze względu na swoje dobre warunki glebowo-klimatyczne jest największym producentem jabłek w Unii Europejskiej i jednym z większych w skali świata. W strukturze zagospodarowania tych owoców dominuje przetwórstwo (produkcja soku zagęszczonego), następnie export i bezpośrednie spożycie. Zwiększenie wartości współczynnika opłacalności produkcji jabłek wymaga stałej optymalizacji warunków uprawy, wprowadzenia koncepcji logistyki do sprawnego zarządzania zaopatrzeniem, produkcją i dystrybucją oraz poszukiwania nowych rynków zbytu i efektywnych sposobów zagospodarowania nadpodaży owoców.

Słowa kluczowe: jabłka, rynek, produkcja, opłacalność, perspektywy rozwoju
Kody JEL: Q13, Q15, Q18, L11

Wstęp

Produkcja sadownicza jest uzależniona od jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (rodzaj gleb, zasoby wodne, ukształtowanie terenu), przebiegu warunków pogodowych (przymrozki, opady, gradobicia), prawidłowej agrotechniki (w tym nawożenia mineralnego i chemicznej ochrony roślin) oraz uwarunkowań społecz-

Krzysztof Pakuła <https://orcid.org/0000-0002-6568-0639>, Beata Kuziemska
<https://orcid.org/0000-0002-1619-0799>, Krystyna Pieniak-Lendzion <https://orcid.org/0000-0002-7309-4074>

 krzysztof.pakuła@uph.edu.pl, UPH, WP, ul. Prusa 14, 08-110 Siedlce

no-ekonomicznych (struktura agrarna, zasoby i kwalifikacje siły roboczej, poziom mechanizacji, podaż i cena środków produkcji, popyt i cena na owoce) [Piwowar 2014]. Produkcja owoców stanowi 23,6% wartości towarowej produkcji roślinnej w Polsce [GUS 2017a]. Opłacalność produkcji owoców zależy nie tylko od nakładów poniesionych na prowadzenie plantacji, ale przede wszystkim od cen skupu i wielkości plonów. W warunkach dużej zmienności cen i podaży owoców określanie kosztów produkcji stanowi podstawę rachunku ekonomicznego i oceny efektywności działalności gospodarczej [Paszko 2006].

Jabłka są podstawowym gatunkiem owoców uprawianych w strefie klimatu umiarkowanego, należą do najczęściej spożywanych owoców w stanie świeżym oraz są cenionym surowcem w przemyśle przetwórczym. Popularność jabłek wśród konsumentów wynika z ich walorów odżywczych – zdrowotnych i dietetycznych. Owoce te są cennym źródłem błonnika, pektyn, niezbędnych dla organizmu ludzkiego witamin A, B, PP, C, K, węglowodanów (glukoza, fruktoza), kwasów organicznych (jabłkowego, cytrynowego, winowego) i składników mineralnych. Zaletą jabłek jest ich mała kaloryczność (jabłko średniej wielkości ma 60 kcal) [Naszkowska 2017].

Polska jest największym producentem jabłek w Europie. W Polsce dojrzewa 23,0% jabłek w europejskich sadach, a co drugie eksportowane z UE jabłko pochodzi z Polski [Wilkanowska 2017]. Produkcja jabłek w Polsce w ostatnich latach wyróżniała się na tle innych sektorów produkcji owoców stopniowym zwiększaniem wydajności produkcji z jednostki powierzchni, przy zmniejszających się kosztach wytwarzania. W 2016 r. sady jabłoniowe stanowiły 72,4% powierzchni upraw drzew owocowych (wzrost o ok. 6,0% na przestrzeni lat 2005–2015), a jabłka stanowiły 88,7% zbiorów owoców w sadach w Polsce [GUS 2017a]. Najwięcej sadów jabłoniowych jest zlokalizowanych w województwie mazowieckim – 41,5% (okolice Grójca, Warki, Tarczyna), a znaczne ich obszary znajdują się także na terenie województw lubelskiego (12,8%), świętokrzyskiego (12,1%) i łódzkiego (10,9%). Najmniej upraw jabłoni występuje w województwach opolskim, śląskim, podlaskim i lubuskim (poniżej 1,0%) [GUS 2017b].

Intensyfikacja produkcji sadowniczej wymaga stosowania odpowiedniej ilości zabiegów agrotechnicznych (nawożenie, chemiczna ochrona roślin), co może mieć negatywny wpływ na jakość środowiska (gleba, wody powierzchniowe, gruntowe, równowaga biologiczna). Pozostałości nawozów mineralnych i pestycydów ulegają różnym przemianom, alokacji między jego elementami i nadmiernej akumulacji, powodując pogorszenie jakości środowiska i produkowanej żywności [Wieteska 2016]. W interesie producentów i konsumentów produktów rolnych należy zadbać o właściwe użytkowanie agroekosystemu w ramach integrowanej produkcji owoców (odpowiednia ilość zabiegów agrotechnicznych, dawki i terminy ich

stosowania, okresy karencji i prewencji), uwzględniając zrównoważenie interesów ekonomicznych, społecznych i przyrodniczych [Wójcik 2014].

Wzrost potencjału produkcyjnego polskich sadów jabłoniowych oraz poprawa jakości polskich jabłek i dostosowanie asortymentu ich odmian do oczekiwań konsumentów bezpośrednio przekłada się na zwiększenie konsumpcji w kraju, ale stanowi także szansę na zwiększenie wolumenu eksportu tych owoców. Niestety produkcja owoców w naszym klimacie jest sezonowa, a okres ich zbioru jest dość krótki. Zarządzanie logistyczne (planowanie, realizacja, kontrola przepływów materiałowych i informacji) może zapewnić lepszą organizację i efektywność działań w sferze zaopatrzenia, produkcji, dystrybucji owoców oraz sprawne dotarcie do odpowiedniej grupy odbiorców na krajowym i międzynarodowym rynku. Umożliwia zatem terminowe i rytmiczne dostarczanie dobrej jakości owoców przez cały rok [Chlebicka 2010].

Celem opracowania były charakterystyka warunków przyrodniczych uprawy jabłek w Polsce i jej wpływu na jakość środowiska przyrodniczego oraz ocena poziomu produkcji i jej opłacalności, struktury zagospodarowania i sposobu przetwarzania tych owoców na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia oraz wsparcia logistycznego w tym zakresie.

Metodyka badań

W pracy wykorzystano metody analizy i syntezy materiału źródłowego (wtórne dane literaturowe i eksperckie [Borowski i in. 2016, Grel 2016, Klimek 2016, Makosz 2016b, Wilkanowska 2017], opracowania tematyczne Głównego Urzędu Statystycznego [2016, 2017a, b]) z wykorzystaniem elementów analizy statystycznej, a wyniki przedstawiono za pomocą opisowej i porównawczej metody.

Do realizacji zakresu przedmiotowego podjętych badań posłużyła analiza warunków glebowo-klimatycznych i agrotechnicznych, wpływających na wielkość produkcji sadowniczej i jakość środowiska przyrodniczego, kluczowych elementów łańcucha logistycznego owoców oraz danych liczbowych dotyczących wybranych zagadnień związanych z rynkiem jabłek: zmian poziomu produkcji (powierzchnia uprawy, wielkość zbiorów, plon z jednostki powierzchni), jej opłacalności (ceny, koszty, współczynnik opłacalności) oraz struktury ich zagospodarowania (eksport, przetwórstwo, konsumpcja bezpośrednia). Współczynnik opłacalności produkcji jabłek przedstawiono jako stosunek wartości produkcji z powierzchni 1 ha (zł/ha) sadu do kosztów całkowitych (zł/ha) jej uzyskania w ujęciu procentowym [Brzozowski i in. 2015].

Warunki środowiskowe uprawy sadów jabłoniowych w Polsce

Jabłoń jest drzewem klimatu umiarkowanego, jednak jej odmiany różnią się znacznie wymaganiami cieplnymi w okresie wegetacji, a także wytrzymałością na mróz. Na przeważającym obszarze naszego kraju dobrze udają się odmiany, których owoce dojrzewają nie później niż ok. 140 dni po kwitnieniu. Południowa i południowo-zachodnia część Polski ma najlepsze warunki środowiskowe do uprawy późnych odmian jabłoni, których owoce wymagają do pełnego rozwoju nawet do 150 dni [Borkowska 2013].

Pod sady jabłoniowe prowadzone według zasad integrowanej produkcji (IP), uwzględniającej aspekt ochrony środowiska przyrodniczego i jakość owoców, należy przeznaczać najlepsze stanowiska. Korzystną lokalizacją są tereny wyniesione, łagodne stoki, zbocza oraz równiny. Na terenach nisko położonych tworzą się zastoiska mrozowe, z temperaturą o kilka stopni niższą niż na terenach leżących powyżej. Zwiększa to ryzyko przemarznięcia drzew w trakcie ostrych zim oraz uszkodzeń pąków, kwiatów i zawiązków owocowych podczas wiosennych przymrozków. Gleby przeznaczone do upraw sadowniczych powinny być żyzne, zasobne w składniki pokarmowe i substancję organiczną, przewiewne i mieć odczyn lekko kwaśny. Zakwaszenie gleby w wyraźny sposób pogarsza odżywianie roślin makroelementami (N, P, K, Mg, Ca), a równocześnie wskutek zwiększenia stopnia rozpuszczalności wzrasta pobieranie mikrośladków (Fe, Mn, Zn, Cu, B) i metali ciężkich (Co, Pb, Cd, As), których nadmierne ilości w owocach są niepożądane [Wójcik 2014]. Sady jabłoniowe należy zakładać na glebach wytworzonych z glin, utworów pyłowych czy piasków naglinowych, które wykazują dobre natlenienie do znacznych głębokości. Szczególną uwagę należy również zwracać na głębokość występowania wody gruntowej, której poziom nie powinien podlegać znacznym wahaniom w sezonie wegetacyjnym. Nie należy uprawiać jabłoni na glebach ciężkich o poziomie wód gruntowych wyższym niż 90–100 cm (drzewa karłowe) i 140 cm (drzewa na podkładkach półkarłowych). Planując założenie sadu, należy uwzględnić stopień zagrożenia skażeniami pochodzącymi z zakładów przemysłowych i bliskości szlaków komunikacyjnych (możliwość zanieczyszczenia metalami ciężkimi, WWA) [Mochecki 2014].

Wymagania konsumentów krajowych i zagranicznych (detalicznych i hurtowych, osób fizycznych i zakładów przetwórczych) w stosunku do jakości owoców są coraz bardziej wygórowane – jest to bowiem jeden z czynników warunkujących sukces handlowy. Kluczową rolę w uzyskaniu owoców dobrej jakości odgrywają prawidłowa agrotechnika uprawy oraz stała kontrola jakości na wszystkich etapach produkcji, dystrybucji i przechowywania owoców. Uwagę zwraca się m.in. na wybarwienie skórki, skład chemiczny, jędrność i brak uszkodzeń mechanicznych [Marek 2015a].

Stosowanie nawożenia mineralnego i chemicznych środków ochrony roślin przed chorobami, szkodnikami i chwastami w agrotechnice upraw sadowniczych stało się niezbędnym elementem wpływającym na zwiększanie plonu owoców i wydłużanie ich trwałości, zapewniającym efektywność ekonomiczną prowadzonej działalności gospodarczej. Niewłaściwe z nimi postępowanie może stanowić jednak zagrożenie dla środowiska naturalnego (zanieczyszczenie gleby i wody, zachwianie równowagi biologicznej, ograniczenie aktywności mikrobiologicznej) i jakości owoców (akumulacja niepożądanych związków chemicznych – substancji aktywnych i przekroczenie dopuszczalnych zawartości związków mineralnych i organicznych) oraz bezpośrednio i pośrednio wpływa na zdrowie człowieka na skutek wprowadzenia szkodliwych substancji i pierwiastków do łańcucha pokarmowego [Wieteska 2016]. Niewłaściwe nawożenie stymuluje zakwaszenie środowiska glebowego i zachwianie równowagi jonowej między składnikami pokarmowymi (wzrost zawartości potasu w glebie powoduje zmniejszenie zawartości magnezu i wapnia w owocach) [Wójcik 2014]. W wyniku niezbilansowanego nawożenia mineralnego oraz wieloletniego stosowania pestycydów dochodzić może do akumulacji metali ciężkich w poziomach powierzchniowych gleb, przy jednoczesnym zmniejszeniu zawartości glebowej materii organicznej. Zawartość całkowita metali ciężkich, a zwłaszcza ich form przyswajanych dla roślin, w glebach pod uprawami sadowniczymi nie przekracza poziomu dopuszczalnego dla upraw sadowniczych [Kobierski 2004]. W środowisku glebowym zawartość pozostałości herbicydów, stosowanych przy zwalczaniu chwastów, jest na niskim poziomie (od poniżej 0,0005 do 0,046 mg/kg) i zależy głównie od rodzaju, dawki i terminu aplikacji [Domaradzki i in. 2011]. W Polsce wykrywane są incydentalnie pozostałości środków ochrony roślin w płodach rolnych – ok. 2% badanych w 2016 r. próbek jabłek zawierało przekroczenie najwyższego dopuszczalnego poziomu pozostałości (NDP) substancji aktywnych. Oznacza to, że prawidłowo stosowane środki ochrony roślin nie stanowią zagrożenia dla konsumentów i środowiska naturalnego [Miszczak 2016].

Wielkość i opłacalność produkcji jabłek w Polsce

W latach 2014–2016 w porównaniu do 2013 r. w Polsce zanotowano spadek powierzchni uprawy jabłoni, ale potencjał produkcyjny sadów jabłoniowych jest w dalszym ciągu bardzo duży. Produkcja jabłek w 2016 r. wyniosła ok. 3604,3 tys. t i była większa o 13,6% niż w 2015 r. (ponad 50,0% wyższa w stosunku do roku 2005), przy mało zróżnicowanym średnim plonie tych owoców z jednostki powierzchni sadów jabłoniowych (tab. 1).

Opłacalność produkcji to stosunek wielkości produkcji towarowej do poniesionych kosztów całkowitych. Na opłacalność produkcji jabłek wpływa zatem głównie wielkość plonów, jakość owoców, koszty produkcji, ceny skupu. Plony i ceny pod-

Tabela 1

Produkcja jabłek w Polsce w latach 2005–2016

Wyszczególnienie	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Powierzchnia uprawy jabłek [tys. ha]	169,7	170,4	193,4	176,3	180,4	177,2
Udział w ogólnej powierzchni upraw drzew owocowych [%]	66,8	61,8	70,5	69,8	72,6	72,4
Zbiory jabłek [tys. t]	2075,0	1877,9	3085,1	3195,3	3168,8	3604,3
Udział w zbiorach owoców z drzew ogółem [%]	85,7	84,7	87,6	88,3	88,5	88,7
Średni plon jabłek [dt/ha]	198,0	201,2	220,8	199,7	203,8	199,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS [2016, 2017a, 2017b].

legają zmianą w czasie i przestrzeni. Na wielkości plonu wpływ mają głównie czynniki pogodowe, a na ceny produktów rolnych i środków produkcji – uwarunkowania i mechanizmy rynkowe, których skutkiem jest wynik ekonomiczny działalności gospodarczej. Jednak to wahania cen sprzedaży owoców mają zdecydowanie większy wpływ na opłacalność produkcji sadowniczej niż wahania wielkości uzyskiwanego plonu. Zwiększaniu produkcji jabłek w ostatnich latach nie towarzyszyło większe zapotrzebowanie, zarówno na jabłka deserowe, jak i przemysłowe. Wzrost poziomu zbiorów jabłek w ostatnich latach miał wpływ na obniżenie poziomu cen ich skupu, co może spowodować rezygnację pewnej grupy gospodarstw sadowniczych z towarowej produkcji jabłek. Aby temu zapobiec, należy podjąć działania zmierzające do utrzymania opłacalnej produkcji tych owoców: ograniczyć wzrost powierzchni sadów jabłoniowych, poprawić jakość jabłek i dostosować ich asortyment do potrzeb konsumentów, wykorzystać do produkcji np. biogazu [Makosz 2016a]. Utrzymywanie nieopłacalnej produkcji jabłek przemysłowych występuje na ogół w gospodarstwach o wielokierunkowym profilu produkcji rolniczej, w przypadku których relatywnie duże plony jabłek i niskie ceny skupu zapewniają większy dochód niż ten uzyskiwany z innych roślin rolniczych uprawianych na podobnej powierzchni [Makosz 2017]. Dane dotyczące kształtowania się podstawowych parametrów ekonomicznych produkcji jabłek w Polsce w latach 2004–2015 przedstawiono w tabeli 2. W latach 2004–2007 średnie plony jabłek były na poziomie nieco poniżej 30 t/ha. W 2007 r. nastąpiło ich drastyczne obniżenie związane z katastrofalnymi przymrozkami wiosennymi. W latach 2008–2010 plony wzrosły do 40–45 t/ha, a w 2010 roku kolejne przymrozki w okresie kwitnienia spowodowały spadek średnich plonów do poziomu 28 t/ha. W następnych latach obserwowano jednak tendencję wzrostową – do wartości prawie 50 t/ha w 2015 r.

Najmniejsze koszty bezpośrednie i całkowite (tab. 2) stwierdzono w sezonie 2004/2005 – odpowiednio 0,24 i 0,66 zł/kg, a największe – bezpośrednie (0,59 zł/kg) w sezonie 2013/2014 i całkowite (1,34 zł/kg) w sezonie 2010/2011. W cyklu dziesięcioletnim najniższą cenę ogółem (0,78 zł/kg) odnotowano w sezonie 2009/2010,

Tabela 2
Opłacalność produkcji jabłek w latach 2004–2015

Sezon	Plon [t/ha]	Koszty [zł/kg]		Średnia cena ogółem [zł/kg]	Współczynnik opłacalności produkcji [%]	Udział gospodarstw z produkcją opłacalną [%]
		A	B			
2004/05	29,6	0,24	0,66	0,82	124,0	53,0
2005/06	27,5	0,26	0,83	0,83	100,0	53,0
2006/07	26,6	0,30	0,81	1,08	158,0	78,0
2007/08	15,9	0,55	1,20	1,77	147,0	74,0
2008/09	45,0	0,31	0,83	0,85	102,0	47,0
2009/10	40,0	0,33	0,91	0,78	86,0	23,0
2010/11	28,0	0,49	1,34	1,77	132,0	76,0
2011/12	36,8	0,56	0,95	1,26	133,0	71,0
2012/13	44,8	0,43	0,96	1,31	136,0	77,0
2013/14	41,0	0,59	1,06	1,15	108,0	50,0
2014/15	49,5	0,49	1,01	1,10	109,0	38,0

A – koszty bezpośrednie, B – koszty całkowite.

Źródło: Klimek [2016].

a najwyższą (1,77 zł/kg) w sezonach 2007/2008 oraz 2010/2011, co jest związane ze zmniejszeniem plonów spowodowanych przymrozkami. Inaczej przedstawiały się wartości współczynnika opłacalności i udział gospodarstw z opłacalną produkcją jabłek. W analizowanym okresie najmniejszą wartość oba wskaźniki miały w sezonie 2009/2010 – odpowiednio 86,0% i 23,0%, a największą w sezonie 2006/2007 – odpowiednio 158,0 i 78,0%. Kierczyńska [2004] podaje, że ponad połowę kosztów produkcji jabłek stanowiły koszty materiałowe, pracy najmniejszej siły roboczej, usług oraz użytkowania własnych maszyn. Koszty chemicznej ochrony roślin i koszty pracy ludzkiej stanowią największy udział w kosztach ponoszonych przy towarowej produkcji jabłek. W gospodarstwach sadowniczych nakłady pracy są ok. trzy razy większe niż w gospodarstwach o typowym kierunku produkcji rolniczej, a opłacalność produkcji maleje przy wzroście udziału kosztów pracy i amortyzacji w strukturze poniesionych kosztów [Zmarlicki i Brzozowski 2014].

Rynek produkcji jabłek w Polsce wymaga konsolidacji producentów – zrzeszania się w grupy producenckie, które umożliwią poprawę wskaźnika opłacalności produkcji w wyniku negocjowania korzystnych cen skupu owoców i warunków ich sprzedaży. Wspólne inwestycje grupy w zakresie optymalizacji procesów logistycznych (budowa i eksploatacja przechowalni owoców, zakup specjalistycznych środków transportu, rozwiązania w zakresie opakowalnictwa i ekologii) mogą przy-

czynić się do uzyskania przewagi konkurencyjnej na krajowym i międzynarodowym rynku [Brzozowski i in. 2015].

Wielu producentów jabłek w celu zwiększenia opłacalności produkcji i rentowności posiadanych sadów zredukowało koszty produkcji, ograniczając wydatki na pestycydy, nawozy mineralne, nowe technologie i pracę najemną. Taka postawa może doprowadzić do osłabienia kondycji drzew, spadku plonowania, a nawet wejścia drzew w cykl przemiennej owocowania. Należy raczej wprowadzić zmiany w organizacji gospodarstwa, opierając jego funkcjonowanie na logistycznym zarządzaniu w sferze zaopatrzenia w środki produkcji, uprawy i ochrony sadów (produkcji) oraz sprzedaży owoców (dystrybucji), co umożliwi zwiększenie dochodowości produkcji jabłek [Marek 2015b].

Logistyka i zagospodarowanie jabłek w Polsce

Logistyka owoców łączy ich producentów, przetwórców i konsumentów indywidualnych, wymaga precyzji w planowaniu, ścisłej kontroli kosztów i realizacji dostaw na czas. Sprawnie funkcjonujący łańcuch logistyczny skraca czas pomiędzy zbiorem owoców i ich zagospodarowaniem, ogranicza wpływ czynników zewnętrznych na jakość owoców i zapewnia bezpieczeństwo ich dostaw do odbiorców. W logistycznym łańcuchu dostaw owoców występuje wiele ogniw (sady, sortownie, pakownie, przechowalnie, magazyny), które powiązane są logistycznym procesem transportu, który musi uwzględnić małą podatność transportową owoców i konieczność zachowania ich wysokiej jakości. Krytyczne obszary związane z logistyką wynikają z ich małej trwałości (2–5% strat na poszczególnych etapach łańcucha logistycznego). Ze względu na dużą zawartość wody i wysoki poziom aktywności biologicznej niezbędne jest zachowanie odpowiednich warunków w czasie transportu i przechowywania tej grupy produktów (temperatura 0,5–6°C, wilgotność 90–95% i skład chemiczny atmosfery – redukcja zawartości tlenu średnio do 2–3% i podwyższenia stężenia dwutlenku węgla średnio do 5–15%). Upraszczanie łańcuchów dostaw doprowadzi do zmniejszenia strat owoców na drodze od rolnika do konsumenta oraz zwiększy popyt poprzez obniżenia ich cen detalicznych. Zwiększa się rola centrów logistycznych w handlu owocami, w których realizowane są kompleksowe usługi z zakresu gospodarki magazynowej, transportu, marketingowego systemu informacji, finansowania transakcji i ubezpieczenia kontraktu, które dotyczą zwłaszcza dużych dostaw jednorodnych jakościowo produktów przez cały rok [Chlebicka 2010, Domaradzki 2012, Kisielewski i Popek 2017].

Na przestrzeni ostatnich lat nie zmieniła się w dużym stopniu struktura zagospodarowania jabłek w Polsce (tab. 3). Dominującym odbiorcą jabłek jest przemysł przetwórczy, niezależnie od aktualnie panujących tendencji co do odmian i typów sadów, sposobów ich prowadzenia, polityki marketingowej producentów owoców i organizacji produkcji [Makosz 2016b].

Tabela 3

Struktura zagospodarowania jabłek w Polsce w latach 2015 i 2016

Wyszczególnienie	2015	2016
	Udział [%]	
Przetwórstwo	56,0	57,0
Eksport	24,0	27,0
Spożycie w kraju łącznie z bezpłatną dystrybucją	20,0	16,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Makosz [2016b].

W 2015 r. ponad połowa wyprodukowanych jabłek (56,0%) trafiła do przemysłu przetwórczego, 24,0% na eksport, a pozostałe 20,0% – do bezpośredniego spożycia w kraju. Mimo aktywnych działań na rzecz zastąpienia rosyjskiego rynku, polski eksport jabłek w 2015 r. był mniejszy o 23,1% w porównaniu do 2013 r. W 2016 r. stwierdzono, że przetwórstwo jabłek było na podobnym poziomie jak rok wcześniej, udział eksportu zwiększył się o 3,0% (68,0% eksportowanych jabłek trafiło na rynki pozaunijne – Białoruś, Kazachstan, Rumunia, Serbia), a krajowe spożycie bezpośrednie zmniejszyło się o 4,0% (głównie na skutek wysokich cen detalicznych jabłek deserowych) [Wilkanowska 2017].

Wprowadzenie rosyjskiego embarga w 2014 r., które zablokowało eksport owoców do tego kraju, wymusiło wprowadzenie pewnych zmian organizacyjnych na rynku jabłek. Polscy producenci tych owoców musieli zmierzyć się z nadwyżką produkcji, ponieważ rynek rosyjski był odbiorcą 55,0% polskiego eksportu jabłek, co stanowiło 22,0% produkcji tych owoców w Polsce. W związku z tym należało znaleźć nowe rynki zbytu. W latach 2013–2015 polski eksport jabłek do krajów UE wzrósł o 81,8%, co stanowiło 34,2% polskiego eksportu jabłek do Rosji z 2013 r. Liczba importerów polskich jabłek zwiększyła się w 2015 r. do 81 krajów wobec 55 krajów w 2013 r. (wzrost o 47,2% głównie o kraje z Azji i Afryki), a eksport jabłek na nowe rynki w 2015 r. wyniósł 41,2 tys. t (6,2% polskiego eksportu jabłek do Rosji w 2013 r.) [Borowski i in. 2016].

Wzrost eksportu polskich jabłek był możliwy ze względu na relatywnie niskie ceny tych owoców i utrzymywanie się tendencji spadkowej zbiorów jabłek w krajach zachodnioeuropejskich. Konieczne jest jednak dalsze zwiększanie koncentracji podaży jabłek i usprawnianie logistycznego łańcucha dostaw oraz ponoszenie nakładów na akcje reklamowe promujące polskie owoce na międzynarodowych rynkach [Kraciński 2014]. Po wprowadzeniu rosyjskiego embarga Komisja Europejska uruchomiła mechanizm rekompensat w zamian za przekazanie owoców do bezpłatnej dystrybucji (tzw. wycofywanie owoców z rynku). Dzięki temu działaniu pomocowemu udało się uniknąć destabilizacji na rynku owoców i znacznych obniżek ich cen na rynkach hurtowych. Spożycie jabłek w gospodarstwach domowych na osobę w 2015 r. wyniosło 13,2 kg wobec 14,0 kg w 2014 r. i 13,6 kg w 2013 r. Wzrost spo-

życia jabłek w 2014 r. był efektem licznych akcji społecznych i promocyjnych, był przejściowy i nie przełożył się na trwały wzrost konsumpcji [Borowski i in. 2016]. Do przetwórstwa wykorzystywane są głównie jabłka przemysłowe pochodzące z sadów przemysłowych i przydomowych oraz odsortu jabłek deserowych. Duży udział w przetwórstwie mają także jabłka deserowe, na które w danej klasie nie ma zbytu na krajowym i zagranicznym rynku (nadwyżka produkcyjna) [Makosz 2017].

Przetwory z jabłek są ważną częścią diety człowieka, a wielkość ich produkcji i spożycie systematycznie wzrasta. W przetwórstwie jabłek zdecydowanie pierwsze miejsce zajmuje produkcja koncentratu soku jabłkowego, w której wykorzystane zostało 87,9% jabłek przeznaczonych na przemysłowe przetworzenie. Pozostałe znaczące produkty przetwórstwa to: soki naturalne – 8,36%, jabłka mrożone – 1,71% (tab. 4).

Tabela 4

Zagospodarowanie jabłek przemysłowych w Polsce

Rodzaj produkcji	Ilość [tys. t]	Udział [%]
Koncentrat KSJ	2050,0	87,9
Soki naturalne NFC	195,0	8,36
Cydr	25,0	1,07
Moszcze – produkcja win	10,0	0,43
Jabłka mrożone	40,0	1,71
Musy i przecieri	12,0	0,52
Susze i liofilizaty	1,0	0,04

Źródło: Grel [2016].

Przetwórstwo jabłek i innych owoców w Polsce wymaga systematycznej modernizacji i rozbudowy infrastruktury w celu pozyskiwania pełnowartościowych surowców do produkcji szerokiego asortymentu przetworów według procedur technologicznych, zapewniających zwiększenie popytu i konsumpcji na te produkty na rynku krajowym i za granicą.

Podsumowanie

W Polsce występują korzystne warunki glebowe i klimatyczne do uprawy sadów jabłoniowych, a produkowane jabłka charakteryzują się dobrymi parametrami jakościowymi. Jabłka należą do najczęściej spożywanym owoców w stanie świeżym oraz są cenionym surowcem w przemyśle przetwórczym. Polska jest największym producentem jabłek w Europie i jednym z większych na świecie. Integrowana produkcja owoców wymusza racjonalne stosowanie chemicznych środków produkcji

(ograniczanie lub zmianę rodzaju), przestrzeganie terminów i dawek, co pozytywnie wpływa na jakość produkowanej żywności i ogranicza ryzyko zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego.

W produkcji jabłek można zauważyć trzy podstawowe tendencje: wzrost plonów i zbiorów przy zmniejszaniu powierzchni sadów towarowych, zwiększenie wymagań jakościowych ze strony odbiorców i nieopłacalność produkcji zwłaszcza owoców niskiej jakości. Na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia współczynnik opłacalności produkcji jabłek i udział gospodarstw sadowniczych z produkcją opłacalną wykazują stopniowe zmniejszanie, co spowodowane jest nie tylko niesprzyjającymi w niektórych latach warunkami atmosferycznymi (przymrozki w okresie kwitnienia, susza i gradobicia), ale przede wszystkim nałożonym przez Rosję w 2014 r. embargiem na handel owocami. Polscy producenci jabłek musieli zmierzyć się z nadwyżką produkcji i w związku z tym należało znaleźć nowe rynki zbytu (UE, Azja, Afryka). Na opłacalność produkcji jabłek wpływ mają przede wszystkim koszty i wielkość produkcji oraz cena sprzedaży. Opłacalność produkcji jabłek w najbliższej przyszłości mogą zapewnić plony na poziomie powyżej 50 t/ha, w których ponad 70,0% owoców stanowią poszukiwane odmiany o wysokiej jakości. W strukturze zagospodarowania wolumenu produkcji jabłek dominuje przetwórstwo, następnie export i bezpośrednie spożycie. Przetwory z jabłek są ważną częścią diety człowieka. Najważniejszym produktem przetwórstwa jabłek w Polsce jest koncentrat soku jabłkowego i soki naturalne (ponad 96% przetworzonych owoców).

Przyszłość sadownictwa w Polsce w warunkach utrzymania rosyjskiego embarga i zapewnienia w tych warunkach co najmniej minimalnego poziomu opłacalności produkcji to wiele uzupełniających się działań ze strony środowiska producentów rolnych, przemysłu, nauki i polityki w celu zwiększania konsolidacji branży sadowniczej, upowszechniania specjalistycznej wiedzy, wspierania eksportu – promocja produktów i dywersyfikacja rynków zbytu (utrzymanie stanu posiadania i zdobywanie nowych), produkowania owoców poszukiwanych odmian (dopasowanie do koniunktury rynkowej i struktury geograficznej polskiego eksportu) o bardzo dobrych parametrach jakościowych, w zaplanowanych ilościach, czasie i miejscu (efektywna logistyka), w ostateczności ograniczanie produkcji – stopniowa likwidacja sadów jabłoniowych i wycofanie jabłek z produkcji.

Literatura

- BORKOWSKA A., 2013: *Zmiany na rynku jabłek w Polsce z uwzględnieniem jabłek regionalnych*, Roczniki Ekonomii Rolnictwa Obszarów Wiejskich 100 (1), 152–167.
- BOROWSKI J., GIRAUD J.B., JULLIARD D., 2016: *Kiedy polski rynek jabłek odzyska równowagę*, Francusko-Polska Izba Gospodarcza, <http://ccifp.pl/kiedy-polski-rynek-jabłek-odzyska-równowagę> [dostęp: 21.11.2017].

- BRZOZOWSKI P., MAROSZ A., ZMARLICKI K., 2015: *Uwarunkowania w produkcji ogrodnictwa w Polsce w 2015 roku*, Instytut Ogrodnictwa w Skierniewicach, Skierniewice.
- CHLEBICKA A., 2010: *Zmiany organizacyjne i instytucjonalne w logistyce świeżych owoców i warzyw w Polsce*, *Logistyka* 3, 1–12.
- DOMARADZKI A., 2012: *Wsparcie logistyczne w obszarach produkcji i przetwórstwa owoców miękkich*, *Logistyka* 4, 897–904.
- DOMARADZKI K., SADOWSKI J., KUCHARSKI M., 2011: *Poziom pozostałości substancji aktywnych herbicydów w glebie w zależności od wybranych czynników*, *Roczniki Gleboznawcze* 62 (1), 32–38.
- GREL P., 2016: *Jabłkowe problemy – przetwórstwo*, portal ogródinfo.pl, <https://www.ogrodinfo.pl/rynki-i-prawo/jablkowe-problemy-przetworstwo> [dostęp: 12.11.2017].
- GUS, 2016: *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, Dział Wydawnictw Statystycznych GUS, Warszawa.
- GUS, 2017a: *Wyniki produkcji roślinnej w 2016*, Dział Wydawnictw Statystycznych GUS, Warszawa.
- GUS, 2017b: *Produkcja upraw rolniczych i ogrodnictwa w 2016 roku*, Dział Wydawnictw Statystycznych GUS, Warszawa.
- KIERCZYŃSKA S., 2004: *Typ sadu a wielkość i struktura kosztów produkcji jabłek*, *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 360, *Ogrodnictwo* 38, 83–96.
- KISIELEWSKI P., POPEK A., 2017: *Analiza łańcucha dostaw owoców z Polski do Chin*, *Autobusy* 3, 40–44.
- KOBIERSKI M., 2004: *Zawartość miedzi, cynku, manganu i żelaza w glebach sadów jabłoniowych w 27 i 30 roku ich użytkowania*, *Acta Scientiarum Polonorum, Hortorum Cultus* 3 (2), 161–170.
- KLIMEK G., 2016: *Produkcja jabłek wciąż opłacalna?*, *Sad Nowoczesny* 3, 10.
- KRACIŃSKI P., 2014: *Polski eksport jabłek na tle światowego handlu jabłkami*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 16 (3), 159–164.
- MAKOSZ E., 2016a: *O perspektywach i sytuacji na rynku jabłek*, portal Sady.Ogrody.pl, http://www.sadyogrody.pl/owoce/101/prof_makosz_o_perspektywach_i_sytuacji_na_rynku_jablek,5652.html [dostęp: 16.10.2017].
- MAKOSZ E., 2016b: *Zbiory i zagospodarowanie jabłek, aktualnie i w przyszłości*, portal SadNowoczesny.pl, <http://www.sadnowoczesny.pl/artykuly/ceny-owocow/zbiory-i-zagospodarowanie-jablek-aktualnie-i-w-przyszlosci> [dostęp: 18.10.2017].
- MAKOSZ E., 2017: *Jabłka przemysłowe w tym roku i nie tylko*, portal SadNowoczesny.pl, <http://www.sadnowoczesny.pl/artykuly/ceny-owocow/jablka-przemyslowe-w-tym-roku-i-nie-tylko> [dostęp: 16.10.2017].
- MAREK Z., 2015a: *Jak możemy wpłynąć na wybarwienie jabłek?*, *Sad Nowoczesny* 6, 10–11.
- MAREK Z., 2015b: *Ekonomiczne aspekty produkcji sadowniczej. Sadownikom pod rozważę*, Wielkopolska Izba Rolnicza, http://www.wir.org.pl/raporty/2015_03_04_sady [dostęp: 18.10.2017].
- MISZCZAK A., 2016: *Badanie pozostałości środków ochrony roślin w ramach urzędowej kontroli ich stosowania – raport za rok 2016*, Instytut Ogrodnictwa w Skierniewicach, Skierniewice.
- MOCHECKI J., 2014: *Metodyka integrowanej produkcji jabłek*, Państwowa Inspekcja Ochrony i Nasiennictwa, Główny Inspektorat, Warszawa.

- NASZKOWSKA K., 2017: *Jemy coraz mniej jabłek, choć produkujemy ich najwięcej w Europie*, portal Wyborcza.pl, <http://wyborcza.pl/7,155287,21998982,jemy-coraz-mniej-jabłek-choc-produkujemy-ich-najwięcej-w-europie.html> [dostęp: 10.04.2018].
- PASZKO D., 2006: *Wybrane problemy rachunku ekonomicznego na przykładzie specjalistycznych gospodarstw sadowniczych województwa lubelskiego*, Zeszyty Naukowe Instytutu Sadownictwa i Kwiaciarnictwa 14, 95–105.
- PIWOWAR A., 2014: *Drugi agregat agrobiznesu – rolnictwo*, [w:] S. Urban (red.), *Agrobiznes i biobiznes. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo UE we Wrocławiu, 36–42.
- WIETESKA S., 2016: *Pozostałości pestycydów w płodach rolnych w Polsce w świetle założeń zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego We Wrocławiu 437, 482–493, DOI: 10.15611/pn.2016.437.46
- WILKANOWSKA A., 2017: *Potencjał produkcji jabłek w Polsce*, Portal Wysokich Płonów, <http://portalwysokichplonow.pl/potencjal-produkcji-jabłek-w-polsce> [dostęp: 30.10.2017].
- WÓJCIK P. (red.), 2014: *Zrównoważone nawożenie roślin ogrodnictwa*, Instytut Ogrodnictwa, Skierniewice.
- ZMARLICKI K., BRZOZOWSKI P., 2014: *Koszty ochrony sadów jabłoniowych w produkcji konwencjonalnej i ekologicznej*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 16 (5), 244–247.

The production of apple in Poland – environmental, economics and logistics aspects

Abstract: The aim of this paper was to assess the environmental and economic conditions of apple cultivation in Poland, including soil and climate conditions, production level and its profitability, the structure of management based on source materials using a descriptive and comparative method. Due to good soil and climatic conditions, Poland is the largest producer of apples in the EU and one of the largest in the world. In the utilization structure of these fruits is dominated by food processing (especially production of concentrated juice), followed by export and direct consumption. Increasing the values of profitability production index, requires optimization of cultivation conditions, introduction of the logistics concept for efficient management of supply, production and distribution as well as searching for new markets and effective ways of managing the oversupply of fruit

Key words: apples, market, production, profitability, development perspectives

JEL classification: Q13, Q15, Q18, L11

Otrzymano: 8 stycznia 2018 r. / Zaakceptowano: 18 kwietnia 2018 r.
Received: 8 January 2018 / Accepted: 18 April 2018

Marta Gacparska , **Mariusz Panczyk** , **Iwona Traczyk**

Wydział Nauki o Zdrowiu
Warszawski Uniwersytet Medyczny

European Food Safety Authority as the source of information on food and nutrition

Abstract: European Food Safety Authority (EFSA) was set up by the European Union that operates independently of the European legislative and executive institutions (Commission, Council, Parliament) and EU Member States. It was established in 2002 to be a source of scientific advice and communication on risks associated with the food chain. European Food Safety Authority is responsible for risk assessment, and also has a duty to communicate its scientific findings to the public. It produces scientific opinions and advice that constitute the basis for European policies and legislation. It also plays an important role in collecting and analysing data to ensure that European risk assessment is supported by the most comprehensive scientific information available. Thus, it is the treasure trove for present and future public health specialists and nutritionists. Since 29 February 2008 when the Polish EFSA Focal Point was established at the Chief Sanitary Inspectorate EFSA's word has become potentially more reachable for Polish consumers and entrepreneurs. The purpose of this study was to evaluate the knowledge of university students of public health, dietetics and other disciplines related to human nutrition on EFSA's objective and scope of its operation as well as to assess EFSA as a potential source of information for them. The study was carried out using the CAWI method from June to November 2017 among 201 students of public health (68 students) and faculties related to human nutrition (133 students). Among them, 85% of public health students did not work and 82% of students of faculties related to human nutrition neither did. The most of public health students were in their fourth year and among students of faculties related to human nutrition a group in third year the accounted for the greatest part. Results were analysed using configure frequency analysis (CFA) and χ^2 test. Results indicate that 41% of public health student and 11% of students of human nutrition related faculties did not know EFSA at the moment of participation in the study. In both groups of public health students and students of human nutrition related faculties, more participants were not encouraged by the university to use information published by EFSA (respectively

87 and 63%). Only 4% of public health students and 38% of students of faculties related to human nutrition did use at least once information published by EFSA. The most often indicated cause of not using EFSA's resources was lack of awareness of possibility to explore it (62%). In general, more students of faculties related to human nutrition did know EFSA's activities, were encouraged to use its information and were interested in Polish fanpage of EFSA than public health students. The knowledge of students about EFSA and the possibility of using its resources is insufficient. It is reasonable to include EFSA-related topics in the study program of public health faculty and human nutrition-related faculties in order to better familiarize students with EFSA resources and show them what tools and opportunities they offer in their academic and professional life.

Key words: EFSA, EFSA knowledge, opinions, students

JEL classification: I18, I19, I20, I21

Introduction

Food safety issues are strategically important for many public and private areas. They are one of the highest priorities for public health at national, community and international level.

An increasingly number of areas related to the safety of the food chain, major environmental challenges, the globalisation of trade, the introduction of novel foods and of new food processing technologies may expose the food chain to new risks [Altieri et al. 2011]. Moreover, food crises of the nineties of the 20th century (food disease, dioxin etc.) has contributed to changes of nutritional habits and have led consumers to be more sensitive to food quality and safety. It also caused consequences in economic sense; risk managers were forced to search and develop a more effective food safety system.

In January 2000, the European Commission, aiming at providing the highest level of food safety and the highest possible standards of human health protection adopted the “White Paper on Food Safety” [European Commission 2000]. The document appointed an approach to the matter of an integrated and coordinated food safety policy.

Subsequently, in January 2002 under Regulation 178/2002 European Food Safety Authority (EFSA) has been established. As stated in this regulation, its main mission is “to provide scientific advice and scientific and technical support for the Community's legislation and policies in all fields which have a direct or indirect impact on food and feed safety. It shall provide independent information on all matters within these fields and communicate on risks.”. European Food Safety Authority has been tasked with: (i) issuing scientific opinions allowing for risk assessment, (ii) promoting and coordinating the development of risk assessment methodologies, (iii) commissioning scientific studies, (iv) summarising, analysing and collecting scien-

tific and technical data, (v) identifying emerging risks, (vi) establishing a system of networks of relevant organizations, (vii) assisting the EC in crisis management, (viii) providing independent information to the public and interested parties on all matters within its mission with a high level of transparency and (ix) announcing the risks. European Food Safety Authority's Founding Regulation establishes EFSA as a body that operates independently of the European legislative and executive institutions (Commission, Council, Parliament) and EU member states [Regulation 178/2002, Hugas 2007, Proceedings... 2012].

Over two decades many steps have been taken to make food chain safer in the EU. A lot of data has been collected which created strong scientific ground for food science. Within one year EFSA publishes significant number of scientific publications, shares information on current topic related to food and feed in varied forms such as textual statements, infographics, videos ect. In cooperation with the European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC), EFSA produces annual EU Summary Reports (EUSR) that cover all information on the food chain. This short review gives insights into the achievements made with integrated food-chain data collection and information system and presents challenges that have to be faced to improve the quality and the effectiveness of the collected data on food, animals and feed. These activities make EFSA reliable source of latest, independent and consistent with evidence-based information. Thus, it is the treasure trove for present and future public health specialists and nutritionists [Proceedings... 2012, Boelaert 2016]. Since 29 February 2008 when the Polish EFSA Focal Point was established at the Chief Sanitary Inspectorate EFSA's word has become potentially more reachable for Polish citizens.

The purpose of this study was to assess the knowledge of university students of public health, dietetics and other faculties related to human nutrition on EFSA's objective and scope of its operation as well as to assess EFSA as a potential source of information for them.

Research material and sources

The data for this study come from a survey conducted by computer-assisted web interview (CAWI) method among students of public health and faculties related to human nutrition. Participants were enrolled between June and November 2017 among users of Polish social media from closed groups available only to students of chosen faculties. Data were collected from participants anonymously and all individuals were informed about the purpose of the survey. For this study purpose, students from universities were included only.

Online questionnaire contained questions with two types of responses: single-choice closed-ended and multiple-choice closed-ended. Questions regarded EFSA

knowledge (including range and goals of its activity) and its source, the level and the structure of utilisation of EFSA's information, and potential interest in subscribing of EFSA's Polish fanpage. The questionnaire was divided into three parts: the first intended to all participants (15 questions), the second – for those who at least once used information published by EFSA (2 questions), and the third – for those who have never used it (1 question). In the first part, knowledge on EFSA and its origin, attitude to EFSA's Polish fanpage, preferences concerning the most preferable type of information were investigated. Questions from second part were about frequency of EFSA's information use and its type (guidelines, boilerplates, publications, databases and analyses, infographics, short videos, glossary or factsheets). Third part was related to the reason for not using EFSA as a source of information.

Non-parametric character of analysed variables has determined non-parametric approach used in analysis. Configure frequency analysis (CFA) was applied to accurately assess correlation between variables. This analysis is intended to searching patterns in contingency tables. It enables to answer a question whether among collected data certain patterns are occurring more often (type T) or less (antitype A) than it might be expected by chance. In this study, searching patterns were conducted to find the most frequent configurations of answers among public health students and students of faculties related to human nutrition, and then to compare them. The Chi-square test was used to evaluate statistical significance of the differences between groups. For all analyses a *P*-value below 0.05 was taken as significant. In CFA Bonferroni correction was used to compute *P*-values. Statistical analysis was carried out using Statistica 13.1.

Results

The study group consisted of 201 students (68 public health students, 133 students of human nutrition related faculties) from universities across Poland. As many as 85% of public health students did not work and 82% of students of faculties related to human nutrition neither did. Among students of public health 51% were in their fourth year of studies, 19% in the first year and 15% in second year, whereas amid students of faculties related to human nutrition 26% were third year, 23% fifth year and 22% fourth-year students.

In the study sample ($n = 201$), 41% of public health students and 11% of students of human nutrition related disciplines were not familiar with the EFSA term at the moment of the participation in the study.

As shown in Tables 1 and 2, most students of human nutrition related faculties did not work in their profession, heard of EFSA and knew the purpose and scope of EFSA's activities. The majority of public health students also did not work in their profession, but they did not meet EFSA term and had no knowledge about the goal

Table 1

Percentage of students with positive answer to the question about their EFSA experience

No	Question (single-choice questions)	Positive responses [%]			P
		A group (n = 68)	B group (n = 133)	total (n = 201)	
1	Working in profession area	16	15	16	< 0.01
2	The familiarity with abbreviation EFSA	58	89	79	< 0.001
3	Having the knowledge of the purpose and scope of EFSA's activities	19	52	40	< 0.001
4	The program of academic classes includes EFSA issues	8	37	45	< 0.001
5	An experience with being encouraged by the university to use information published by EFSA	13	37	29	< 0.001
6	An experience with using information published by the European Food Safety Authority (EFSA)	4	27	31	< 0.001
7	There is EFSA Coordination Point in Poland	59	68	64	< 0.001
8	The willingness of following Polish fanpage of EFSA	23	13	36	< 0.001
9	Publishing of EFSA's information on a fanpage would encourage to use EFSA information	53	67	62	< 0.01

Source: Own research.

and range of EFSA's operation. The assumption of independence among the three variables (answers on questions) was used in the model.

Both within the whole sample and within the two groups of students, majority of respondents were not encouraged by the university to use the information published by EFSA (Table 1). Public health students more frequently than it was expected were not encouraged to look for EFSA's resources and did not have any classes covering EFSA issues. Human nutrition students who had been spurred to explore EFSA's data were acquainted with EFSA issues during classes more often than it was expected.

Taking into account of antitypes occurring in Table 2, students of human nutrition related faculties whose classes did not include EFSA issues less often than it was expected admitted that they were encouraged to use EFSA resources outside the classroom. In public health students' group, two patterns of answers emerged with the lowest frequency. The first one includes answers of students who had no classes covering EFSA issues but were stimulated to search for EFSA's papers. The second pattern is represented by students whose classes were devoted to EFSA but they themselves were not encouraged to use its resources.

Table 2

Configure frequency analysis of the two questions from the first part of survey. EFSA issues as a topic of academic classes and as a part of universities' activities

Faculty	The program of academic classes included EFSA issues (purpose and scope, possibilities of using information about food and nutrition)	An experience with being encouraged by the university to use information published by EFSA	χ^2	<i>P</i>	Type/ /antitype
HN	no	yes	2.837	0.002	A
HN	yes	yes	5.668	0.000	T
PH	no	yes	4.378	0.000	T
PH	no	yes	2.667	0.004	A
PH	yes	no	2.543	0.006	A

HN – human nutrition related faculties, PH – public health.

Source: Own research.

Table 3

Configure frequency analysis of the two questions from the first part of survey. The knowledge of basic information on EFSA

Faculty	Working in profession area	The familiarity with abbreviation EFSA	Having the knowledge of the purpose and scope of EFSA's activities	χ^2	<i>P</i>	Type/antitype
HN	no	no	yes	2.783	0.0027	A
HN	no	yes	yes	3.794	0.0001	T
PH	no	no	no	6.549	0.0000	T

Notes as in Table 2.

Source: Own research.

As shown in Table 3 students of human nutrition related faculties who do not work in profession they are more often than expected familiar with abbreviation – EFSA and have the knowledge of the purpose and scope of EFSA's activities. Antitype indicates that they do not know EFSA abbreviation less than expected while maintaining the principle of *ceteris paribus* in relation to the other two question. There was one pattern of answers emerged with the highest frequency in public health students' group. Its representants more often than expected do not work in profession, are not familiar with EFSA abbreviation and the do not have the have the knowledge of the purpose and scope of EFSA's activities.

The first two types shown in Table 4 suggest that there are more human nutrition students than expected (based on the assumption of variable independence) who would not be interested in following Polish EFSA fanpage and that there are

Table 4

Configure frequency analysis of the three questions from first part of survey. Students' knowledge, attitude towards and interest in EFSA online resources

Faculty	There is EFSA Coordination Point in Poland	The willingness of following Polish fanpage of EFSA	Publishing of EFSA's information on a fanpage would encourage to use EFSA information	χ^2	<i>P</i>	Type/ /antitype
HN	yes	no	no	3.360	0.0004	T
HN	yes	no	yes	3.124	0.0009	A
HN	yes	yes	yes	3.559	0.0002	T
PH	no	no	don't know	7.541	0.0000	T

Notes as in Table 2.

Source: Own research.

more than expected of those who would be interested in it. Most of human nutrition students were aware of existing Polish EFSA Coordination Point. In turn, the third type suggests that more public health students than it was expected do not know that EFSA Point operates in Poland, and additionally that they would not follow Polish EFSA's fanpage being, at the same time, undecided towards impact of posting EFSA's information on fanpage. The pattern constituted by all types occurring in Table 4 shows that the interest in EFSA's Polish fanpage is independent of students' awareness of EFSA's Polish division.

Public health students considered factsheet as more useful form of information spreading (51% responses) than infographic (34%), textual post (21%) and video (7%). The order of human nutrition students' answers was similar (Fig. 1).

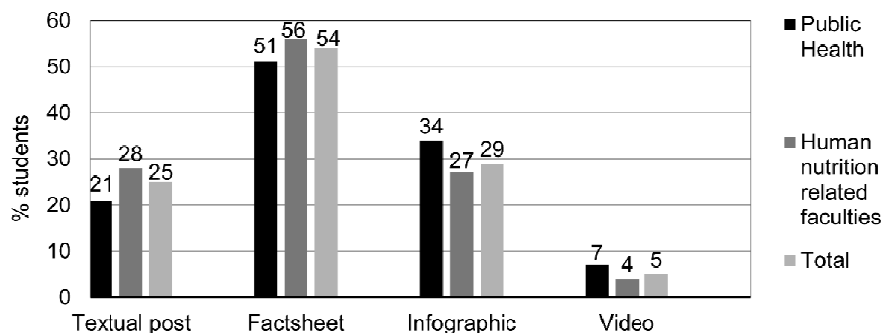

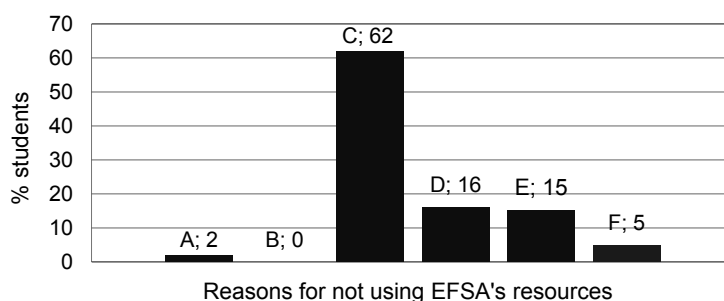
Figure 1

Distribution of students' preferences on forms of information provided by EFSA

Source: Own research.

According to the results, 57% of surveyed students have never used EFSA's resources. Only 4% of those representing public health discipline and 38% of those representing human nutrition discipline did use at least once information published by EFSA (Table 1).

Figure 2 reveals declared causes of not using EFSA's resources ($n = 114$). Most students indicated lack of awareness of possibility to explore EFSA's data (62%), while several of them indicated lack of potential usefulness of this information (16%), unwillingness to read official papers (15%), insufficient knowledge of English language (5%) and paid access (2%). No one indicated low credibility as a reason.

A – paid access; B – low credibility; C – lack of awareness of such possibility; D – lack of potential usefulness of information; E – unwillingness to read official papers; F – insufficient knowledge of English language.

Figure 2

Reasons for not using EFSA's resources

Source: Own research.

Conclusions

European Food Safety Authority's website contains valuable and useful information for students of disciplines related to human nutrition as well as for student of public health. Authority's comprehensive approach to the food chain aiming at the protection of European consumers from food-related risks – from the field to farm and factory to fork covers not only science aspects but also managerial issues. Besides contaminants, foodborne diseases, animal health and welfare, plant protection, food production and distribution EFSA's remit includes risk assessment [EFSA 2016]. These subjects might be intuitively linked only with dietitians, nutritionists, and food technologists, but there are also in public health professionals' competences scope. Public health specialist has to apply public sciences to practice and use evidence when developing policies, programs or management systems to be trustworthy professional [Council on Linkages 2013]. Food professionals' decisions, opinions, and advice also require being evidence-based [Masic et al. 2008].

European Food Safety Authority has well-developed communication system from a standard form such as scientific publication (EFSA Journal) through unconventional ones – factsheets, infographics, videos to those currently in fashion i.e. social media – Facebook, Twitter and YouTube (EFSACHanel). The former constitute an inevitably essential information source in academic activity, the latest are increasingly prominent streams, especially amongst students. College students from 18–30 age group are active users of social media. Beside social interaction, entertainment and relaxation they find it as a convenient venue in which information is readily acquired [Hugas 2007, EFSA Portal n.d.]. Vance et al. [2009] indicated that young adult users of social networks are attractive target group to social media campaigns.

As we have shown in our study, in view of increasing share of social network sites (SNSs) in information spreading, EFSA has taken a step towards young recipients by engaging modern channels of information distribution [Vance et al. 2009, Prybutok and Sherry 2015]. To make use of potential educative EFSA's role for public health and human nutrition related faculties students universities should take an action. Stronger engagement on universities part by e.g. using EFSA's websites during courses would increase students' knowledge of tools and possibilities that EFSA offers. In the course of studying university-led workshops concerning exploitation of EFSA's resources would accustom learners to using it in search of professional information.

Although we have gained these findings, our study has several limitations. First, it presumably only engaged students who were the most motivated to participate in the survey. Second, a percentage of students who had started a questionnaire without completing it is unknown. Therefore, in the population at large, the overall knowledge on EFSA's objective and scope of operation may have been lower. It is probable that students who had an interest in EFSA and thereby had a greater awareness of study's subject were more likely to fill in the survey.

An important strength of this study is the fact that this is the first that investigates students' knowledge on EFSA. This study pointed out the low level of use of EFSA's resources amongst students of faculties related to human nutrition, especially of public health students. Also, the study showed the most common causes of not using EFSA's information by students of given faculties. Therefore, our findings could be employed to improve student's perception of EFSA and make it more attractive as an information source for them. These study provides interim findings. It is recommended to continue it.

The knowledge of students about EFSA and the possibility of using its resources is insufficient. In our study, most students were familiar with EFSA less than half of them knew purpose and range of its activities (40%). There was a significant difference between public health students (19%) and students of faculties related to human nutrition (52%). Results of this study revealed that only 38% of B group students used at least once EFSA's information and barely 4% of A group. Also, we indicated that

university-led EFSA promoting was not commonly applied. Lack of knowledge about the possibility of exploring EFSA's data, about the thematic scope of information provided by EFSA and its varied forms were the most often causes that kept students away from using EFSA as a source of information. It is reasonable to include EFSA-related topics in the study program of public health discipline and human nutrition-related disciplines in order to better familiarize students with EFSA resources and show them what tools and opportunities they offer in their academic and professional life. To encourage students to explore EFSA's data practical workshops are necessary.

References

- ALTIERI A., ROBINSON T., MENGELERS M., HAVELAAR A., LIEM D., SILANO V., BRONWAER S., 2011: *EFSA 15th Scientific Colloquium: Emerging Risks in Food – from Identification to Communication*, *Trends in Food Science & Technology* 22, 249–252.
- BOELAERT F., AMORE G., Van der STEDE Y., HUGAS M., 2016: *EU-Wide Monitoring of Biological Hazards along the Food Chain: Achievements, Challenges and EFSA Vision for the Future*, *Current Opinion in Food Science*, 12, 52–62, DOI: 10.1016/j.cofs.2016.08.004
- Council on Linkages between Academia and Public Health Practice, 2014: *Core Public Health Competencies*, http://www.phf.org/resourcestools/pages/core_public_health_competencies.aspx [accessed: 10.03.2017].
- European Commission, 2000: *White Paper on Food Safety on 12 January 2000* (COM/99/0719 final).
- European Food Safety Authority – EFSA Portal, n.d.: *About EFSA*, <http://www.efsa.europa.eu/en/aboutefsa> [dostęp: 25.03.2018].
- European Food Safety Authority – EFSA, 2012: *Science Protecting Consumers from Field to Fork*, DOI: 10.2805/2843
- GOTTFIED J., SHEARER E., 2017: *News Use Across Social media platforms*, Pew Research Center.
- HUGAS M., TSIGARIDA E., ROBINSON T., CALISTRI P., 2007: *Risk assessment of biological hazards in the European Union*, *International Journal of Food Microbiology* 120, 131–135.
- MASIC I., MIOKOVIC M., MUHAMEDAGIC B., 2008: *Evidence Based Medicine – New Approaches and Challenges*, *Acta Informatica Medica* 16 (4), 219–225, DOI: 10.5455/aim.2008.16.219-225
- Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, New York 2012.
- PRYBUTOK G., SHERRY R., 2015: *Social Media The key to health information access fo 18-to-years-old college students*, *Computers, Informatics, Nursing* 33 (4), 132–141, DOI: 10.1097/CIN.000000000000147

Regulation 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety (OJ L 31 of 01.02.2002, pp. 1–24).

VANCE K., HOWE W., DELLAVALLE R.P., 2009: *Social Internet Sites as a Source of Public Health Information*, *Dermatologic Clinics* 27 (2), 133–136, DOI: 10.1016/j.det.2008.11.010

Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności (EFSA) jako źródło informacji na temat żywności i żywienia

Abstrakt: Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności (EFSA) został stworzony przez Unię Europejską. Jego działalność jest niezależna od europejskich instytucji prawodawczych i wykonawczych (Komisji, Rady, Parlamentu) i państw członkowskich UE. Urząd został założony w 2002 r., aby stanowić źródło doradztwa naukowego i komunikacji w zakresie ryzyka związanego z łańcuchem żywnościowym. Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności jest odpowiedzialny za ocenę ryzyka, a także ma obowiązek przekazywania swoich wyników badań naukowych do informacji publicznej. Wydaje opinie i porady naukowe, które stanowią podstawę europejskich polityk i prawodawstwa. Odgrywa również ważną rolę w gromadzeniu i analizowaniu danych, aby zapewnić, że europejska ocena ryzyka jest wspierana przez najbardziej wszechstronne, dostępne informacje naukowe. W związku z powyższym EFSA stanowi bogate źródło informacji dla obecnych i przyszłych specjalistów zdrowia publicznego oraz żywieniowców. Od 29 stycznia 2008 r., gdy został ustanowiony polski punkt koordynacyjny EFSA z siedzibą w Warszawie, przekaz EFSA stał się potencjalnie bardziej osiągalny dla polskich konsumentów i przedsiębiorców. Celem badania była analiza wiedzy studentów (kierunków: zdrowie publiczne, dietetyka, żywienie człowieka i pokrewnych związanych z żywieniem człowieka) na temat celu i zakresu działalności EFSA oraz jego oceny jako potencjalnego źródła informacji. Badanie przeprowadzono z użyciem metody CAWI w okresie od czerwca do listopada 2017 r. w grupie studentów zdrowia publicznego (67 osób) i kierunków związanych z żywieniem (137 osób). W okresie badania 85% studentów zdrowia publicznego i 82% studentów kierunków związanych z żywieniem nie pracowało. Większość studentów zdrowia publicznego była na czwartym roku studiów. Nieco młodsi byli studenci kierunków związanych z żywieniem, wśród których przeważały osoby z trzeciego roku studiów. Wyniki badania przeanalizowane na podstawie konfiguracyjnej analizy częstotliwości wskazują, że 41% studentów zdrowia publicznego i 11% studentów kierunków związanych z żywieniem człowieka nie znało pojęcia EFSA. Niezależnie od kierunku większość studentów twierdziła, że nie była zachęcana przez swoją uczelnię do korzystania z zasobów informacyjnych EFSA. Tylko 4% studentów zdrowia publicznego i 38% studentów kierunków związanych z żywieniem człowieka przynajmniej raz korzystało z informacji publikowanych przez EFSA. Głównymi przyczynami niekorzystania z zasobów

EFSA, zidentyfikowanymi wśród badanych respondentów, były brak wiedzy o urzędzie oraz niemożność korzystania z jego zasobów (według 62% badanych). Większą wiedzę o EFSA deklarowali studenci kierunków związanych z żywieniem człowieka. Częściej znali zakres działalności EFSA, byli zachęceni do korzystania z jego opracowań, wyrażali zainteresowanie śledzeniem polskiego fanpage urzędu. Wiedza studentów na temat EFSA oraz możliwości wykorzystania jego zasobów jest niewystarczająca. Zasadne jest włączenie do programu nauczania na kierunku zdrowie publiczne i kierunkach pokrewnych z żywieniem człowieka zagadnień związanych z EFSA, aby lepiej zapoznać studentów z zasobami tego urzędu i wskazać im narzędzia i możliwości oferowane im w życiu akademickim i zawodowym.

Słowa kluczowe: EFSA, wiedza o EFSA, opinie, studenci

Kody JEL: I18, I19, I20, I21

Received: 20 April 2018 / Accepted: 22 June 2018

Otrzymano: 20 kwietnia 2018 r. / Zaakceptowano: 22 czerwca 2018 r.

**Informacje dla autorów artykułów zamieszczanych
w Zeszytach Naukowych SGGW
Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej**

1. ZN SGGW EiOGŻ poświęcone są upowszechnianiu teoretycznych i empirycznych badań w zakresie ekonomicznych, organizacyjnych i finansowych aspektów sektora rolno-żywnościowego oraz jego powiązań z gospodarką narodową. Zakres tematyczny obejmuje ponadto przemiany instytucjonalne, społeczne i strukturalne na obszarach wiejskich. Czasopismo jest otwarte na interdyscyplinarne opracowania. Ma potencjalny zasięg globalny, gdyż publikowane w nim wyniki badań odnoszą się do dowolnych części świata, przez co mogą być w obszarze międzynarodowego zainteresowania.
2. Pierwotna jest wersja papierowa czasopisma, wersja elektroniczna dostępna jest na stronie <http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/ekonomika-i-organizacja-gospodarki-zywnosciowej/>
3. Czasopismo funkcjonuje na zasadzie otwartego dostępu, tzn. nieodpłatnie udostępnia artykuły do wykorzystania, ale wyłącznie w celach niekomercyjnych oraz przy uznaniu autorstwa.
4. Zgłoszenia artykułu dokonuje się za pośrednictwem systemu informatycznego OJS (<https://js.wne.sggw.pl/index.php/eiogz/information/authors>). Wyjątkowo można przesłać artykuł pocztą elektroniczną bądź w formie wydruku (2 egzemplarze) na adres redakcji.
5. Redakcja przyjmuje zgłoszenia oryginalnych prac naukowych (w języku polskim lub angielskim) odpowiadających profilowi tematycznemu czasopisma oraz przygotowanych zgodnie z wymogami edytorskimi i standardami etycznymi. Oceny spełnienia tych kryteriów dokonuje komitet redakcyjny i na jej podstawie podejmuje decyzję o akceptacji lub odrzuceniu zgłoszenia.
6. Nadesłane opracowania lub ich znaczna część nie mogą być wcześniej opublikowane lub przekazane do publikacji w innym miejscu (zdublikowane).
7. Wszyscy autorzy artykułu powinni spełniać kryteria autorstwa. Na liście autorów nie należy umieszczać autorów niezasłużonych: gościnnych (*guest authors*) bądź grzecznościowych (*gift authors*). Nie powinno się również pomijać osób kwalifikujących się do autorstwa (*ghost authors*). Odpowiedzialność w tym zakresie spoczywa na osobach zgłaszających artykuł, które są proszone o dostarczenie stosownego oświadczenia o autorstwie (do pobrania na stronie internetowej).
8. Po zgłoszeniu artykułu redakcja nie dokonuje zmian na liście autorów, chyba że istnieją ku temu uzasadnione powody.
9. Do oceny wstępnie zaakceptowanego opracowania komitet redakcyjny powołuje dwóch niezależnych recenzentów (przynajmniej jednego spoza SGGW, a w przypadku tekstu w języku angielskim – z afiliacją zagranicznej instytucji).
10. Recenzje odbywają się na zasadzie podwójnej anonimowości (*double blind peer review*), co oznacza, że zarówno tożsamość recenzentów, jak i autorów opracowania jest ukryta podczas procesu recenzowania.
11. Lista recenzentów opracowań zgłoszonych do czasopisma jest publikowana w ostatnim numerze z danego roku.

12. Recenzenci są informowani, że zgłoszony materiał musi być trzymany w tajemnicy i nie może zostać przez nich wykorzystany w jakikolwiek sposób, dopóki nie zostanie opublikowany.
13. Recenzja ma postać pisemną i kończy się jednoznacznym wnioskiem o możliwość dopuszczenia bądź niedopuszczenia zgłoszonego artykułu do publikacji. W sytuacji bardzo rozbieżnych ocen komitet redakcyjny powołuje dodatkowego recenzenta.
14. Po otrzymaniu recenzji, które warunkowo kwalifikują artykuł do publikacji, autor przesyła poprawiony/uzupełniony artykuł wraz z pisemnym ustosunkowaniem się do recenzji na adres mailowy redakcji (zeszyty_eiogz@sggw.pl).
15. Komitet redakcyjny podejmuje ostateczną decyzję dotyczącą opublikowania artykułu.
16. Czasopismo przestrzega najwyższych standardów uczciwości akademickiej. W przypadku podejrzeń o naruszenie zasad etycznych komitet redakcyjny stosuje procedury rekomendowane przez COPE (*Committee on Publication Ethics*), których opis znajduje się na stronie internetowej czasopisma.
17. Autorzy artykułów uczestniczą w kosztach publikacji (szczegóły na stronie internetowej).

Adres do korespondencji

Redakcja Zeszytów Naukowych SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: zeszyty_eiogz@sggw.pl

Adres strony internetowej:

<https://js.wne.sggw.pl/index.php/eiogz/index>
<http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/ekonomika-i-organizacja-gospodarki-zywnosciowej/>